

KOMÁROMI JÁNOS

M U N K Á I
GYŰJTEMÉNYES KIADÁS

X.

CSATANGOLÁS
MINDENFELÉ

B U D A P E S T
GENIUS KÖNYVKIADÓ RT.
K I A D Á S A

Copyright by Genius, Budapest.

Kunossy rt. .Budapest

JÁSZI ARADON

Budapest, 1920 május 1.

1918 november 13-ik és 14-ik napján lent jártam Aradon Jászi Oszkár dr. nemzetiségi miniszterrel, mint a *Budapesti Hírlap* kiküldött munkatársa. Minket, újságírókat természetesen nem bocsátottak be a tárgyaló-terembe, pedig bebocsáthattak volna minden aggodalom nélkül, hiszen úgyis csak azt írhattuk meg, amit körülbelül reánkparancsoltak. Az alábbiakban részletesen elmondom ezúttal mindazt, amit akkor láttam és hallottam. Elmondok pedig mindent lehető emberi tárgyilagossággal.

*

Budapestről november 12-ikén indultunk el három kocsiból álló vonaton. A harmadik kocsiban egy géppuskás-osztag helyezkedett el, mert abban az időben divat volt, hogy a nyílt pályán sortűzzel fogadták a vonatot. Már Pesten csatlakozott hozzánk Erdélyi János dr., az erdélyi románok budapesti megbízottja. Mindenekelőtt kijelentette előttünk, hogy születési-neve Argyelán volt, de a magyarok meghamisították a keresztlevelét is, majd kiabálni kezdett, hogy egész Erdélyben magyar szabadcsapatok égetnek-gyilkolnak s amikor mi megkockáztattuk az ellenvetést, hogy tudomásunk szerint éppen a magyar udvarházak állnak keserű védekező-harcban a föltámadt oláh bandákkal, Erdélyi János hirtelen behúzta a nyakát s elhallgatott. Erdélyinek különben is szokása volt, hogy mindig másról beszélt, mint ama Bodóné nevű asszonyság, így például első nap reggel az a hír futott szét Aradon, hogy Foch tábornagyot meggyilkolták. Mikor

a közös ebéd alatt megkérdeztük a követ urat, mit tud a gyilkosságról, Erdélyi fölnevetett:

—Igen. Ma reggel majdnem nagy haluskát ettem. A haluska a gyilkosság lett volna, amely igazán rosszkor jött volna a románoknak, de Erdélyi már ekkor tudta, hogy Fochnak semmi baja sincs s ezt ilyen képletesen igyekezett tudomásunkra adni, amire mi csak másnap jöttünk rá. Mert az aradi román urak a tárgyalásnak ezen az első napján is szakadatlan telefon-összeköttetésben voltak a román hadsereggel, amely ugyanezen a napon kelt át az erdélyi határon. Erről különben részletesen szólok később.

Hogy Jászi tárgyalásainak semmi eredménye sem lehet, mindenki tudta a legelső pillanatban, csak Jászi Oszkár nem. A nemzetiségi miniszter statisztikával ment a románok elé: a románok impériummal jöttek eléje. De Jászi Oszkár nem akarta ezt elhinni még abban a legutolsó öt percben sem, mikor szemébe mondta a sarokbaszorított Maniu, hogy ők pedig Nagyrománia lesznek.

*

Tizenharmadikán délelőtt Aradon vagyunk. A tárgyalást tizenegy óra után fogják megkezdeni a megyeháza tanácskozótermében.

Valamivel a tárgyalás előtt sikerül elcsípnem az uccán Pop-Csicsó Istvánt. Nem akar nyilatkozni, ahelyett kiabál és fenyegetőzik, hogy a román népet tűzzel-vassal irtják mindenfelé a magyarok. Látom rajta, hogy maga sem hiszi, amit mond s az élénk gesztikulációval az a célja csak, hogy valahogy el ne szólja magát esetleg. Arról azonban nem tehet Pop-Csicsó, ha a nagy kiabálásban megfeledkezik magáról, én pedig előkapom a jegyzőkönyvem s mialatt futólépést sietek az oldalán, gyorsírással a következő szavait sikerül lekapnom:

— A budapesti kormányhoz intézett jegyzékünkben megmondtuk világosan, hogy a teljes polgári és katonai hatalmat akarjuk az egész románlakta földön... Nekünk többé ne parancsoljon senki!... A mostani kor-

mány is megengedte, hogy Urmánczy Nándor csapatokat küldjön a bátyja megmentésére s ezek most halomra gyilkolják a románokat... Károlyi, Jásziék és a szociáldemokraták jóhiszeműségét elismerjük, de Károlyi pártjában nem bízunk... Biztosíthatom önt, hogy a mi leendő kormányunk sokkal tisztességesebb lesz, mint aminő az önök kormánya... Rövid időn belül összehívjuk a nemzetgyűlést s ott eldöntjük, majd, milyen legyen az államformánk s hová csatlakozunk ...

A nemzetgyűlésre vonatkozóan igazat mondott Pop-Csicsó, de a többit elhallgatta. Én azonban az első nap délelőttjén körülbelül mindent tudtam már. Boila Romulusz öccse (Erdélyi János titkára volt) már a reggelinél mellém ült a kávéházban s elmondta bizalmasan, hogy az erdélyi román kormány névsora a következő:

Elnök: Maniu Gyula s ugyanőt a román nemzeti tanács már ki is nevezte Erdély hadügyi és külügyminiszterévé; közoktatásügyi miniszter: Goldis László; a közigazgatási ügyek ideiglenes vezetője: Boila Romulusz dr.; igazságügyminiszter: Erdélyi János dr., de ő marad esetleg továbbra is az erdélyi román kormány budapesti megbízottja, a békekonferencián pedig Vajda Sándor és Goga Oktávián fogja képviselni az új kormányt.

Még annyit árult el a kis Boila titkár, hogy december 2-ikára összehívták már a gyulafehérvári nemzetgyűlést s ott ki fogják mondani a Romániához való föltétlen csatlakozást.

Kevéssel azelőtt, hogy Pop-Csicsóval beszéltem volna az uccán, a kis Boila társaságában fölnéztem a román nemzeti gárda irodájába. A tisztek előzékenyen fogadtak s biztosítottak róla, hogy semmi más céljuk nincs, mint — a magyar nemzeti gárdával való teljes összhangban — a rend megóvása. Ezalatt pedig a szomszéd szobában egy román őrnagy telefonon tárgyalt valakivel, már jó félórája. Románul beszélt, tehát nem értettem.

Amikor kijöttünk, Boila titkár azzal fordult hozzám:

—Tudja-e, kivel beszélt az az őrnagy? A román hadsereg vezérkarával, amely ma lépett át Erdély határán ...

—S miről beszélt?

— Jelentette, hogy megérkeztek Jásziék.

Sietek erre a megyeházára s mondom Jászinak, mit hallottam. A miniszter rámnéz s nem szól semmit. Vagy haragszik, hogy mit háborgatom, vagy meg van győződve, hogy a levegőbe beszélek. Ez utóbbi a valószínűbb.

*

Délelőtt tizenegykor a főispáni fogadóterembe egymásután kezdenek szállingózni a magyar és a román nemzeti tanács kiküldöttei. Magyar részről itt van Jászi Oszkár, Apáthy István professzor, Ábrahám Dezső, Bokányi Dezső, Somló Bódog kolozsvári tanár, Vincze Sándor, mint kolozsvári katonai-biztos. Varjassy Lajos aradi kormánybiztos-főispán s még többen. A szászokat Neugeboren Emil országgyűlési képviselő, a svábokat Striegl József tanár képviseli. Később jönnek a románok: Goldis László rokon-szenves tanár-alak, Vlád Aurél, mint egy borotvátlan kasznár, a mindig elégedetlen Pop-Csicsó István, aztán Erdélyi János, aki állandóan figyelget és szaglász, de keveset beszél, jön Jumoncza szerb szocialista és Pradini Éneász, ugyancsak szocialista. Legutoljára következik a vezérük: Fluera János. Róla csak annyit, hogy nyakkendőjét a füle alatt szokta megkötni.

A románok esze és egyetlen diplomatája, Maniu Gyula azonban még nincs itt. Ma reggel indult el csak Bécsből, ahol napokon keresztül fontos ügyekben tanácskozott s ezért a román urak el akarják halasztani a tárgyalást. De Jászi arra hivatkozik, hogy rendkívül nagy az elfoglaltsága: csak két szabad napja van. Erre az urak bezárkóznak a tárgyalóterembe.

Az újságírók és a szolgálatot tevő tisztviselők kintmaradnak az előszobában.

Odabent órákig tartó tanácskozás indul meg ezalatt. A zárt ajtó mögött hallgatózunk: most Pop-Csicsó beszél s a magyarok kegyetlenkedései miatt panaszkodik keservesen. Felpattan erre Apáthy István s szemére lobbantja a román uraknak, hogy ők borítják tűzbe Erdélyt, hogy kétszínűen viselkednek most is és hogy nem magyarok kegyetlenkedéseiről, legfeljebb ostromolt erdélyi udvarházak kétségbeesett védekezéséről lehet beszélni... A románok szempillarezzenés nélkül hallgatják Apáthyt... Aztán leül az öreg tudós, mi pedig tovább fülelgetünk az ajtó megett. Most egy másik román úr az aradi magyar nemzeti gárda azonnal való felosztását követeli. Varjassy megígéri s még aznap meg is teszi. Egy harmadik román úrnak az a külön kívánsága, hogy indítsák meg az eljárást a gárda két magyar tisztje ellen. Varjassy ezt is megígéri. Utána Jászi kezd beszélni s monoton hangján érvel és magyaráz jó másfélórán keresztül. Újat alig mond.

Délután egykor kilép a miniszter s behívja az újságírókat.

Magyar és román urak most már külön csoportokba verődve fesztelenül diskurálgatnak, de senki semmit el nem árul, különösen a románok nem, akik hallgatást fogadtak egymásnak. Jászi fejtegetései különben is nagyon meglepték őket, Maniu Gyula nélkül pedig nem tudják, mihez fogjanak?... Az asztalon szerteszét egy csomó térkép hever... Bokányi odasiet Jászihoz:

— Gyönyörű volt! így még sohasem beszéltél!

Közben kiderül, hogy Jászi ajánlatára gondolkodási időt kértek a románok s az értekezletet felfüggesztették, amíg meg nem érkezik Maniu. A miniszter beszédének tagadhatatlanul volt némi hatása a románokra, de csak addig, míg az uccára nem értek. Mert az uccán megint egymás között voltak s ott egyszerre körülfogta őket két-három tisztje is a

román nemzeti gárdának. Úgylátszik, a román nagyvezérkar legújabb üzenetét közvetítették nekik.

Jászi följajlott tervezete, melyet fõntebb említettem, tudvalevõen az volt, hogy az egyes néptömböknek külön-külön fogja megadni a legteljesebb autonómiát, de ezenkívül külön figyelemmel lesz még az e tömbön belül elhelyezkedett idegen népfészkekre is. Hosszú beszédében azt bizonyítgatta Jászi, hogy hiszen erdélyi vármegyében a románság lélekszáma negyvenhárom százalék mindõssze, a magyarok és a németek ötvenhét százalékaival szemben.

Az elsõ tanácskozás utál így nyilatkozott elõttem a miniszter:

— Ha a románok komolyan akarják a békét, mi olyan alapra helyezkedtünk, hogy nem térhetnek ki elõle.

Csakhogy Jászi épp ebben az egyben tévedett leginkább. A románoknak eszükágában sem volt semmiféle megegyezés: a románok nyugatról Maniut, keletrõl a regatbeli hadsereget várták, s azalatt — mivel egyéb idõtöltésük úgy sem volt — szívesen végighallgatták Jászit és kíváncsian, hogy meddig hajlandó elmenni az engedményekben és a megalázkodásban?

*

Este hétkor a helybeli radikálisok, miniszterük tiszteletére, nagy pártgyûlést rendeztek a kultúrpalotában, melyen a rendezõkön és párthíveiken kívül — Bokányira való tekintettel — megjelentek az összes aradi szocialisták, de megjelentek a románok is, hogy ellenõrizzék a magyar urak nyilatkozatait.

A fogadóbizottságnak azt feleli Jászi, hogy mihelyt bevégi mostani hivatását, újból íróasztalához tér vissza s csak könyveinek fog élni. Utána a nagyteremben hosszú-hosszú értekezésben kifejti a radikálisok programját. Elõadásának menete ez:

... A mai anarkiaért a letúnt rendszer felelõs... A belsõ politikában legyünk pacifisták: szabad, független, keleti Svájcot akarunk... A latifundiumok ellen éppúgy kell küzdenünk, mint a ragadozó nagytõke

ellen. A külpolitikában, már csak gazdasági okokból is tarthatatlan az izolált nemzeti államok rendszere... Ideálunk az Európai Egyesült Államok: Kossuthnak a dunai konföderációról vallott elve ma nagyjövőjű realitás...

Jászi után Bokányi lép elő s olyan szónoklatot vág ki a demokraták ellen, hogy kétfelé áll tőle a fülük. Bokányi előljáróul kijelentette Jászi híveinek, hogy nem hisz az éljenzésükben, mert 1914 júliusában éppenígy éltették a háborút is. Ugyanakkor megfenyegette a románokat, hogyha nem lesz meg a béke, akkor ők (budapesti szocialisták) a magyar munkássággal lángbaborítják egész Európát...

Beszélt aztán Somló Bódog, beszélt Benedek Marcell a radikalizmus tudományos politikájáról s utolsónak lépett a dobogóra a kétségbeesett Apáthy István. Mert Apáthy volt az egyetlen az egész társaságban, aki megérezte már akkor, hogy nagy baj van! És az öregúrból most, hogy kilépett a dobogóra, kitört minden visszafojtott keserősége. Harag és düh égett minden szavában: a nála sajátos gesztusokkal vagdalkozott bele a levegőbe s a lábával toppantott minden mondatához. Megmondta Jászinak saját gyülekezete előtt, hogy nincs igaza; megmondta Bokányinak saját szocialistái előtt, hogy uralkodókra szükség van ezután is, hiszen ő (Bokányi) is uralkodik a maga tömegei fölött; az oláhoknak is odadörögte az öregúr, hogy Magyarország halhatatlan marad, ezt jól jegyezzék meg maguknak! S radikálisok, szocialisták és románok ezernyi tömege előtt, egymagában, részvétlenül, sőt minden félpercben megakasztva és kinevetve, Apáthy István ott, az aradi kultúrpalotában ki merte mondani, felindulva s asztalt csapkodva, hogy arisztokráciára, nemességre egyformán szükség van, de a leghivatottabbak arisztokráciájára és nemességére!

Radikálisok, szocialisták és románok mosolyogtak akkor Apáthy Istvánon.

Ugyanazon az estén vacsorán voltunk Varjassy-éknál. Ezt azért említem meg, mert a vacsorán —

tizenegy óra körül — megszólalt a telefon s Kolozsvárról a Vincze Sándor otthonhagyott elvbarátai arról értesítették sürgősen Jászit, hogy az Urmánczy-féle csendőrgárda eddig harmincöt szegény román parasztot gyilkolt meg és hogy most tovább mészárolnak Urmánczy János vezetésével.

Jászi magából kikelten tért vissza a telefontól s miután megfelelően utasította a sajtót, visszasietett a telefonhoz. Véletlenül történt, hogy kérdezni akartam tőle valamit s ezért utánamentem. A szomszédos szobában voltam még, amikor Jászi fölháborodva kezdett kiabálni a telefonba. Károlyi Mihállyal beszélt. Alig lehettem tőle hat lépésre, csak a félig nyitott ajtó választott el egymástól. Jászi ekkor azt mondta Károlynak (ma is megvan a jegyzeteim között):

— Ki kellene irtani ezt az egész gaz dzsentribandát!

Mintha tuskóval vágtak volna fejbe. Soha nem hittem volna, hogy ez a különben csöndes modorú, tanult ember ilyen égő gyűlölettel gyűlölhessen a magyar középosztályt.

Még csak annyit, hogy másnap nemhogy hivatalosan meg kellett cáfolni, hanem valósággal végig kellett cáfolni az egész Urmánczy-féle expedíciót. Mert hazugság volt a kolozsvári radikális urak telefonos tudósítása. S a legelőzékenyebben éppen Maniu Gyula cáfolt.

*

Időközben tudniillik megjött Maniu is.

Előbb azonban kitérek a román urak néhány súlyosabb természetű sérelmére, melyeket azután igen sokszor maguk a román urak voltak kénytelenek alaptalan értesüléseknek deklarálni. E gravámeneikkel néha egészen komikusan festettek a román delegátusok, de alig jött meg a hatodik erélyes cáfolat, ők már a tizedik újabb sérelmükkel hozakodtak elő. Nyilvánvaló volt, hogy taktikáztak csak és hogy közeledő hadseregükkel minél súlyosabb nyomást igyekeztek gyakorolni a budapesti kiküldöttekre.

Az első napon például amiatt jajgattak Pop-Csicsóék, hogy magyar dzsentrik úton-útfélen irtják a védtelen román parasztságot. Másnap aztán Barabás Samu kolozsvári református lelkész arról értesítette telefonon Varjassy kormánybiztost, hogy Nagyilondán az összeverődött oláhok fegyveresen támadtak reá Mihályi Tivadarnak, a román nemzetiségi-párt elnökének birtokára, mire Mihályi csendőrökkel lövetett a zendülőkre s e sortűz alatt sok oláh meghalt s még több megsebesült. Mihályi, amikor kérdőre vonták román elvbarátai, azzal védekezett, hogy életét és vagyonát fenyegették a parasztok.

Ugyancsak az első napon, Erdélyi János panaszára, Jászi nyomban táviratot küldött Siegler altábornagyhoz Kolozsvárra, hogy rögtön bocsássa szabadon a Romániából odahurcolt s még mindig börtönben sínylődő romániai foglyokat és túsokat. Másnapra megjött a tábornok válasza, hogy egyetlen ilyen romániai fogoly vagy tús sincs egész Kolozsváron.

A tárgyalás második napján, déli tizenkét óra körül, Károlyi telefonon szólt le Budapestről Jászinak, hogy aláírták a fegyverszüneti szerződést. A szerződésnek az a pontja, mely a békekötésig az egész országban magyarnak hagyja meg a közigazgatást, egészen fölvilanyozott bennünket, a románok azonban megmondták nyíltan, hogy őket semmiféle szerződés sem köti s ha Jászi mégis tartaná magát ehhez a ponthoz, akkor ők más úton és más eszközökkel gondoskodnak majd követeléseik teljesítéséről.

S Jászi még ezekután is szóbaállt a román urakkal.

Maniu először párthíveivel tárgyalt, később a román nemzeti tanács delegátusaival tanácskozott hosszasan s délután háromkor most már az ő vezetésével vonulnak fel Pop-Csicsóék. De ma már itt van Lázár Aurél is és vagy ő vagy Erdélyi János (ma már nem emlékszem, melyikük a kettő közül?) kijelenti a hírlapírók előtt, hogy Jászi kantonrendszerét már

csak azért sem fogadhatják el, mert ha beválnék, akkor föltétlenül jóváhagyná a békekonferencia is.

Utolsónak lép be a fogadóterembe Maniu. Ő ma az erdélyi románok büszkesége. Szikár arcélú, hegyesorrú, keskeny állású ember. Egyszerűen, de elegánsan öltözködik; többnyire fölényes akar lenni, de udvarias marad mindvégig. Legjellemzőbb a szürke, villanó madárszeme. Vita közben hihetetlenül figyel a vele szembenállóra s nyomban igyekszik visszavágni. Egyetlen komoly ellenfele talán Jászi lehet. Csakhogy Maniu ravasz ember is azonfelül, Jászi pedig olyanformán érvelget, mintha katedráról magyarázna a hallgatóinak... Bokányi éppen élénk elméleti vitában áll egy román szocialistával, Maniu az őt körülfogott csoport fölött egyszerre csak figyelni kezd arrafelé s apróra nyírt bajusza alatt hideg mosoly rándul föl...

A románok egyébként ma sem áruinak el semmit, de ma sokkal elszántabban vonulnak föl.

Három óra után kezdődik a döntő tanácskozás. Megint az ajtó mögött hallgatózunk.

Már előbb híre járt, hogy Maniuék kész rezolúcióval jöttek, amelyből betűt sem fognak engedni. Mi belőle a valóság, e pillanatban nem tudom, de a kis Boila egyre biztat, hogy semmi eredménye sem lesz a tárgyalásnak, mert a románok — Maniu elnöklete alatt — kimondták ma délben, hogy tovább is meghallgatják ugyan Jászit, de komolyan tárgyalni nem fognak vele... A bezárt ajtón át csak annyit lehet kivenni, hogy a románok konokul tartják magukat a zöldsztalnál. Idekint, az előszobában, szív-szorongva figyelgetek egy-egy átütődő hangfoszlányra s egy-egy elkapott mondatból próbálom kihámozni, hogy az Istenért, mi lesz ennek a vége? Érzi mindenki, hogy ezen a borús, hideg novemberi délutánon, e mögött a becsukott ajtó mögött fog eldőlni a szerencsétlen Erdély s vele az egész magyarság sorsa.

Odabent egyre tart a vita: most Jászi beszél, most a Goldis hangját hallani (a rezolúciót olvassa föl), megint Jászi, aztán mintha Apáthy kiabálna,

aztán magyar és román delegátusok szónokolnak vég-
 hetetlen rendben. Élesen csattan a szó s akkor ismét
 ellanyhul a vita. Öt óra körül Vincze Sándor megyen
 át az újságírók szobáján:

— A románok mindent elutasítanak! Új alapon
 kezdünk kísérletezni!

S amint nyílik az ajtó, pillanatra meglátom a
 románokat. Ülnek az asztal körül (Maniu szemközt
 Jászival), ülnek lehajtott fejjel, csökönyösen, sötéten,
 mint a múlt tetemrehívó kísértetei s mindenre a fe-
 jüket rázzák. De a szerencsétlen Jászi még most is
 hisz magában, mint hitt hús esztendőn át, nem hall
 és nem lát semmit, ahelyett kapacitálni próbál s
 tovább erőlködik. Végre is Somló Bódog Maniuhoz
 fordul, hogyha semmit sem akarnak, hát mit akarnak
 mégis? Mire Maniu nyugodtan annyit mond Som-
 lónak:

— Önálló királyságot akarunk, tanár úr!

Megint Jászi áll fel s újabb beszédbe fog. Aztán
 felszív a szegény, kétségbeesett Apáthy apánk. Hang-
 ja átsikolt a tapétás ajtón s hallani, hogy öklével
 csapkodja az asztalt... Nem lehet ezt tovább bírni!
 Talán e pillanatban veszett el Erdély!

Félnyolc körül Jászi kérésére másfélórára fel-
 függesztik a tanácskozást. Mert Jászi még ezekután
 is tanácskozni akar. Hirtelen tizenegy pontból álló
 propozíciót üt össze s terjeszt a románok elé. A mi-
 niszter reméli ugyanis, hogy ezen az alapon sikerül
 kicsikarni a státuszkvót.

S azalatt eszébe sem jutna, hogy a regátbeli
 csapatok másfél nappal előbb hagyták a hátuk mögött
 Erdély határát s hogy azóta szakadatlanul mene-
 telnek Kolozsvár és Arad felé. Persze csak olyan
 tempóban, ahogy azt a visszavonuló Mackensen meg-
 engedti nekik.

Most pedig álljunk meg egy szünetre s szent-
 eljünk néhány pillanatot a hazafelé menetelő német

hadseregnek. Még ma is könnybeful a szemem, ha a Mackensen katonáira gondolok.

Mert mialatt odafent Jászi küzködik a románokkal, a verhetetlen germán generális csapatai hat oszlopban mennek-mennek német hazájuk felé s a főhadoszlop éppen Aradon vonul át, tegnap óta. De még ma sem látni a hadoszlop végét!

Így visszavonulni, ahogy itt vonulnak vissza, csak a halhatatlan német haderőnek lehet!

Négy-hat hatalmas ló van minden társzekér előtt s a társzekereken minden ruhát és fölszerelést (még az utolsó szöveget is!) magukkal visznek hazafelé. A ponyvákkal letakart kis ekhós-kocsikon az élelmiszer, porciókba beosztva, hogy ne szoruljanak rá senki idegenre, míg csak el nem érik a német határt. A tisztek bundákba takarózva, a kocsi mellett ott fut csilingelve a kis német csikó, aztán gyalogosok jönnek nehéz csizmában s olyan ruhában és olyan rendben, mintha most indulnának első csatájukba. A lépés hossza pontosan nyolcvan centiméter. Aztán ágyúk dübörögnek el, másfélórán keresztül... Mennek-mennek a németek sokat szenvedett hazájuk felé s amerre elhaladtak egyszer, nyomukban felüti fejét az oláh...

Egy gyalogoskapitány meghallja, hogy újságírók vagyunk s odaugrik hozzánk:

— Uraim! Minek hagytak el bennünket öt nappal előbb? Legalább a becsület maradt volna meg! Mi voltunk Magyarország egyetlen barátja!

Nem tud neki válaszolni egyikünk nem.

*

Jászi Oszkár, miután kijelentette előttünk, hogy az ő szerepe »fájdalmas és keserű kenyér«, este kilenckor újból összeült a románokkal. Tizenegy pontba foglalt propozíciójával azokat a módosításokat akarta megállapítani, amelyekkel Erdélyben s Magyarország románlakta vidékein biztosítani lehetne a közrendet.

Kétórás tanácskozás után a románok egyhangúan visszautasítják a tizenegy pontot. Mindennek vége!

Most már minket is behívnak. Bokányi egy kisebb csoportnak magyaráz valamit örjítő nyugalommal, az

Öreg Apáthy két tenyerébe fogja izzadt fejét, (másfélév óta talán így tartja szakadatlanul azt a szegény, meggyötört fejet szebeni rabságában), Jászi pedig az egyik sarokban még egy utolsó vitára száll ki Maniival. A román vezér hideg nyugalommal hallgatja a nemzetiségi minisztert, de minden harmadik pillanatban kápráztató ügyességgel vág vissza, avagy kicsúszik a kérdés elől. A páratlan vita így tart közel egy óráig. Jászi egyszer csak közbeveti, hogy a románoklakta területen egy millióval nagyobb a magyarok és németek száma, amire Maniu nyugodtan annyit mond:

—Az önök statisztikájában mi nem bízhatunk, miniszter úr!

—Hát akkor — feleli Jászi —, nemzetközi öszeíró-bizottságot fogunk kérni. Remélem, ebbe önök is belenyugszanak. Vagy egyebet akarnak?

—Maniunak a szeme sem rebben:

— Igenis! Mi Nagy-Romániát akarunk!

Jászinak ez sem elég. A kezét nyújtja Maniunak, mert a vonatja indulásra készen áll, de előbb Budapestre invitálja barátságos eszmecserére. Reméli, hogy kevés jóakarattal sok félreértést sikerül majd eloszlatni.

Maniu annyit mond a meghívásra, hogy alkalomadtán föl fog nézni hozzá a magyar fővárosba.

Szavát is állta. Mert kíséretével, a román hadsereggel, 1919 augusztus 4-én csakugyan Budapestre jött s el sem ment innét negyedfél hónapig.

De hova lett akkorára Jászi Oszkár?

PATAK.

Pest, 1920 március 21.

Magam sem tudom, miért, de napok óta fülemben kísért az elhaló visszhangja egy régi-régi diákversikének:

*Mendikáns-koromba
Ültem a kucikba...*

E versikefoszlánnyal botorkálgatok ennek az idegen városnak házai között s ahogy megérint a tavasz lehellete, régi álmok szállnak vissza szívembe s akaratlanul Patak jár az eszemben.

Tíz éve lesz idén, hogy elkerültem belőle s tizennyolc éve az őszön, hogy először láttam meg a kollégiumot. Akkor bizony — szegény kis mendur módjára —, gyakran szomorkodtam a kucikban magam is, különösen az elején, mikor a másodgimnazisták kárörvendve veregettek vállon az iskolakertben:

—Nos, konya-barátom, van-e már nyolckötetes tornakönyve?

—Nincs, — feleltem mély bánattal.

—Akkor csak menjen vissza a fatornyos házájába, mert év végén úgy elvágódik a vizsgán, hogy zsámiska lesz magából!

Persze, mindez jóindulatú figyelmeztetés volt mindössze, hogy a »konya-barátom«, vagyis az elsőgimnazista ne próbálja magát túlságosan elbízni akarni. A nyolckötetes tornakönyv miatt sírtam is eleget a kucikban, míg csak meg nem magyarázták a nagyobbak, hogy ugratás az egész, így szokták ezt

minden évben a falvakról beteretl kis parasztfiúkkal. Segíteni nem lehet rajta, mert ez a fegyelem és tekintély alapja. Voltunk pedig az elsőosztályban akkor is vagy százhuszan ilyen buckófejű parasztyerekek s attólfogva, hogy édesanyánk beíratott s lábunkon a hagyományos »egy pár új csizmával« letett a kollégium kapujába, — attólfogva a kollégium lett a mi gondviselő édesanyánk, nem hiába, hogy Alma Mater a neve. Táplált pedig bennünket ez a mi második édesanyánk túlnyomórészt lencsével, borsóval és kásával s tekintetes Miskolczi Simon János nógrádmegyei főlevéltáros úr föl is jegyezte valahol erről a konviktusi babcsuspájzról, hogy amikor egyszer a vénebb diákok ünneplésen elültették az iskola-kertben, harmadnapra — Áron vesszejeként — kihajtott. Ezt a tréfát persze nem szabad szószerint venni.

De a konviktuson kívül, ahol hatvan forintba került az egész esztendei koszt, bőven táplált a kollégium szellemiekkel is. És itt már a tanári kar mellett nagy szerepe volt a levegőnek is, mert Patak levegője szószerint véve is történelmi... A Mohácsról elmenekült Perényi Péter öt esztendővel később alapította meg a főiskolát s azóta szakadatlan küzdelmekben, viharos és szomorú napokban telt el a kollégium háromszáznyolcvankilenc esztendős múltja. Voltak évtizedei, amikor harminchárom esztendőn át tanítómesterestül, szeniorostul, diákostul, könyvtáros-tul Erdélyig menekült az Alma Mater. Azalatt persze apák lettek az egykori apró diákokból, de ők kitarítottak azért, míg csak vissza nem zarándokolhattak megint a Bodrogspartra. Patak minden köve egy darab hagyomány. S ha most — futtában — átrohanok négy évszázadán, zavarban vagyok, hogy hol kezdjem? A Hegyalja és a Bodrog mentén duhajkodott utolsót a boldogtalan Balassi, mikor őszi harmat után Dancka felé indult az elárvult fejével; a mocskolódó hitvitázók itt írták egymás ellen a »Vén Bihal Orrára Való Karika« meg az »Görtsös Bot« című jeles műveiket; Zrínyi Ilona első lakodalmán a pataki várban

esküdtek össze Wesselényiek és Frangepánok a rongyos haza oltalmára s attólfogva félszáz esztendőn keresztül a város átvonuló telepe volt a szabadságért fölkelt hadvezéreknek, bujdosó nemeseknek, üvöltöző hajdúknak, kócos talpasoknak. Itt játszadozott Ferkókorában utolsó fejedelmi urunk s ugyanő szelíd bánattal nézett vissza a pataki vár felé, amikor olyan rossz sorsra jutott, hogy még a kőszívű Bercsényi is hangosan felsírt — miatta... Sok-sok esztendővel azután idekerült el a berceli kúriából Bessenyei Gyurka, akinek olyan étvágya volt már diákkorában is, hogy két testvérével együtt félvéka derelyét evett meg egy ülőhelyzetben s azon időben járt a régi falak közé a halkszavú Kazinczy... Itt jövendölte meg a nagyeszű Kövy professzor is ama Kossuth nevezetű jurátusnak, hogy nagy országháborító lesz belőle valamikor s a híres szüretnek alkalmával a Királyhegy oldalában merengett el sokszor s írogatta első regéit a beteges Tompa.

De ha így folytatnám, reggelig sem lenne vége.

Ott hagytam el tehát, hogy a hagyományok és a tekintetes tanár urak kölcsönösen járultak hozzá a nevelésünkhöz. Igaz, ez a tanítás szószerinti értelemben nem volt pesti pedagógia, de éppen azért lett a kollégium minden diákja mindenkor egyszerű és illemtudó ember, tehát keserű és megveszekedett lázadó. A tanárok keményen fogtak bennünket, de külön-külön is az édesapánk volt valamennyi. Zsoldos Benő professzor úrról az volt a közhit, hogy úgy beszél latinul, mint mi magyarul, felebarátom; Csonotos József igazgató úr a történelmet magyarázta és amikor Görgei feldunai hadjáratát dörögte felénk a katedráról, előre sejtetvén velünk, hogy a végén egyformán jut bajba fővezér és kormányzó, haragosan vágott a katedra tetejére:

— ...de abba hagyom, fiúk, mert nagyon el vagytok keseredve, a teremtésit!

S elharapta a végét, de úgyis hozzágondoltuk a folytatást:

»Görcs állna a tetves németjibe!«

Kovácsy tanár úr Gyulai Pálnak volt törhetetlen tanítványa s ezen az alapon egyformán nem állhatta Lisznyay Kálmánt és a nyugatosokat. (Ez utóbbiakat ugyan nem is olvasta soha!) Deák Geyza bátyánk olyan mulató kurucokat pingál ma is szegényes műtermében, hogy hasonlókat csak a Gogoly tébolyult fantáziája tudott kieszelni a »Bulyba Tárász« szörnyű kozákjaiban s mialatt Pest a Cerkovic mester hacca-cáréit fűjja, egész Felsőmagyarország a homoródalmási Bathó János ének- és zenetanár úr sötét bujdosónótái mellett szokott keseregni. Ő a kórus lelke s aki fisztulát fog egyszer, nyomban megkapja tőle a »börcserző-varga« titulust. Díjmentesen.

Kissé elkalandoztam ugyan, de ki kellett térnem röviden arra a szellemre, mely tanárainkat eltöltötte és amelyet átplántáltak mibelénk is. Mi át is vettük aztán, szentigaz, de hatványozottan. És ha Pesten valaminő fordulat állt be a politikában, (hogy miért, az mellékes volt!), fáklyásmenetbe álltunk össze hathétszázan, s mialatt Ausztriát abcugoltuk, valamelyik kájzeros diák csak felpattant a kollégium magasföldszinti ablakába s lelkesíteni kezdett:

— Véreim, magyarok! Elég volt! Elég volt, a szentségit! Csákányt, baltát a kezünkbe s menjünk neki Bécsnek!

Bécs azonban messze volt, de helyben lakott Ballagi Géza országgyűlési képviselő, egyelőre tehát az ő házának indultunk neki s lett olyankor szüretje az ablakostótnak! Hogy aztán milyen párthoz tartozott Ballagi Géza, az igazán mellékes volt minekünk.

A véndiákok közül láttam még a legendás Korpát. Pecsétes zrinyikabátjában ki-kiállt délutánonkint a kollégium elé s mialatt öblös pipája félaraszra húzta le a száját, böszítő-nagyokat hazudott az öreg. Arra a híres esetére emlékszem még, amikor legátuskorában állítólag száz farkas kergette volna meg a perkupái erdőben s fel akarta falni mind a száz, így: hám-hám... Ezt azonban még a legutolsó ádáz mendur sem hitte el Korpa bácsinak. Emberfia nem tudott szavalni annyi hazafias dühvel, mint Farkas

Dezső — alias: Stüsü — és ha március Idusán a »Bujdosó Rákóczi«-t interpretálta a kollégium imatermében, öklök emelkedtek a levegőbe a német ellen... Stüsü ilyen esetekben panyókára vetette a Kossuth-mentét s a háta mögött négy sűgő sűgta a verset, de annyi energiapazarlással, hogy kétfelé állt tőle a füle mind a négynek... A mozgókosztosi intézmény sem volt utolsó s rövidesen abban állt, hogy a félév elején nyakára talált hágni esetleg a koszt-pénznek, attólfogva félesztendeig úgy táplálkozott, hogy egyszerűen benyitott a konviktusi ebédre és vacsorára s mivel a sokszáz diák közül legalább egy föltétlenül hiányzott minden alkalommal, szóbanforgó barátunk éppen annak a helyébe ült le. S evett... Hires alak még ma is Gutmán úr, a két lábon mozgó zálogház, aki már szeptember közepetáján valósággal lenézte rólunk a ruhát — hatötvenér... Színházba »post festa«-jeggyel volt szokás benyomulni: az ember ugyanis karácsony után fizette ki a jegy árát, melyet az őszi idény alatt a szenior hitelezett neki. A vándortrupp egyébként a vásártéri állásban szokta volt felütni az isteni deszkákat, ahová — mi kisebbek — rendszerint rohamjeggyel furakodtunk be. Erre az igazgatók is későn jöttek rá nagyrészt. A legleleményesebb mégis szegény Pilisi Lajos volt köztük, aki oly szeretettel röpített ki egyszer a Bánk Bánból éppen engemet, hogy szelet kavartam a levegőben.

Patakról akarván megemlékezni, csak a kollégiumról és diákjairól jegyeztem föl egyet-mást. De hiszen a főiskola: maga az egész Patak. A városka, mely a Hegyalja alatt s a Bodrog két partján szunyadoz meglehetősen ósállapotban, ma a magyar Heidelberg. Mennyei nyugalmát csak a vonat zakatolása veri föl, mely napjában többször is átzúg a városka mellett. Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy Kazinczy óta alig épült benne komoly ház. A pataki leányokról is illett volna szólni valamit, de az ilyet jobbkedvű napokra teszi az ember. A diákokról: az életükről, szokásaikról, kedvteléseikről is napokig lehetne elcsevegni, de kinek van ma hangulata hozzá,

s hová leltek mára a pataki diákok? Nagy részük szét-
hullt s elhullt a háborúban. Máskor is csöndes volt
Patak s ha éjfélután végig lent benne valaki, az avult
házak száz lépésről verték vissza csizmája koppanását.
Ma halott lehet. Négy évvel ezelőtt tűzzel-vassal Mis-
kolcra akarták áthelyezni a kollégiumot: ma kiszo-
rult a kis Magyarország határszélére. De Isten ke-
gyelméből tíz év múlva ugyanott fogja megülni szü-
letésének négyszázadik esztendejét!

MENEKÜLÉS A FÉLVILÁGON KERESZTÜL

Budapest, 1920 október 2.

Legutóbb Sátoraljaújhelyen jártam: ott figyelmeztettek az orosz papra. Orosz papnak nálunk a rutén papot hívják. Az orosz pap a színház vendéglőjében szokott ebédelni és vacsorázni a feleségével, a kisleányával, az egészen kicsi fiával és a cselédleányukkal. Mert a leány is velük menekült. A pap olyan helyzetben van már ezidőszerint, hogy fizetés helyett a szemöldökével szokott odainteni a főpincérnek:

— Írja csak fel, főúr!

S a főúr felírja a ceppet szó nélkül, sőt jószívvel. Az orosz lelkész kap ugyan állami támogatást, de a legutóbbi részlet még most is a IX-ik kerületi előjáróságnál hever. Ezért hát kénytelen várni a pap is, a főúr is. Még annyit, hogy a papnak kivételes híre és becsülete van az egész Újhelyen, ám lakása ma sincsen még.

Most pedig elmondom röviden, miért híres ember a pap.

Az orosz pap faluja a Verhovinán van, iszonyú hegyek között, alig öt kilométerre a régi magyar határtól.

Tavaly ősz elején, mikor a csehek elárasztották a Verhovinát, mikor az oláhok Győrig haladtak előre s a rutén föld el volt zárva az egész világtól, az orosz pap föltette magában, hogy tenni fog valamit. A dolgot megvitatta az orvossal, a főbíróval s néhány bizalmasabb falubeli parasztjával. Óvatosan, igen

óvatosan kezdtek a szervezkedéshez. A szabad Magyarország akkor csak a Dunántúl egy szegletére szorítkozott, Horthy Miklós a Balatonnál szövögette még az első terveket s ezért az orosz pap és társai a lengyelekhez üzentek át. A hegyeken keresztül néhány ügyes parasztot küldtek ki Galíciába s a lengyel tisztetek minden jóval megbíztatták őket. Erre ideát is dologhoz láttak s három hónap múlva már két vármegye legénysége várt készen a magyarokra. Mert a háborús puskákat idejében elásták egykori rutén katonáink.

Az elmúlt télen méteres hó feküdt a Verhovinán s Magyarország felől semmi hír nem érkezett a készülődő ruténekhez. Mikor már nem bírtak a türelmetlenséggel, a pap fiatal felesége hosszú útra indult el. Hetekig járt oda Magyarországon s mire hazáig vergődött vissza, beteg lett a hidegtől és az el nem mondható viszontagságoktól. De jó híreket hozott magával.

Ebben az időben három vármegye várakozott már fegyveresen. A mozgalom vezetői, minden külső támogatás nélkül, összeköttetésbe léptek lengyel ágensekkel, csak a zászló hiányzott még. Piros és fehér selymük volt már, a zöld színt Lengyelországból lopták be. Úriasszonyok éjszakákon át titokban varrogatták a zászlót, egy úrileány ráfestette Szűz Mária képét s akkor ráhímezték a kétszázötvenesztendős jelmondatot: »Pro patria et libertate!« (Ez a zászló még most is azon a helyen vár, ahová annakidején eldugták a cseh zsandárok elől).

A ruténföld ekkor már televolt diákokkal, akik faluról-falura lázítottak és biztatgatták a népet. Csak a jeladó intésre lesett mindenki s mikor a lengyel tisztektől az az üzenet jött, hogy a magyarok röviden át fognak lépni a Felső-Tiszán, Ugocsában, Beregben és Mármarosban alig lehetett visszatartani többé az embereket.

De a magyarok csak nem léptek át a Felső-Tiszán s ekkor már tavaszodni kezdett. Az emberek türelmüket veszítették. A mi papunk fölszerelte

erre egyik parasztját, ellátta útravalóval és jótanáccsal s új hírek végett elindította Lengyelország felé.

Itt aztán olyan fordulat jön, hogy egyenesen regényekbe illik. Az egyszerű ember ugyanis faluról-falura kérdezősködve eljutott a lebergi lengyel parancsnokságig, ott útbaigazították s onnét, ugyancsak a saját talpán, meg sem állt Varsóig. Mert szívére kötötte a főtisztelendő úr, hogy csak okos emberek előtt tárhatja ki a mondanivalóját. A paraszt annyira szószerint vette a parancsot, hogy nem nyugodott meg, amíg úgy, amint volt — bocskorostul, tarisznyástul — Pilsudszki elé nem vezették.

A lengyel államfőnek aztán töviről-hegyire elmesélt mindent a paraszt: hogy a rutének visszasírnak a magyarok után, mert a csehek alatt sokat éheznek. Pilsudszki meghallgatta, tanácsot adott neki s azt üzente vele haza, hogy legyenek csak türelemmel, amíg délről föl nem szabadítják őket. Ugyanakkor magyar és lengyel zászlót küldött a nép bátorítására.

*

Mire újhelyi barátaim idáig jutottak az elbeszélésben, megérkeztünk a színház vendéglőjébe. Az egyik sarokasztalnál éppen vacsoráztak a papék. Maga a pap még fiatal, rokonszenves ember, a felesége csinos és kedves asszonyka. A szomszéd asztalnál a rutén cselédleány evett, akit véresre-botoztak a cseh detektívek, de mégsem vallott a gazdája ellen. A szülők között a két apróság.

A folytatást már a fiatalasszonytól tudom meg.

Eszerint április harmadikán, virágvasárnap előtti szombaton egy Simon Bálint nevű magyar tiszt érkezett a papékhoz, bizonyos üzenettel. A pap éppen a szomszéd faluba készült át valami betegéhez, de megígérte, hogy hamarosan itthon lesz. Azonban a pap nem került vissza többé a falujába. Időközben ugyanis észrevette a felesége, hogy a »magyar tiszt« senki más, mint a csehek detektívje, akire cseh zsoldárok várnak a kocsmában. De megőrizte hidegvérét s még arra is volt ideje, hogy értesítse a férjét;

meneküljön! A pap erre hazaküldte a kocsiját, ömaga pedig — úgy, amint volt, — átszökött Lengyelországba.

A detektív este, várakozástól-idegesen, átnézett a kocsmába. Azalatt a papné összepakolt, a két apróságot az édesanyjára hagyta s az éjszakában, a havasokon át, elindult az ura után. A határfalunál azonban visszafordult: nem bírta elhagyni a gyermekeit. Itt fogta el a detektív, a csendőrök társaságában.

Ami ezután következik, nagyon-nagyon szomorú történet. Az asszonykát három börtönön hurcolták végig a csehek, minden másodnap kihallgatásra cipelték s mivel nem bírtak vele, a legsötétebb zárkába csukták. Mégsem tudták megtörni! Előtte botozták véresre az ártatlan falujabeli parasztokat, de a szegény emberek mégsem vallottak a tisztelendő asszony ellen! Megfenyegették, hogy húsz esztendőre fogják bebörtönözni: mégsem vallott! Kijelentették előtte, hogy az urát elfogták, sőt föbe is lötték azóta. A meggyötört feleségnek könny szökött a szemébe, de mégsem akarta elhinni! Utoljára züllött nők közé lökték be, deszkapricscsen aludt, a deszkától véres lett a háta, de azért mosolyogva nézett szembe a csehekkel.

— Csinálhatnak velem akármit, mégis magyar asszony maradok!

Tíz hétig kínlódott a börtönökben. A vértforraló bánásmódról tudomást szereztek ekkorára a francia tiszték is: ők szabadították ki a tisztelendő asszonyt. Most is mosolyog még:

— Nappal mindig jókedvet mutattam, hadd boszszankodjanak a csehek! De éjjelenként sokat sírtam az uram meg a gyermekeim után. Ahogy kiengedtek, otthagytam mindenemet s Újhelybe siettem, mert másodszer is le akartak tartóztatni.

Írjuk ide mindjárt, hogy a szegény családot Kossey Elek, a munkácsi muszka esperes jelentette föl Prágában s ő tette őket földönfutókká.

*

Otthagytuk el a papot, mikor lengyel földre menekült át. A csehek csak annyit tudtak róla s ma sem

tudnak többet, hogy ő volt a mozgalom feje s ezért úgy akarták kézrekeríteni, hogy álrühába bujtatott katonáikkal próbálták visszalopni a határmenti lengyel faluból. E hírre a lengyelek nyomban hetven katonát rendeltek ki az őrizetére.

Hogy mi-mindenen ment át azóta a papunk, leírni azt képtelenség. Hazájától, övétől elvágva abban a tudatban, hogy feleségét cseh katonák vitték el, bekóborolta Lemberget, hosszú ideig nyomorgott a varsói magyar és lengyel körökben (még ma is az a nadrág van rajta, amelyet Csekonics gróf varsói követünktől kapott, mert akkor már félig meszítláb járt), megfordult Berlinben s utoljára Bécsen át Budapestig vergődött el. Június tizenötödikén jutott el Újhelybe s április harmadika óta csak július kilencedikén látta meg először a feleségét, ugyanott.

Két hete, hogy beszéltem vele. Akkor éppen nagy boldogság érte, mert azon a napon utaltak ki öttagú családjának egy hat négyzetméteres szobát s jószívű emberek összeadtak nekik három széket meg két ágyat. Állami támogatást kap, de ez a támogatás nagyon össze-vissza érkezik s most is »felírás«-ra kénytelenek kosztolni tíz nap óta. Csak kényszerűségből fogadja el: legszívesebben táboripapnak menne. Ezidőszerint negyvenezer cseh korona van a fejére tűzve. Mindene odaveszett, de azért nem panaszkodik:

— Odahaza várnak a híveim. Kétszer is átüzentem nekik: csak kitartás, nemsokára megindulunk!

S magához-inti a fizetőpincért:

— Öt vacsora. Írja fel, főúr!

*

(Eddig tartott 1920-iki tudósításom az *Új Nemzedék-ben*. Azóta nyolc keserű esztendő múlt el. Ma, annyi idő után, eláruhatom talán, ki volt ez a heroikus görögkatolikus lelkész. Neve: kompordai Komporday Andor s ezidőszerint Rudabányácskán pap, Sátoralja-újhely mellett).

A FÖLZENDÜLT NYUGATMAGYARORSZÁG

I.

Pándorfalu, 1921 szeptember végén.

A fölkelők északi hadiszállásán vagyok, az egykori Harrach-kastély kocsmaszobájában. Esteledik. A kanócot még nem gyújtották meg és ahogy körülpillantok olykor e szomorú és elszánt fegyvereseken, borzadály fut végig. Olyan emberek közt ülök, akikhez képest ájtatos szentek voltak a Trenk Ferenc horvát pandúrjai.

Messze, a fölkelők hátában, a zsandárok ma éjjel fogják elhagyni a B-zónát is, de a fölkelőket ez alig érdekli. Legfeljebb annyiban, hogy ma éjszakától kezdve még nehezebb napok következnek itten, ahol nincsen virradat és nincsen éjjel, mert a szegény banditának mindig készen kell állni újabb ütközetre és a halálra. És ha elesik az erdők alatt vagy az őszi avaron, koporsófedele a csillagos ég marad és nem lesz senki, aki megsirassa ezeket az éhes és ágrólszakadt magyarokat. Nekik nincs sehol kegyelem, de ők sem adnak kegyelmet senkinek.

Itt ülnek köröttem, a pándorfalusi kocsmá ivójában, az asztalra könyökölve. De micsoda alakok, könyörülő Isten! Kiszakadt báránysipka vagy tarkóra taszított kalap a fejükben, patronokkal teletűzködött öv a balvállukra áthajítva, kócmdzagos puska keresztbe a hátukon, kézigránát, csupasz szurony a has-övre aggatva, töltevényekkel tele a tarisznya, akad olyan is, akinek tyúktoll van a füle mellé tűzve, a nadrágja ellenben lyukas a legtöbbnek, emberi bakancsa pedig alig van minden tizediknek. Sőt, láttam egy fölkelőt,

aki mezítláb jött az úton, inge viszontag nem volt, a nyitott ködmöne alól tehát egyszerűen elővirított a gyöngö napocskán megpirított hasa.

Úgy történt, hogy a királyhidaí országot szélén álldogáltam az északi szárnyon harcoló fölkelők fiatal főparancsnokával. Királyhida felől akkor vonult be éppen egy ingtelen vitéz, mögötte a banda három tagja. Az ingtelen megpillantván a főparancsnok urat elordította magát:

— Díszmenet!

Valami szokatlanul szomorú és megindító volt, mikor ez a négy darab szegény fölkelő vágni kezdte a lépést, legelő az ingtelen, aki 45-ös számú óriási talpával olyanokat csapott le a porba, hogy csak úgy hüppögött alatta az országút! A főparancsnok elmosolyodott s odaszólt a mezítlásnak:

— Öreg, mi kéne, ha vóna?

Az öreg kinyújtotta markát, felgömbített ujjakkal s úgy válaszolt kedélyesen:

— Egy kis korpa, főparancsnok úr!

Mert korpa, azaz pénzecske, bizony nem igen akad itten. De annál szörnyűbb a fegyelem. Legcsekélyebb büntetés a huszonöt, utána a golyó következik.

*

Az északi részen harcoló csapatok főparancsnoka harmincesztendős fiatalember. Nevét mindenki ismeri az országban, de négy hét óta még jobban ismerik odaát a Lajtán. Sőt, Ausztriában annyira becsülik, hogy az elmúlt héten pontosan negyedmillió koronát tűztek ki a fejére. Megnyugtatósul annyit, hogy nem osztrák, hanem magyar valutában.

Ez a főparancsnok, miután előzően Pinkafőnél, Hohenbrucknál, Kirchschnaglál verte meg a Volkswehr csapatait, szeptember huszonkettedikén este harmincnégy emberével hirtelen az északi szárnyon, Pán dorfalu alatt termett, ahol az osztrákok erősen megszállták már akkor a határmenti községeket, körülbelül öt-hat kilométeres mélységben. A főparancsnok úr nem sokat törődve a százszoros ellenséggel, har-

mincnégy embere élén még akkor éjjel megrohanta Királyhidát s másnap reggelre egyetlen osztrák nem volt már magyar földön.

Egy ilyen guerilla-csata azért érdekes, mert az ilyenfajta meglepetéssel szemben képtelen védekezni bárminő rendes hadsereg, hát még a Volkswehr! A főparancsnok úr azt cselekedte ezen az éjszakán, hogy tizenkilenc embert maga mögé vett, nyolcat — a puccerje élén — Királyhida hátába küldött, négyet viszont egy bandavezérrel jobbról állított a Lajta mellé. A főparancsnok nekirontott erre a barak-tábornak, ahol hatszáznál több katona állt fegyverben, az előőrsöt maga lőtte le s betörvén a táborba, két gránátot vágott be a tisztikaszinó ablakán, mialatt emberei késsel, gránáttal, puskával dolgoztak, szilaj torokkal ordítván a rajtát, mint a pokolbeli ördögök. Iszonyú kavarodás tört ki a sötétben, mert hátulról, a Lajta hídján felől, keményen puskázott azalatt a puccer is a maga nyolc emberével, jobbról viszont az oldaldvéd kiabált és csatázott. Tíz percen belül ingben-nadrágban futkostak kifelé az osztrákok s mivel a Lajta hídját elállta az ingerült puccer, a Volkswehr tagjai nagyrészt a vizén úsztak át ijedtükben, hátrahagyván puskát, bornyút és patrontáskát. A kavarodásban tizenöt halottja és két vasútikocsira való sebesültje maradt vissza az ellenségnek. Rémületük érthető volt, mert azalatt egy szomszédos falubeli gulyás a közeli Kecsehegy tetejéről szakadatlan rohamjelet fújt egy ócska kürtön. Erről a rajtaütésről azt jelentették másnap a bécsi lapok, hogy a Volkswehr kénytelen volt meghátrálni a bandák — túlereje miatt.

*

Szeptember huszonkettedikén tehát mindössze harmincnégy fölkelő jelent meg a nyugati részek legészakibb pontján, de ma már százakra megy a számuk. Isten a megmondhatója, mimódon és honnan kerülnek elő? Mert Csonka-Magyarország felől eddig is vas-kordonnal volt elzárva véges-végig a B-zóna egész nyugati oldala. De jönnek, egyre jönnek! Nagy részük

nyugatmagyarországi német és magyar, vannak itt bujdosó erdélyiek és szászok s éppen ma beszéltek, hogy bosnyákok vannak útban valahonnét, akiknek egyetlen fegyvere a marhanyúzókés. Vannak itt húszesztendős legénykék, hatgyermekes családapák s tegnap este találkoztam egy nagyon öreg bácsival, aki a fia után szökött ki, mert özvegy az öreg s magában unatkozik odahaza. Csatázni jött ki tehát. S az öreg magyar hátára lökvén fel a puskát, megindult a tizenöttagú bandával kifelé, mialatt maga is teletorokkal daltolt a sötétben:

*Vigyázz sógor, mert a Lajtán
Hetek óta
Áthallik a H—s-nóta!*

De jönnek a világ egyéb tájairól is. Egy sereg nagynémettel találkoztam itten, akiket keserű sorsuk üldözött el hazulról. Sőt, volt és régi osztrák katonák is sűrűn izengetnek, hogy a legközelebb adandó alkalommal átszöknek a határon.

A nyugati fölkelők sorában egyik legérdekesebb alak az a müncheni volt főhadnagy, az egyenesen a berlini kormány elől menekült ide. Szinte fantasztikumnak tetszik hajmeresztő kalandozása, mialatt Linznél egy dunai hajóra akart befurakodni, mint szeneslegény. Nem vették föl, amire gyalog ment tovább Bécsnek s onnét lerongyolva és éhesen a nyugatmagyarországi fölkelők felé. Útközben egy apácakolostorba vetődött be, ahol enni adtak neki a jószívű nővérek, a nagynémet-származású főnöknő pedig külön is megajándékozta menekülő honfitársát egy tízkoronás arannyal. A mi németünk továbbindult erre, de a Volkswehr katonái elfogták a határon, a tízkoronás aranyat — élmezés címén! — elszedték tőle, őt magát Bécsbe toloncolták vissza s lecsukták. Hosszas kálvária után kiszabadította a német követség, a mi németünk erre megint csak útnak indult s átúszván a Lajtán, bandaszolgálatra jelentkezett Pándorfaluban. Itt nyomban letette az osztatlan magyar haza területi épségére szóló

rettentő esküt s igazítván valamit a pápaszemén, kéz-dörzsölve érdeklődött:

— Meine Herren, haben Sie ein Maschinengewehr?

Mert géppuskás-főhadnagy volt valamikor Verdun alatt a mi németünk. Azonnal kapott egy rozsdás és zörgő gépfegyvert s egy cirkáló banda élén mindjárt az első éjszakán méltó banda-szellemben támadta meg Bruckot. Alig bírták visszatartani, hogy be ne törjön Ausztriába. Különben egész nap lézeng a mi németünk s csak estefelé élénkül föl keveset, amikor kifelé indulhat a vacak gépfegyverrel. Fölötte boszszantja az arany tizkoronása, mert egy árva peták sincs kifordított zsebeiben.

Fegyver és muníció van elég, miután ezt — kipróbált magyar harcmodor szerint — az ellenségtől szokás beszerezni. Sőt, tréinjük is van már a fölkelőknek. Tönnek szert pedig erre a következő módon.

Az első vagy második napon, hogy a fölkelők felbukkantak Pándorfalu környékén is, egy Oroszországot járt szakállas nagy német harminckét muraközi lovat szállítóit hazafelé, Németországba, két kocsisa kíséretében. A lószállítmány meg is érkezett Pándorfaluig. itt azonban végleg megakadt, mert akkor már az osztrákok értésükre adták a fölkelőknek, hogy minden Bruck felé haladó magyar vonatot géppuskával fogadnak. Nem igaz tehát, hogy a fölkelők zárták el a pándorfalu-királyhidai szakaszt, hanem a Volkswehr katonái, akik tizenkét nap óta amiatt vacognak, hogy a közeledő magyar vonaton esetleg inszurgensek támadnak ellenük.

Az utolsó vonattal befutott tehát a pándorfalusi állomásra a harminckét darab muraközi, a gazdájuk meg a két kocsis. Itt azonban végleg meg kellett állnia a vonatnak, minélfogva nem mehettek tovább a lovak sem, amelyeket különben franciáknak adtak volna át a németek, hadisarc fejében... A pályaudvaron ugyanakkor feltűnt a főparancsnok is és megnyugtatta a lótulajdonost:

— Nézze, öreg, mi ha továbbberesztjük is, az osztrákok föltétlenül lefognak a lovait, már pedig ennyire bolondok mi sem vagyunk. Szálljon hát csak le nyugodtan, a lovak ittmaradnak, gondjukat viseljük s ha majd nem lesz rajok szükségünk többet, visszaadjuk magának, öreg!

Az öreg német szívesen beletörődött a súlyos kérdés illetően játszi megoldásába. Azóta a faluban lakik, két kocsisa ellenben — háborúviselt porosz fickók! — nyomban szabadharcosnak állt be s azóta is úgy verekszik mind a kettő, hogy nézni is gyönyörűség. Az öregúr pedig minden este elősetteng a hadiszállítás kocsmaszobába s a pillanatnyi hadihelyzet iránt érdeklődik élénken. Ezidőszerint nagy reményeket fűz a velencei olasz-magyar-osztrák tárgyaláshoz, mert olvasott már róla a lapokban.

Legkeserveesebbek az éjszakák. Mihelyt leszáll a sötét, köröskörül a szemhatáron szakadatlan rakétákat eregetnek az égnek a riadt osztrák csapatok. A riadozásra éppen elég okuk van. Mert estétől-reggelig végesvégig a határ minden pontján megállás nélkül nyugtalankodnak a bandák s e bandák ellen észszerű stratégiával védekezni több, mint képtelenség. Rozsdás géppuskáik ott zakatolnak a Kecsehegy tetején, Bruck pedig pontosan négyszáz lépésre fekszik a hegy tetejétől. Menetelő inszurgensek harci-éneke hallatszik a sötét országutakról és a télreváró mezőkről, egyszerre felroppan ijesztő tüzelésük Királyhida fölött vagy eszeveszett kézigránát rohamot intéznek a lajtafalusi híd ellen. És szörnyűségesen verekszenek mindenütt. Sebesültjeiket a vállukra kapva vonszolják magok után s még halottjaikat sem szabad hátrahagyniuk. Mert iszonyú eskü kötelezi mindnyájukat. És addig harcolnak, amíg vagy szétverik az ellenséget, vagy visszavonulhatnak valamennyien. Zajjal és ordítással lepik meg az ellenfelet, leginkább oldalt vagy hátulról s minden lövésük biztos. Hátrább a határtól, a falvak előtt pedig lobognak, szakadatlanul lobognak ezalatt a tábortüzeik. És a szegény bandita inkább verekszik, semhogy a tűznél kuksoljon. Mert csatározás közben

fölmelegszik s legföljebb meghal, a tábortűz ellenben csak a féloldalát bírja melengetni, testének másik féloldala pedig hidegtől reszket a deres éjszakában.

II.

Pándorfalu, 1921 szeptember végén.

A magyar katonák és csendőrök három nappal előbb vonultak ki a B-zónából s Nyugatmagyarország olyan terület lett azóta, mely fölött csak a madár repülhet el, de sem Ausztria felől, sem Csonka-Magyarország felől senki-emberfia be nem teheti ide a lábát. Mert Ausztria határa a Volkswehr szuronyos katonáival van megrakva végesvégig, a magyarok trianoni határán pedig katonák, pénzügyőrök és zsandárok vigyáznak, hogy senki át ne szökhessen a kiürített területre, amely fölött az ántánt missziói vették át a legfőbb felügyeletet s azonkívül némileg a fölkelők is.

Három nap óta a hangulat rendkívül emelkedett a banditák soraiban. (Hozzá kell tennem mindjárt, hogy a »bandita« elnevezés itt hivatalos jellegű és legalább is oly megtisztelés, mint odahaza a — kegyelmes úr«.) Az emelkedett hangulat főoka pedig a magyar csapatok végleges kivonulása, mert e csapatok parancsnokai — felsőbb utasítások szellemében — sok nehézséget támasztottak a fölkelőknek, ami természetes is volt. A teljes kiürítés óta azonban vígan vannak a fölkelők: most már tökéletes szabadsággal mozoghatnak.

Úgy estétájt kezdődik itt az igazi élet. Napközben ugyanis a legtöbb bandita alszik, hogy új erőt szedhessen magába azalatt az éjszakai vállalkozásokhoz. Most alkonyodni kezd éppen s a pándorfalusi Harrach-kastély várszerű udvarán, különböző pontokon, feszes glédában várakoznak már a banditák. Minden csoport előtt a bandavezér. Ijesztő alakok így a félsötétben s nem lehet csodálkozni, ha félvad külsejük láttára idegsokkot kapnak a Volkswehr zsoldosai.

Aztán az udvarra jön ki a főparancsnok is és az udvar minden sarkában egyszerre éles vezényszó harsan. Haptákban tisztelegnek a banditák, a fiatal főparancsnok feszesen lép el a sorok előtt. Suttogva ismétlik meg mégegyszer az új »jelszó«-t és »jelhang«-ot és akkor újabb vezényszóra megindulnak a különböző ismeretlen irányokba; dombok alá, utak keresztezéseire, erdőszélekre, tábortüzek mellé és ki, a sik mezők közepére, hogy felváltsák a nappali őrszemeket. És attólfogva késő virradatig puskák csattogásától hangos köröskörül az éjszaka. Az osztrák csapatok esti nyolc órától hajnali ötig — köröskörül a szemhatáron — szakadatlanul eregetik föl a világító rakétákat, annyira, hogy nappali világosságtól fényesek itt az éjszakák.

A bandaszolgálat hihetetlenül súlyos. Megesik többször, hogy egyik-másik őrség egyfolytában negyvennyolc óráig kénytelen kintmaradni a legkülső állásban.

*

A háborúban, ha megszorul a hadsereg, egyszerűen rekvirál nemcsak ellenséges területen, hanem a saját földjén is. A bandita azonban nem nyúlhat idegen tulajdonhoz, mert ilyen esetben legenyhébb büntetés a halál. A parancsnokok jól tudják ugyanis, hogy esetleg népszavazásra kerülhet a sor, tehát úgy kell vigyázni a népre, mint a hímes-tojásra.

Csonka-Magyarországon azonban — bevált recept szerint — a legképtelenebb mendemondák és rágalmak vannak most divatban e szegény banditák életmódjáról. Ezért szükségesnek tartom elmondani, hogyan és miből élnek a fölkelők?

A pándorfalusi terület inzurgenseinek főparancsnoka, akire szószerint ráillik, hogy a »puszták fia«, mert a magyar Alföld legközepéből bukkant föl, néhány emberével mindjárt a nyugatmagyarországi szabadságharc legelején két magyar faluból verte ki az osztrákokat s kergette át őket túl a határon. A két magyar falu népe erre (nevüket elhallgatom) önként, pusztán hálából, százhuszonnyolcezer koronát gyűjtött

össze az első délután s az összeget a főparancsnoknak ajánlotta fel. A főparancsnok, mivel élni csak kellett valahogyan, köszönettel nyugtázta a pénzt s kezelés végett nyomban átadta egy alparancsnoki-bizottságnak.

Azok, akik a faluban tanyáznak, napi negyvenöt koronáért kapnak nyomorult reggelit, ebédet és vacsorát a falu nagy vendéglőjében, az őrségnek pedig szekerén szállítják ki az élelmet. De a gyöngye koszt-hoz kenyér is szükséges. Kenyérre pedig így tettek szert:

A második napon azután, hogy a fölkelők északi csapata váratlanul fölbukkant Pándorfalu tájékán, két teherkocsi liszt érkezett az állomásra, Ausztriának címezve. A fölkelők előtt gyanús volt a szállítmány, megüzenték ennél fogva a feladónak, hogy nem tisztességes dolog élelmet szállítani az ellenségnek, ők mindazáltal visszaindítják a két vagon, ha személyesen jelentkezik érte a feladó és igazolja magát. Ellenkező esetben lefoglalják, mint csempészárut. A feladónak természetesen volt esze, tehát nem ment ki Pándorfalura, de még a tájékára sem. A fölkelők e gazdátlan lisztből süttetik most a cipót a falvak pékjeinél, minden cipó után szigorúan lefizetvén a kialkudott két koronákat.

Azon a napon, melyen a banditák megjelentek Királyhida előtt, a környék összes zsidó lakosai — a főparancsnok pusztá nevére — elköltöztek Magyarország felé. De mihelyt értesültek a rendről és fegyelemről, egymásután kezdtek visszazállingózni és ma már valamennyi zsidó lakos rendszeren végzi napi munkáját.

Meg kellett írunk ezt, mert zsidó polgártársaink egyrésze a legkomolytalanabb híreket terjeszti e szabadharcosokról. Meg kell írunk tehát, hogy Nyugatmagyarország közállapotait éppen egy szomszédos birtok zsidó nagybérlője jellemezte a következően:

— Az első napon én is útnak készülődtem, de aztán mégis csak itthon maradtam. Kétheti tapasztalat után annyit mondhatok, hogy egész Európában nincs

olyan jogrend, mint az inzurgensek által megszállt területen.

Hogy mennyiben igaz ez a nyilatkozat, mutatja a következő eset. Valami nyolc nappal ezelőtt egy hattagú új banda érkezett a faluba, az új banda parancsnoka azonban nem igen lehetett tisztában az itteni renddel, mert éjnek idején rázörgetett a zsidóra s emberei részére nyolc pokrócot követelt. A zsidó meg is ígért mindent, közben azonban értesítette a főparancsnokot, mire a főparancsnok olyan huszonötöt vágatott az új banda vezetőjére, hogy most is attól vakarózik.

Kíváncsi voltam arra is, milyen voltaképpen a viszony a magyar kormány meg a felkelők között? Tegnap délután megállítottam az országúton azt a nevezetes banditát, ki a bruck—királyhidai éjszakai rajtaütésnél félpapucsban indult rohamra és pedig annyi bravúrral, hogy ezért nyilvánosan is megdicsérte a főparancsnok. Nevezett banditát megállítottam tehát az országúton s érdeklődtem, minő viszonyban vannak a kormánnyal? Mivel a nyilatkozat a főparancsnok és két bandavezér jelenlétében történt meg, félhivatalos jellegűnek tekinthető. A papucsos inzurgens egy szörnyűt sóhajtott s akkor így felelt a súlyos kérdésre:

— Hát tekintetes úr, a viszony köztünk úgy áll, hogy a kormány aláírta a békét, de mink nem. A kormány kitagadott bennünket és haragba van velünk. így áll most a nemzetközi helyzet...

III.

Pándorfalu, 1921 szeptember végén.

Fölkelőt temettek a minap: Éhn István húszesztendőes szabadságharcost, ki a Felvidékről menekült ide a Dunán át, hogy katonának ne foghassák meg a csehek. Szegény ifjú Éhn István húszesztendőes felvidéki magyar legény a lelki nyugalmát kereste csonka

hazájában s első dolga volt, hogy fegyvert fogott hazája ellenségei ellen. A lelkinyugalom helyett hamarosan megkapta itt az örök nyugalmat.

Az északi hadcsoportnak hatodik hősi halottja volt szegény ifjú Éhn István, de nem a hatodik hősi eltemetettje is. Hiszen oly könnyen megesik itten, hogy az elesett bajtársat nincs már idő vállaira kapnia a többi bajtársaknak, ilyenkor a halott bajtárs ottmarad az erdők sűrűjében és arcára a hulldogáló levelek vonnak halotti fátyolt. Ha keresik is később, nem bizonyos, hogy ráakadnak-e az elhunyt pajtás gazdátlan testére.

De akit lehet — sebesültet és halottat — a vállakon cipelnek hátrafelé a többiek. S megrendítő az a ragaszkodás, mellyel a halálos elszántságú fölkelők körülveszik bajbajutott kenyerespajtásaikat, hogy segítsenek rajtuk és hogy megmentsek őket a leghajmeresztőbb veszedelmek között is. És nem lehet megemlékezni mély megindultság nélkül arról az éjszakai vágatásról, mellyel a szegény haldokló Éhn Istvánt vitték a bajtársak először Lajtafaluból Mosonyujfaluba, onnét Pándorfalvára, Pándorfalváról pedig még azon az éjszakán beljebb, a határok felé. De amire kórházba jutott volna szegény Éhn István fölkelő, alig volt már benne lehelletnyi élet. Mert piros vére lassan elfolyt az országúton, amelyen oly lelkenedezve vágattak vele.

*

Szegény Éhn Istvánnak így esett megsebesülése és halála.

Az elmúlt hét egyik éjszakáján fegyverbe öltözött a főparancsnok s megkérdezte a fölkelőket, ki hajlandó vele menni egy kis rajtaütésre? Az inzurgensek egytől-egyig késznek jelentkeztek, mert tűzbehalálba is elmennének a főparancsnokukért. S e tűz és halál szószer int is tüzet és halált jelent, mert a főparancsnok e vakmerő legények közt is a legvakmerőbb. Ha ő vezet egy vállalkozást, mindig előljár karabéllyal és kézigránáttal.

A főparancsnok ezen az éjszakán az összes ön-

ként jelentkezők közül kiválasztotta a tíz legszálasabb legényt, köztük Éhn Istvánt is a bátyjával s magához vevén egyik legkiválóbb bandavezérét, nekivágtak a mezőknek északkeleti irányban, hogy Lajtafalukörül fölverjék a határ egész vonalát. Tudni kell ugyanis, hogy ezen a részen erős félkörben hajlik körül az osztrák határ, a főparancsnok e vonal legkeletibb pontját akarta kikémleni s ezért indultak meg északkeletnek.

Talán egy óra múlva bent voltak már Lajtafaluban. A falu alját a Lajta mossa, ott fekszik Batthyány Tivadar gróf kertje kétméteres kőfaltól körülvéve, szemközt Haslau osztrák község, középütt a folyó hídja, a hídon drótsövény s végig a túlsó parton szuronyos katonák számtalan gépfegyverrel.

A fölkelők váratlanul minden oldalról rajtaütöttek a hídon, de a drótsövény miatt megakadtak. S ez volt a baj! Mert a fölriadt ellenség szörnyű tüzet árasztott a vaksötétben bujkáló és keményen harcoló inzurgensekre, akik kénytelenek voltak meghátrálni erre. Ámde az ingerült sietségben nem volt más út, mint a Batthyány-féle kert kétméteres kőfalátja, amelyet akkor már végigsepertek az osztrákok géppuskái. A fölkelők mégis egymásután kapaszkodtak át a kőfalon, de a főparancsnok ugyanakkor meghallotta, hogy szegény Éhn István felnyöszörgött valahol a sötétben:

— Főparancsnok úr, ne hagyjanak itt!

Istenem, hogy is hagyhatták volna hátra szegény Éhn István súlyosan vérző fölkelőt? Mert golyó ment át a balvállán. A főparancsnok meg helyette az iszonyú tűzben visszament Éhn Istvánért, egyik a fejét fogta, másik a két lábát fogta, úgy indultak meg vele a sötétben. Félóra múlva keservesen csak bevergődtek Mosonyujfaluba. Éhn Istvánnak itt jókedve is volt még, pedig akkor annyi vére elfolyt már, hogy csupa maszat lett tőle a főparancsnoknak meg helyettesének ruhája. Itt szekérbe fektették s vágatva mentek vissza Pándorfaluba. A pándorfalusi orvos bekötözte Éhn Istvánt, Éhn István azonban annyira

vérzett, hogy megint csak szekérbe kellett fektetni s az éjszakán át most még sebesebb vágatással kezdték vinni kelet felé. Maga a főparancsnok kísérte e vágató-útjában szegény Éhn Istvánt, akinek fokról-fokra tünedezett az ereje, mert hulló vére végétől-végig meglátszott az országúton. Hajnalodott már, amire kórházi ágyba fektethették Éhn István fölkelőt. Ekkor magánál volt még. Délelőttre azonban már nem nyitotta fel többé a szemét, mert meghalt. Az ütőerét találta el a golyó.

Sok temetést láttam. De ez volt talán az első temetés, amelyet könnybefúlt szemmel néztem végig. Édesapja, édesanyja nem volt ott a hazájáért elesett szegény fölkelőnek. De volt mégis, aki megsirassa. Háromezer főnyi nép siratta meg keservesen.

Egy apát temette két káplánnal. Ott voltak a városka összes leányai fehér ruhában, sorfalat álltak az összes iskolák összes kisdíákjai, zászló alatt vonultak föl az akadémikusok, ott volt a vármegye és a város egész tisztikara, a koporsó után gyászruhában haladtak az ébredők, akik saját halottjuknak tekintették a szegény inzurgenst, ott voltak a környező falvak feketébe öltözött küldöttségei, tizennégy koszorút vittek a lányok, cigánybanda húzta azalatt Éhn István hősi halottnak legkedvesebb nőtáját, voltak szívigható búcsúztatók... De nem ez volt a legmegindítóbb.

A legmegindítóbb az volt, mikor a nyitott sírnál, a feketedő tömeg legközepén lehajtott fejjel megállt az a tíz ágrólszakadt, szomorú szabadságharcos, aki Éhn Istvánnal együtt ott verekedett a határmenti sötétségben, amikor Éhn István utoljára roskadt össze. Ott álltak a sír körül úgy, ahogy megjöttek: revolverrel az oldalukon, patronövéket átvetve a vállukon, foltos, szakadozott ruhában. Ott álltak a nyitott sírnál, könnyek potyogtak le az arcukon, a sír végében pedig keservesen sírdogált ezalatt szegény Éhn Istvánnak egyetlen testvére.

Akkor dísztüzet adott le egy önkéntes-szakasz. És akkor odaállt a sír szájához a fiatal főparancsnok s mondott olyan beszédet, hogy az apát meg a két káplán is könnyeztetni kezdett tőle. Pedig szörnyű keményen beszélt a főparancsnok úr:

— Fogadjuk a mi Istenünkre, hogy minden szenvedésünkben és nyomorgásunkban, minden megtagadottságunk ellenére is, nem hagyjuk el szerencsétlen hazánkat! Ti, magyarok — fejezte be —, akik idehaza vagytok, gondoljatok szeretettel a mindenkitől elhagyott fölkelőkre, hogy e szeretet melegét megérezzék odakint is szegények, mikor a halál leskelődik reájuk, mikor dideregve fagyoskodnak ócska rongyaikban! Ne feledkezzetek meg Éhn István bajtársunkról!

... Éhn Istvánról nem is feledkeznek meg. Mindig virág fog nyílni a sírján: így fogadták meg a városka leányai. A magyar lányok kegyelete pedig örök, mint a virágok, amelyeket újraültetnek majd minden tavaszon...*

* Az író annakidején (1921-ben) folytatni szeretne volna tudósításait, ámde a miniszterelnök egyetlen tiltó gesztusára vállá közé kapta a fejét. Azóta is hallgat.

SZILVESZTER ÉJSZAKÁJÁN KISKÖRÖSÖN

Kiskőrös, 1923 január 1.

Amikor az 1922-ik esztendő utolsó perceiben megkondultak Kiskőrös két templomának harangjai, akkor a költő félig földbesüppedt szülőviskójának udvarán a helybeli dalárda énekelni kezdte a »Fürdik a holdvilág...« méla romantikájú dalát, — mialatt Kiskőrös apró házaiban és köröskörül a tanyákon vékony gyertyák világítottak az éjszakában, — a sok-sok ezer egyszerű ember: kispazda, földműves, iparos könnyekre fakadt. De lehetetlen is volt nem könnyezni.

Mert Kiskőrösön csak a költő népe emlékezett meg a költőről: mindenki más elmaradt. Azon az éjszakán, mikor még leggyűlölködőbb ellenségeink is némán tisztelegtek egy pillanatra Petőfi emléke előtt, minálunk mindenki megfeledkezett a költő szülővárosáról. Senki-senki nem tartotta érdemesnek, hogy lezarándokoljon Kiskőrösre. Nem láttuk ott a kormányt, nem az Akadémiát, a Kisfaludy-Társaságot. Nem képviseltette magát egyetlen város, egyetlen vármegye, nem a társadalmi, az irredenta és egyéb egyesületek. Mindössze a Petőfi-Társaság küldte le képviselőit az ünnepségre és méltatta a nap világra szóló jelentőségét. A hivatalos csonka-ország tehát elmaradt visszavonhatatlanul. A megszállt országrészek magyarjai sem voltak ott, de azok nem is jöhettek, szegények.

*

Kiskőrös népe hajnaltól kezdve talpon volt az esztendőnek ezen az utolsó napján. Jókor délelőtt fölvette mindenki a legjobb ruháját s öreg emberek,

asszonyok, legények, leányok, iskolásgyerekek a legelhagyatottabb uccákból, a tanyaházakból ezrével kezdtek zarándokolni a sáros uccákon a hatalmas Fő-tér s a templomok felé. A templomokban Petőfiről szóló ünnepi prédikációkat tartottak s a nép áhítattal hallgatta végig papjait. Mert nem igaz, hogy Kiskőrös népe ne tudná, ki volt Petőfi Sándor?

Délután nagygyűlés volt az evangélikus iskola Petőfi-szobránál, mely az ország legelső ilyen szobra. 1861-ben kiskőrösi parasztok szerény adományából faragta ki a lelkes Gerenday kőfaragómester. Itt-ott málladozik már e primitív alkotás, de a kiskőrösi emberek, valahányszor elhaladnak előtte, tisztelettel köszöntik, mint a kőszenteket szokás.

Ezelőtt a szobor előtt, istentisztelet után, öt-hat-ezer ember gyűlt össze s ugyanakkor a szobor talapzatáról Szávay Gyula, a Petőfi-Társaság főttkára közel egyórás beszédében egyszerű szavakkal magyarázta a népnek, mit jelent nekünk ma Petőfi? A nép a gyűlés után meghatottan vette körül a Társaság kiküldötteit s valósággal tüntetett mellettük.

*

A Fő-tértől balra kezdődik az a síkátor, amelyben balra az első viskó a Petőfi szülőháza. Száz esztendővel ezelőtt szalmazsuppos fedele volt: ma náddal van borítva. Azóta emeletes házak épültek a szomszédjában, de ez a házacska áll ma is úgy, mint állt 1822-ben. Annyi különbséggel, hogy száz esztendő alatt egyharmadáig lesüppedt s a keskeny köz felőli két ablakán maholnap a libák is benézhetnek.

Mert két apró, zöldszalugáteres ablaka van a síkátor felől. A két ablak között ócska kis kőtábla, ezzel a felírással:

*Itt született Petőfi
1822 dec. 31.*

Udvara is van a nádtetejű viskónak, amelyet palánk választ el a síkátortól. Az udvar legfeljebb

ha nyolcvan négyszögöles. Van rajta egy pinceverem, egy rozzant kútágas: a kút vize nem iható. Hátrább két csenevész barackfa búsul. Az udvar be van hintve finom homokkal. A homokot tegnap hintette szét sebtiben özv. Márk Bertalanné, a ház öreg őrző-nénikéje, ki a hátulso szobácskában lakik. Fürgecske, árgusszemű asszony s már harmadszor figyelmezteti a látogatókat, hogy össze ne tapossák a homokot, mert ez »értékes« udvar.

Az udvar felől egyetlen vasrácsos ablaka van az első szobának. Most vékony örökzöld folyondár van az ablakok fölött: szintén a Márk néni kezemunkája.

Belépünk a tiszta pitvarba: innét balra van a szoba, amelyben Petőfi született.

Meghatottan állunk meg a szobácskában. Jobbra búboskemence a sarokban s végig-végig koszorúk és szalagok a falakon. Hosszúsága hét, szélessége hat lépés, fala pedig méter vastag. Egyetlen asztal a közepén: rajta a vendégekönyv. A földje pádimentomos már, de a mennyezet ugyanazok a deszkák még, melyeket száz esztendővel ezelőtt először látott meg Petrovics István székálló legény és Hruz Mária elsőszülött fiacskája, mikor bámuló szemeit először nyitotta föl e nagy világban.

És mialatt fürgén magyarázgat Márk néni, a szoba tele lesz vendégekkel. Kiskőrösi és tanyai egyszerű emberek egytől-egyig. Százszor látták már a viskót s ma mégis százával zarándokolnak el ide, levett kalappal. És szótlanul írják bele a gyűjtőívbe húsz, ötven, százkoronás adományukat a Petőfi-szobor javára. Reggel óta szorgalmasan gyűl a pénzezske.

Délután a szobát kezdi rajzolni Márton Ferenc festőművész, én azalatt az udvaron nézek körül. És Márk néni átérezvén a Márton mester ceruzájának nagy művészi horderejét, bezárja a kaput s az érdeklődő látogatókat azzal fogadja:

—Most nem lehet bemenni, meri festik belülről a szobát!

—Osztt mivel festik ki? — faggatják kíváncsian a parasztok.

—Ceruzával!

Akkorára már kész is a művész. Márk néni pedig elpanaszolja nekem, hogy a várostól még nemzeti zászlót sem kapott a házra s tegnap este lélekszakadtan kért kölcsön egyet a szomszédos óvodából. E miatt a hiába várt zászló miatt mennyi nyughatatlanságot állt ki a tegnapi egész napon szegény Márk néni! Délután már annyira izgatott lett, hogy minden öt percben kiszaladt a közeli Fő-térre s úgy nézett egyre a városháza irányába: hozták-e már a zászlót? Hát nem hozták! S Márk néni hangjában határozott sértődés érezhető, amikor elmondja, hogy a város még március tizenötödikén sem küld zászlót a házra s ezért ő nincs abban a helyzetben, hogy kitűzhesse a nemzeti zászlót.

S Márk néninek föltétlenül igaza van. Különben nagyon sokat tud s szívesen hivatkozik Beöthy Zsolt vagy Ferenczi Zoltán méltóságos urakra. Csak a keresztniveiket nem tudja.

Petőfi dajkájának viszont a vezetéknevét felejtette el. Mert ez a dajka huszonnégy évvel ezelőtt halt meg ugyanitt, igen öreg korában. Zsuzsinak hívták, de a másik nevét már nem tudja. Pedig ép a minap beszélgettek róla az udvaron, s akkor a másik neve is az eszébe jutott.

— Hát olyan ember él-e még Kiskőrösön, Márk néni, aki látta Petőfi Sándort?

Márk néni elgondolkozik. Később azt mondja hogy lakik itt egy Daray Vilmosné nevű asszonyság, aki Félegyházán sokat játszott Petőfivel. De Darayné kilencvenhatéves múlt már, minekfolytán beszélni sem igen tud.

Szóval, nincs már senki a városkában, aki látta volna a Petőfi mozdulatait s hallotta volna a hang-

ját. Szerencsére ekkor lép be a kapun Szmotka István gazduram.

Szmotka István gazduram hasbaszakadt, nehézjárású ember s jómódú birtokos. Nyolcvanháromesztendő múlt az idén, tehát kilenc-tíz éves fiú lehetett, amikor Buda várát vívta a németre fenekedő Görgei. Mert Görgeiről van szó.

— Hogy láttam-e? — kérdezi méltatlankodva Szmotka bácsi. — így álltam tőle három lépésre, mint most az úrtól. Még Kossuth Lajost is láttam, Petőfivel pedig kezét fogtam gyerek-koromba...

Hirtelen utánaszámolok fejben: Szmotka bácsi legalább tizenhat esztendővel lehetett fiatalabb Petőfinél. De azért ártatlan arccal kérdezem:

—Hogy történt, Szmotka bácsi?

—Hát úgy, — vágja ki az öreg, — hogy Rákospalotán laktunk akkor, a Kossuth Lajos-uccába, mert odavaló születés vagyok. Mikor Görgei Budát akarta bevenni, a mi uccánkba állította fel a honvédokat, négy sorjával s rájuk kiáltott lóhátról:

—Holnap ütközetre megyünk! Aki visszatartja magát a csatától, magam lövöm fejbe...!

—No, és Petőfi? — szakítom félbe kissé türelmetlenül.

—Szmotka bácsi rendíthetetlenül folytatja:

—Úgy történt az, hogy másnap délelőtt Görgei egy fehér csődörön kiállt a honvédok elejbe s mellette egy fekete lovon haladt Petőfi Sándor. A hátuk megett egy trombitás fújta a generálmarsot. Úgy mentek a csatába. Ezt mint gyerek láttam.

—S mondja, Szmotka bácsi, hogy nézett ki Petőfi? Kövéres ember volt?

Szmotka bácsi, úgylátszik, gyanút fogott, mert furcsán pislog reám. De azért folytatja:

— Inkább soványkás volt, olyan hosszuképű. Némi hiba is volt az arcán. Emlékszek, hogy tisztiszarcsi volt, mert hadnagyi uniformisba teljesített szolgálatot. Nem tudom mért, de igen szomorkodott.

Körülbelül eleget tudtam.

Szmutka bácsi hirtelen elbúcsúzott tőlem. Ügylát-szik, mégis gyanút fogott.

Esteledik már.

Tízes-huszas csoportokban jönnek az emberek. Az udvaron leveszik a kalapjukat s lehajtott fejjel állnak meg a szobában, mintha templomban lennének.

Egyet-mást tudnak még Petőfiről meg a szüleiről. Ezek az emlékek úgy mentek át szájról-szájra egy század óta. Az alkonyodó udvaron arról beszél éppen egy iparos-külsejű ember, hogy száz esztendővel ezelőtt nagy hó volt Szilveszter éjszakáján. Hruz Mária fiatal menyecske ezen az estén látogatóban járt egy Dinkáné nevű komaasszonynál. Amikor késő este hazafelé indult el, azon a részen, ahol most a községháza áll, hirtelen oly erős szülési fájdalmak vették elő, hogy szegény Petrovics Istvánné összeesett a nagy hóban. Úgy kellett hazaszállítani. És amire éjfél lett volna, Petrovics Istvánné az örömtől sírva csókolta össze elsőszülött fiacskáját, aki oly hitványka volt testre, hogy néhány napig azt hitték, nem is fog megmaradni. A kis Petőfi különben igen csendes gyerekek volt s másfélesztendős koráig, mikor a szülei elköltöztek Kőrösről, ezen az udvaron tanult járkálgatni gyenge lábaival, ahol mi állunk mostan.

— Szent talaj ez, uram, — fejezi be az iparos. S kis szünet múlva ennyit mond még:

— Petőfi a csatában halt meg. Illett volna bizony, hogy ma éjfélkor megszólaljanak az ágyúk Budapesten. De ezt csak én mondom, mert szerény értelmű ember vagyok, uram...

Azalatt pedig itt is, ott is vékony gyertyácskák kezdenek kigyúlni az ablakokban. Márk néni csak egy szálacskát gyújt meg, mert a többi hetet éjféltre tartogatja. Márk néni ugyanis egyetlen gyertyát sem kapott a várostól, minélfogva a saját pénzén vásárolt nyolc darabot. Vásárolta pedig kizáróan »a Petőfi iránt való tiszteletből«.

Az állomás ablakai gyertyák fényében csillognak s az állomás perronján cigányzenekarok Petőfi-dalokkal fogadják a vonatokat, amelyek megállnak itt néhány percre.

*

Este van. Kiskőrös ablakaiban ezer-ezer apró gyertya világít, gyertyák égnek a sáros és elhagyott legkülső uccákban is és ezeknek a gyertyáknak fénye reszket idáig a tanyaházak világa felől, a halott puszták mélyéből. Az ég első negyedében áll a hold s szomorú bájjal ring az Alföld felett. Csaknem tavaszias az idő.

Kiskőrös uccáin csoportosan sietnek az emberek különböző irányokba. Mert ma éjfélig Petőfi-ünnepségek tartanak az Uri-Kaszinóban, az Iparoskörben, a Gazdák Körében és a Futball-Klub helyiségeiben. Pártás kisleányok, ünneplő emberek s felolvasás, méltató felszólalások, szavalatok, táncok és énekek mindenütt. És a cigányoknak csak Petőfi-dalokat szabad játszani.

Legszebb a gazdák ünnepe volt talán, mert a legközvetlenebb. Ott kellett volna lenni és látni kellett volna őket a hosszú asztaloknál, üveg-borocska előtt, amint egymásközt voltak, amint egyik-másik értelmes gazdálkodó felállt és Petőfiről elmélkedett. Nem az égre fölrepült és szétrobbant meteorról, hanem a becsületes emberről, a szegény nép költőjéről, a hűséges férjről, a jó apáról és a hazafias magyarról. Ott láttuk ezeket a magyarba-szakadt szláv típusú gazdákat s földmunkásokat, amint bólogatva figyeltek a maguk közül való szónokokra s láttuk a legényeket és öreg gazdálkodókat, amint minden műsor nélkül, egymásután kiléptek az emelvényre s órákon át Petőfi verseket szavaltak és dalogattak... Szép volt!

Már jóval éjfél előtt megindult a zarándoklás a nádtetejű házacskához. Az udvaron, a szűk közben és a szomszédos portákon legalább háromezer ember.

Mély csöndben hallgatnak. A szülőház ablakában gyenge fénnel erőlködik a Márk néni hét szál Petőfi-gyertyácskája. Később lampionos menet érkezik s nesz-telenül elhelyezkedik az ajtó előtt.

A hold magasan áll, a firmamentum közepén s bánkódva néz el a város és a puszta felett. Az evangélikus templom órája elütötte már a háromnegyedet. Csend, nagy csend van köröskörül. A tömeg levett kalappal várakozik.

Mély megindultság fogja el az embert. E pillanatban bizonyára sok százezeren szállnak ide gondolatban a világ minden részéből. Legtöbben mégis leszakított véreink közül.

Egyszerre csak megkondul a katolikus templom harangja s ugyanakkor zúgni kezdenek a luteránus harangok is. S ugyanakkor az iparosokból és földművesekből összeállt helybeli dalárda énekelni kezd, két hangra:

Fürdik a holdvilág az ég tengerében...

Nem tudom, mi volt az oka... talán az egyszerű emberek éneke, talán a tudat, hogy Petőfit az ő népén kívül senki más nem jött megünnepelni ide, talán a véletlen, hogy az ég tengerében éppen fürdött a holdvilág, — de az emberek szeméből kibuggyantak a könnyek. Mikor pedig a bús dalban odáig ért a daloskór, hogy az erdők mélyén bujkáló magyar betyár nem mehet többé haza, mert meghalt az édesanyja, a kis házuk összeomlott, — sokan, ó nagyon sokan felcsuklottak...

Talán a közös meghalt anyánkra gondolt mindenki, mint az a bujdosó tanár, aki a ház udvarán Erdély bércéiről meg a szerencsétlen Felvidékről beszélt a holdfényes éjszakában. Azalatt zúgtak a harangok a a szegény költő emlékét költögették, aki mészárosmesternek volt a fia csak s ma a világ minden jóembere felsóhajt a nevére. A szónok beszélt-beszélt Petőfiről, aki olyan szegény volt, hogy amikor téli-időben Pest felé gyalogolt Debrecenből, az irtóztató éhségtől könnyek csorogtak le a szeméből s ezek a könnyek arcára

fagytak a miskolci országúton. És ez az éhes költő mégis nagyon szerette az embereket...

Egy kis tót leány szavalt még s egy fiatalember áldotta meg a viskót. Mindenki sírt...

Egy óra körül üresek voltak már az uccák, csak a hold állt szokatlan magasságban. A gyertyák pislogtak még az ablakokban s belenéztek a pusztaságba. És a pusztaság felől, annak legmélyéből, pislákoló szemmel néztek vissza idáig a tanyaházak apró ablakai.

Senki úgy meg nem ünnepelte Petőfit, mint Kis-kőrös népe. Mert megsiratta.

TÍZ ÉV UTÁN A RÉGI HARCTEREKEN.

I.

Oszerdov, 1924 augusztus 28.

Tíz esztendővel ezelőtt ugyanezen a napon s ugyanebben az órában (délelőtt féltizenkettőkor), ugyanezek a dombokon tört előre a tiroli hadtest olyan lendülettel, amelyhez foghatót nem tapasztaltak addig egyetlen harctér egyetlen csatájában. Auffenberg akkor már két nap óta vívta roppant erőfeszítését az oroszok főhadsege ellen s ettől az alacsony dombtól számítva, amelyen meghatott kegyelettel állok e pillanatban, nyugat felé nyolcvankilométeres szélességben s hatvankilométeres mélységben tombolt a világháború legelső nagy csatája. Ameddig elláthatni napszállatnak: a szelíd dombokon, kerek ligetek közt, apró patakok partjainál, enyhe pázsitokon át, búzakeresztek mögött, szegény kisorosz és lengyel falvakon át bukácsolva két nap óta verekedtek már gyilkos elszántsággal és estek össze nyöszörgő haldoklás közben számtalan-sokan.

Augusztus 26-ikán tört ki váratlanul a tomasovi csata és attól számítva csak szeptember 2-ikán hajthatták le fejüket első pihenőre a portól és tüzek kormaitól piszkos ezredek és hadosztályok, miután előzően ezrek meg tízezrek dültek el a szántásokon, mezei utak árkaiban örök pihenőre. Két nap óta harcoltak már lankadatlan kitartással a II. és IX. hadtest katonái, Boroevics felsőmagyarországi ezredei, Hadffy kassai honvédjei, mikor a csata harmadik napján a tiroli hadtest császárvadászai is feltörték jobbról s attól kezdve maguk előtt hajszolták az ellenséget hat napon keresztül. S a hetedik napon, miután szakadat-

lanul győztünk, vissza kellett fordulnunk s úgy kellett menekülnünk hanyatthomlok, hogy (hátról!) meg ne egye az orosz azt a néhány-ezer szegény, kínlódó katonát, aki még megmaradt a fényes ármádiából.

Öt napon, öt éjszakán jöttem szakadatlanul és mivel Észak-Magyarországon át nem sikerült keresztüljutnom, utaztam Fél-Európa megkerülésével s amire tegnap délután végleg partot értem, pontosan tizenegyszer szálltam át s aludtam — vonaton kívül — mindössze kétízben: néhány órát Breslauban s egy éjszakát a belzi csodarabbi városában. Bécsen, Passaun, Regensburgon, Plauenen át vergődtem el Dresdenig, Breslauban holtfáradtan dültem le egy méregdrága fogadóban, 26-ikán hajnalban mentem át a soktornyú és feledhetetlen Krakkón, aznap-este órákat ácsorogtam a przemysli váróteremben s késő-éjjel szálltam föl egy ijesztően zörgő vonatra, amelynek másnap kellett volna elérnie Ravaruszkát.

Itt már olyan tájakon haladok át, melyeknek a keserves nagy őszi visszavonulás idejéből ismerőse mindenki, aki életbenmaradt amaz első katonák közül. Döcög a vonat, igen sokszor megáll. A hold még nem jött fel: apró állomások gubbasztanak a setétben. Kopottak, szegényesek, piszkosak, mint Galícia — egész hosszában. Az egykor szétvert és fölperzselt indóházakat azonban kétkézzel hozták helyre a lengyelek s e hamvaikból föltámadt új állomások fehér falai az egyetlen világos foltok a véghetetlenül szomorú galíciai szennyben.

A vasutak sem különbek. Az expressz- és gyorsvonatok pazar kényelmükkel verik Bécs és Budapest luksuszáratait, de minden egyéb lengyel járműből ki-zörög a szegénység. Különösen a mellékvonalakon s különösen éjnek-éjszakáján. Kormos mécsvilág reszket a másodosztályú fülke menyezetén, a falócák magukhoz-ragasztják az idetévedt magános vándort. Nagyszakállú, hernyókarimás zsidók bóbiskolnak a lócákon

és a folyosón. Fő és zúg a fejsza a zakatolás ütemeire régi emlékek visongnak a felgyúlt képzeletben.

Késő-éjjel után derengeni próbál az árva tájon. Messze, a keleti égtájnak, egy élesgerincű dombsor mögül felbujt már a hold vékony karéja s mosolyra kényszerült csonka szarvával amint elnéz a halott országon, lilaszínű árnyékok csoportosulnak az alig-érezhető messzeségben. Elmaradt már Lubacov is és amint hajnalodni kezd fokunkint, Ravaruszka felé közelünk.

A hírhedt városkáról, amelynek pusztá nevére felsóhajtani oly sok okunk van, szó lesz legközelebbi leveleimben. Állomását, amelyet orosz ágyúk gyújtottak fel 1914 augusztus 20-ika táján és melynek a szeptemberi dühöngő csaták napjaiban csak pernyés falai meredtek a kéklő mennyboltnak, régen rendbehozták. Napfényes időben zakatol tovább a személyvonat Uhnov irányának. Itt már ismerem minden patakot és minden ösvényt: erre vonultunk vissza nyomorult veszkődéssel Auffenberg déloroszországi csatájából. Jobbról látszik a fehér országút, amelyen magyar népfőlkelő pékek vittek magukkal egy éjszakán. Erdők közé fúródik a vonat, aztán csak előbújik jobbról Uhnov városka. Fehérfalú házai szikráznak a napfényben. A síkságon, pázsitos réteken vagy kerek erdők megébújtatva, retekfejű tornyok integetnek felénk.

Mindjárt Uhnov mellett balkézről a széles rét, melyen át az I-es császárvadászok mentek első rohamukra az ellenségtől zengő erdők ellen. Balról ezek az erdők kísérek hosszú ideig, jobbról a Szolokijapatak ingoványai, amelyek felé messzi délről bokáigérő homokban, halálos-csöndű rengetegeken át sietett előre a tiroli hadtest a 27-ikéről 28-ikára virradó augusztusi éjszakán. Leírhatatlan hadmenet volt az az éjszaka! Esti hat órától másnap délelőtt féltizenkettőig vonszoltuk magunkat észak felé, mindig észak felé mert onnétfelől felhős volt az égajja s dörgő villámok cikáztak a hömpölygő földi borulatban.

Belz!

Ha Galícia városai piszkosak, Belz nem az. Belz a legpiszkosabb. És ha lakosainak száma ötezer, abból hatezer a zsidó. Hivatalosan ugyanis nem vehetik tudomásul azt a még-ezeret, aki Oroszországból vagy Oláh-Bukovinából csúszott be ide útlevél és letelepedési engedély nélkül. Úgy hallom, hogy Magyarországból az antiszemita terror öt éve alatt egyetlenegy sem menekült ide vissza. Ellenkezően: Lengyelország népességi statisztikája szerencsés visszaesést tüntet föl e tekintetben Csonkamagyarország terhére. Ami érthető is. Itt már annyian vannak, hogy *nem* mozoghatnak egymástól: Magyarországon még akad elhelyezkedési lehetőség, Isten és mások segítségével. Ravaruszká és Uhnov közt nagy elégtétellel fejtegette előttem egy lengyel tornatanár (fasiszta egyébként), hogy keletgalíciai antiszemita és ukránellenes körökben sok reménykedéssel tekintenek a magyar kormány liberális orientációja elé. »Remélni lehet uram, — magyarázta a tanár úr, — hogy legközelebb tetemes kontingenst fog fölvenni belőlük az ön nemes és lovagias hazája.«

Ám egyelőre maradjunk Belznél.

Északnyugat felé alig hat kilométerre innét a régi osztrák-orosz határ s ami szennyet oda lehet képzelni egy ilyen ghattóváros uccáira, tereire, kertjei mögé és utálatos udvaraira, az mind itt van. Talán a városról elkeresztelt csodarabbi tiszteletére, aki udvartartását több hosszú vonattal szállította el innét az oroszok elől, természetesen Magyarországba. Ott először nagy népszerűségű kartársának, a szigeti csodarabbinak udvarában élvezte a hontalanság kenyerét, később a felvidéki hívők tartották el. Elég jól. Most ismét itthon van s tűrhetően megy a dolga.

Dél elmúlt, amire megérkezem. Élesen ver a nap s a poros uccákon felgyült szalma-, trágya-, rongy- és hulladékhalom gőzölögnek a hőségben. A főtér keskeny, egymásmellé lapított faházai előtt annyi kaftán, hernyószerű kalap, lobogó tincs, borzas női baj, annyi éles szó, nyugtalan kézmozdulat, annyi gya-

nakvó, kíváncsi szem, sürgés, zsigongás mindenhol, hogy az ember körül táncol és setétedik a világ.

Szálló — vagy amit annak lehetne mondani — nincsen. Abban az uccában, amelyen befelé jöttem az állomásról, rányitok az egyik vegyes-üzletre. Találomra. Szállást kérnék. Előrebocsátom, hogy megfizetek mindent.

A családfő hosszú bizalmatlansággal mér végig. Aztán összebújnak s tanácskoznak. Néhány szempillantás alatt már az egész bolt tele van érdeklődőkkel s akik nem fértek be, az ablakon kukucskálnak ágas-kodva. A félucca itt van már. Öt perc alatt hihetetlen izgalmat keltett az idegen fölbukkanása. Szakállas vének tanácskoznak a családfővel, csoportok vitáznak fölöttem. Úgylátszik, elágazók lehetnek a vélemények. Abban azonban egyetértenek, hogy tünetően köpnek félre. Nem tudom, a személyemnek szól, avagy csupán megszokásból teszik-e?

A rengeteg szakáll közül végül előlép a házigazda s kijelenti, hogy hajlandó szállást adni. De csak holnap reggelig. Az összegre is megegyezünk, mert nem alkudozom. Délutántól aludtam ma reggelig. Hogy milyen körülmények között, nem tudom, mert az ötnapos ut után halálos bódultságba estem. És így nem éreztem semmit.

*

Ma reggel kilenckor hátizsákostul, botostul, bakan-csostul nekiindultam a tomasovi harctérnek. Harmadfélórát jöttem a mezei úton tűnődő gondolataimmal. És most, augusztus 28-ikán, déli féltizenkettőkor itt állok Oszerdov falu fölött a dombon, ahonnét tíz esztendővel ezelőtt ugyanebben az órában ereszkedtünk bele legelső csatánkba. »Auf! Vorwärts!« volt a vezényszó s mi fölemelkedtünk a krumplitáblán. Mögöttünk hat-hét rajvonal emelkedett föl abban a pillanatban.

Krisztus-kereszt áll a dombon. Akkor is itt állott. Amikor fölemelkedett az első svarmlinea, a feszület

egyvonalba állt velünk s magasra látszott ki valamennyiünk feje fölött.

II.

Vaszilov, 1924 augusztus 29.

1914 augusztus 26-ikán tört ki irtóztató erővel a tomasov-komarovi csata a II., a IX., a VI., és a XVII. hadtesttel. Augusztus 28-ikára ezekhez rohant fel jobbról a XIV. tiroli (gyopár-) hadtest s e pillanattól kezdve a 4-ik számú hadsereg csaknem negyedmillió embere s hatszáznál több ágyúja vívott szörnyű erőfeszítést az ellenséggel. Szeptember 2-ikán végül napi-parancs jött, hogy minden vonalon győztünk. Szeptember 4-ikén újabb napiparancsot olvastak föl, hogy »Románia a mai napon a központi hatalmak oldalán beavatkozott a háborúba. Ezúttal nincs is más feladatunk, mint csupán még Lemberg táján verni meg az ellenséget.«

Szeptember 4-ikén mi már oly mélyen jártunk Oroszország földjén, hogy Lemberg legalább kilencven kilométerre esett a hátunkba. És a hátunkban ott voltak az oroszok is. És akkor — nyolcnapos győzelmek után — megkezdődött a leghajmeresztőbb menekülés.

*

Oszerdov fölött állok a dombon, az alatt a fészület alatt, amellyel 1914 augusztus 28-ikán egyvonalba feküdtünk a krumplitáblán, amikor kiadták a parancsot: Előre!... Emlékszem, hogy a körülbelül negyedórás pihenő közben (arról beszélgetünk éppen, fognak-e robbani az orosz tüzérek gránátjai?) Sima Gábor önkéntestársam fásult nyugalommal biztosított:

— Nyugodt lehetsz. Az elmúlt hónapban nagy-szerű cikket olvastam az egyik budapesti napilapban az orosz intendatúráról. Homokkal van töltve minden golyójuk.

Most, hogy az oszerdovi dombon állok, minden

erejükkel megrohannak a régi emlékek, tíz esztendő t merülök vissza az időben, hallom a gránátoktól fölvert levegő vijjogását s látom az embereket, amint tágult szemgolyókkal futkosnak összevissza a réten s halálos remegéssel biztatják egymást: — Vorwärts! Vorwärts!

Hanem a rétből tarló lett tíz esztendő óta. Apró búzakeresztek mindenfelé, mint akkor is valamivel följebb, a Budinyen fölött elhajló dombháton. Itt hat héttel később szoktak aratni s három héttel hamarabb kezdenek hozzá az őszi szántáshoz. Mert ha egyszer fújni kezd a szarmatai szél, minden élet megdermed a határban.

Most nyárvége van s enyhén tűz a nap. Messze, a szemhatár elhaló karimáján, sejtelemszerű hegyek. Az éles levegőn át is alig-érezhetők. (A Kárpátok azok ottan: régi hazánk határhavasai!) Köröskörül kicsiny falvak: falaik vakítnak a fényben. Minden falu fölött az elmaradhatatlan hagymafejű torony, amely úgy ül egy-egy halom lábánál, mint tojásain a kotló. Mindjárt elől Budinyen, jobbról Chlopiatyn (e két falu között rohant előre a császárvadászok 2-ik ezrede), közben szelíd halom alig-rozsdálló erdővel. Abból az erdőből indult meg egy tébolyult szuronyroham huszonhét ágyú ellen, kartácstűzben. Feledhetetlen tiroli bajtársaim egyetlen nekirohánással verték szét az egész tüzérséget. Elöl, messzebb, Vaszilov, melynek vonalában az oroszok ásták be magukat kapkodva, mialatt mi a szabad mezőn vágattunk feljűk verejtékesen s megroggyanó lábbal a fáradtságtól és halálos félelemtől.

Elindulok a kiserdőnek.

Templomi csönd mindenfelé. Chlopiatyn fölött, sárguló domboldalban a keresztek gyűjtik a parasztok. Vaszilovon túl, hol már a régi orosz határ következik, füst száll a kék menyboltnak.

A sírokat keresem, mert sokan haltak meg itt azon az első napon is. Egy búzakereszt mögött állva esett el Ehrenberg őrnagy, mialatt zászlóalját lelkesítette. Ugyanegy pillanatban érte őt és tisztiszolgáját egy

géppuska kéréje. Akkor hanyatlott el Formentini százados és estére nem láttam többé kedves önkéntestársunkat, Ferenczy Palit sem. Itt kell feküdnie valahol. Déli egy óra körül elérem az erdőt. Bakancsom lisztes por: fáradt vagyok s enni kéne valamit.

*

Budinyn felől egy ember jön a mezei úton. Széles szalmakalapban, szandálban, kampós bottal. Kiderül később, hogy tanító s Replinben lesz valami dolga. Ahogy hozzám ér, lengyelül köszön. Németül felelek. Azt is töri, mert zászlós volt az osztrák-magyar hadseregben. Amikor megtudja, mi szél vett ide, elcsodálkozik:

— Hat esztendő óta nem járt magyar ember e tájon, uram.

Felszedelőzködöm s most már kettesben megyünk tovább. Az osztrák és magyar katonák sírjai felől érdeklődöm.

— Azokat még a háború alatt kiásták s temetőbe hordták össze a holttesteket. Egyiket-másikat hazaszállították a hozzátartozók, de azért így is akad sír az erdőben. Przevodov alatt is van egy. Majd arra megyünk.

Mondom neki, hogy mennyi errefelé a kúria. S jólesik bekukkantani a roskatag kőfalak mögé, mert éppen ilyen kertekben szoktak lenni a mi felvidéki udvarházaink is.

A tanító eltűnődik:

— Tudom, mert a háborúban én is jártam Magyarországon. Csakhogy e nemesi fészkekben — s elmutat a vidéken — zsidók tanyáznak, kérem. Könynyelmű emberek a mi uraink, az új birtokosok pedig rávetik magukat a védtelen népre. Mert lássa, kérem, amilyen szépséges ez a vidék, époly szegény és nyomorult a nép. S kihez forduljon? Hiszen minden az új földesurak markában van. Régi uraink, ha még maradt valamijük, Varsóban politizálnak s egymást eszik. A népünk pedig korpake-

nyéren teng, amely röggé szárad másodnapra s akár agyagot rágcsálna az ember.

Aztán tízéves dologra kerül a szó. Útitársam elmondja, hogy a falvak népe az első ágyúszóra pincékbe bújt vagy földbe ásta magát (a mi hadseregünk híréből se ismerte még akkor a lövészárkot!) s voltak bizony idők, hogy heteket töltött földalatti üregekben.

Vaszilov falut balról elhagyva, a przewodovi erdőnek fordulunk. A tanító úr szívesen tesz némi kerülőt a kedvemért, no meg azért is, mert új híreket hallhat tőlem a nagyvilágból. Szegény ember, újságot nem járathat. Magyarországról beszélgetünk, a tanító úr föllelegzik:

— Pedig senki úgy nem verekedett, mint önök. De hát feledékeny a világ, kérem.

A przewodovi erdőben rátalálunk az ismeretlen katona sírjára. Magánosan áll itt, talán száz lépésre a szélső fáktól. A hant bedült már, alig pupnyi az egész. Keresztjének keresztfája leszakadt s a levelek közt korhadozik. Fölveszem. Valamikor kis pléhlapot vertek rá, rajta fehérmázú betűk. De csak itt-ott látszik már valami. Elöl: *Pet..** (talán: Péter). Alatta pusztuló sor: *Di... ürs.. erlan... fall... en leben... evig!* (Die fürs Vaterland Gefallenen leben ewig! — Örökké élnek, kik a hazáért estek el!)

Tizedszer hullnak azóta a levelek. Még öt esztendő s nem lesz nyoma a sírnak. És nem fogja tudni soha senki, hogy nem tudom milyen »Péter« itt esett utolsót a hazáért.

Levett kalappal állunk mind a ketten.

*

A nap gyorsan csúszik lefelé. A tanító úr is elvált tőlem az erdő szélén, miután sok szerencsét kívánt további utamhoz.

Przewodovon megyek át. Görcsös szilvafák minden ház mögött, a falu kihalt. Néhány gyerek játszadozik az ucca porában, a felnőttek a mezőn serénykednek. Nem messze innét táboroztunk első csa-

tánk után a csillagos ég alatt... S amint bandukolok a kis falun át, az egyik ház előtt zsidó pipázik, kopottsínű szakállal. Kabátja olyan átmenet a káftán és a ferencjózsef között, csizmájának mind a négy füle kifityeg. Ő maga is átmenet az itteni agrárosztály felé. Némi önérzettel vesz szemügyre már messziről s amint elhaladok előtte, zsargonban szól utánam:

— Mi teccik?

Mivel nem válaszolok, egy darabig utánam néz, aztán jó messziről kíséni kezd az uccán. Túl vagyok már a falun, amikor visszafordulok. A zsidó a falu végén áll és sokáig kísér a tekintetével. Talán lengyel állami nyomozónak vagy adóügyi detektívnek gondol és most vigyáz, milyen irányban fogom elhagyni a falu határát.

Néhány lépésre patak szeli át az utat. Asszonyok sujkolnak a patakban s a sulyokszó messzire elcsattan a vizén. Leszóllok a hídról: tudják-e, merre van Magyarország?

Nevetve kezdenek integetni délnek s egyszerre hárman is kiáltják:

— Magyarország boldog ország!

*

Este hét óra.

A Przevodov fölötti dombon állok egyesegyedül. Nyugatnak Replin, délfelé Vaszilov látszik s azontúl falucskák, hullámos erdők, kerek halmok mindenfelé. A nap a távoli dombok fején libeg s finom köd kezd felszállni a völgyekből. Pontosan úgy, mint tíz esztendeje ma, amikor első csatánk estéjén lihegve álltunk meg ugyanezen a dombon.

Egy paraszt jön fölfelé, kasza a vállán. Köszön. Vaszilovba való. Kérdezem, nem adhatna-e szállást egy éjszakára? Amikor megtudja, hogy Magyarországból jöttem, rábólint, hogy nem bánja. Érdeklődik, minek jöttem ide? Mondom neki, hogy a régi harctereket nézem meg, mert magam is itt voltam akkor.

Megáll mellettem, a kasza nyelére dül. Leveszi a kalapját s szembenéz az alkonyodó nappal:

— Igen nagy csata volt itt, tekintetes úr...

Mély megindultsággal nézek nyugat felé. A dombok, völgyek, patakok, erdők között, a szántásokon, réteken, tarlókon ma tíz éve ugyanígy szállt le a köd, csakhogy akkor ágyúknak füstje vonta be őket. És ameddig el tudok látni szabad szemmel, de még azon is túl, a szemhatár alá hajolva, tiroli és alsó-ausztriai hadosztályok, szatmári, ungvári, egri, miskolci, kassai, losonci, munkácsi, máramarosszigeti, eperjesi, ungvári, besztercebányai közös- és honvédezredek és zászlóaljok kínlódtak, remegtek és haldokoltak itten... Tisztesség az emléküknél!

A dombon állok, mögöttem a paraszt. Mintha imádkoznék.

A nap félig elmerült már s lángoló-vörösbe húzza a vidéket. Messzebb, északnak a telatini erdő, amely ma tíz éve recsegve égett, mialatt a honvédek támadókiáltása zengett ki a tűznyelvekből és a füstből. Ahogy rányilaz a nap, mintha most is égne.

III.

Uhnov, 1924 szeptember 1.

Tegnapelőtt déltájt Koszciaszyn régi osztrák hátfalutól kissé följebb elhaladtam azon az utón, melynek árkában halálremegések közt bukdácsoltunk, mialatt gránáttal csapkodtak az északi erdőkből. Az út sáncában behorpadtak már azok a tábori ásóval rögtönzött vakondtúrások, melyeket a fejünk elé kapargáltunk hirtelenül.

Poturzyn felől két ember jön lépést, szekeren. Megállítom őket:

— Atyafiak, emlékeznek-e még a háborúra?

De még mennyire! Elannyira, hogy meg is léptek a határból, mikor az »osztrákok« jöttek amonnan délről. Szörnyű hír előzte meg őket mindenfelé. Ha

a harangozót pillantották meg a toronyban, a torony alatt lótték le. Ha gyanútlan paraszt állt a boglya tetején, ha lámpással ment át valaki két falu között, kém volt valamennyi. Nem valami tüntető barátsággal mondta el mindezt a két ember, különösen mikor arról a száznyolcvan boldogtalanról emlékeztek meg, akiket — augusztus 20-ika táján — akasztottak föl egyetlenegy napon a Lembergől feljebb eső falvakban.

Erre a száznyolcvan akasztottra nem tudok visszaemlékezni és így aligha lehet igaz. Az azonban valószínűség, hogy amerre elhaladtunk, az útmenti fákon gyakran lógtak bokázva ketten-hárman is egy ágon. Az egész vidék egy ellenünk mozgósított kémrengéte volt annakidején. Nem lengyelek, de kisorozok.

Zabce községtől visszajövet, átmentem azon a patakon, mely a határt jelentette valamikor. Tíz esztendővel ezelőtt (fekete-sárga oszlopon) kicsiny tábla állt a kétfejű osztrák sassal, az északin (fekete-fehér oszlopon) orosz tábla a cári kétfejű sassal. Alig két lépésre egymástól. Mi levertük az orosz táblát, az oroszok az osztrákokét... Ma nyoma sincs az oszlopoknak. Ma a szabad Lengyelország terül el mindenfelé.

*

A régi határtól délfelé, Belztől Ravaruszka környékéig erdők, keskeny homokos utak, a Szolokijapatak és mellékágainak kiöntései. Ezen az ösrengétegen s néhány lucskos csapásán indult meg Auffenberg öt rongyos hadtestének visszavonulása. Soha olyan nyomorult vergődést! Az öt hadtestnek a nyolcnapos csatákból még megmaradt katonái: gyalogosok, huszárok, tüzérek ezeken a keskeny utakon, kiöntéseken és ingoványokon keresztül gázoltak a sárban s gázolták össze egymást. A visszavonulás első napján ömleni kezdett az őszi eső, amelynek vége csak akkor lett, amikor már dér fagyott rá a mezőkre. A Lembergnek futó széles országutat akkor már ellepték a keletről betört oroszok tömegei s lovasrohamokkal

meg kartácstűzzel vertek bennünket nyugat felé, bele a járhatatlan erdőkbe, a sárba, a mocsarakba, az éjszakai esőzésekbe... Le nem írható kínlődások voltak! Ezredem, a császárvadászok 2-es regimentje, a 6-ikáról 7-ikére virradó éjszakán két orosz hadosztályra bukkant a hujcei erdőben... Elestet Brosch Sándor ezredes, elestek a tisztetek, elestek az altisztetek, elestek a legények s csak néhány lihegő ember tudott megfutni szánandó életével. Azon az éjszakán hosszú időre megszűnt az ezred. Régi korok epepejái támadtak föl ezekben a sűrű erdőkben! De azért négy nap múlva Ravaruszka előtt állt mind az öt hadtest (papíron legalább) és itt olyan csatába bocsátkoztak hét napon át, hogy a hetedik nap délutánján Auffenberg gépkocsin menekült Przemysl felé, Ferenc Józsefnek pedig nem maradt egyetlen ép katonája a 4-ik számú legnagyobb hadseregből.

*

Ma már csak a híre él itt mindennek. Uhnov fölött végigbandukoltam az erdő egy kis szakaszán. Több út is keresztezi egymást, amelyeket szélesre nyomtak ki az egykori társzekerek. Szőke bükkfák egy-egy tisztáson, kicsiny patak csörög a híd alatt, a hídnak hiányzik egyik karfája. Néhány lépéssel odább régi lövészárók az út mellett. Úgy maradt itt, ahogy elhagyták valamikor az előrenyomult katonák. Későbbi évek alatt áshatták, nem az első őszön. Mert tíz esztendővel ezelőtt mi még szabad mellel harcoltunk a világ minden tájai felé.

Darab ideig az árok cikcacos irányát követem, Helyenkint látszik még felkunkorodva a szöges drót, de a legtöbb részen befonták már a kúszónövények. Másutt egészen eltűnt. Környékbeli parasztok hordták-e szét, a szél vihette-e el másfelé: nem tudni. A sánc alján fű és bozót. Itt-ott rongydarabka, szürke újságpapír csücske kandikál ki: betűit kimosta az idő. Egy félig-kidőlt fa gyökerei alól rozsdás tölténytárt rúgtam föl a lábammal... Hol lehet ma, melyik sar-

kában a világnak, aki kilőtte belőle valamikor azt az öt patront?

Dyniska falu érintésével indultam visszafelé Uhnovnak. Mély neszben hallgat az erdő, nagy némaság minden, csak a levelek hullnak. Itt nyárvége van már s átmenet nélkül szokott jönni az ősz, amikor éles szelek dudálnak a régi Oroszország felől.

Fokonkint minden talpraáll. A természet kiheverte már a sebeket, a falvak és városok is lélegzethez kaptak. Sok községen mentem át magányos bolyongásom alatt: legelőször a templomot javították ki (már ahol tehették), de a házak legtöbbször látni még a régi tüzek kormait. Mert a tetőt csak felhúzták valahogy, ám az ereszek alja nem-egy helyen fekete a gránátok foltjaitól. Láttam egész sereg házat, hol a lyukas tetőt zsúppal tömték ki s a zsúp most úgy mered ki árvánlengő toklászaival, mint a kiszakadt-kalapú ember fejébúbján a haj... Figyel és hallgatózik: nem jön-e újabb ágyúszó valamerről?

Uhnov terei és házai talán piszkosabbak még, mint voltak tíz éve. A belső uccákon szűk, rosszillatú, savanyú-ugorkás hordóktól ostorszíjig minden képtelen portékával össze-visszahajigált boltok s a boltok előtt zsidók feketednek. A városka széle valamivel takarosabb: tisztafalú házacsok sorakoznak a Ravaruskának induló országút két oldalán. Valóságos pihenő a szemnek.

A főtér sarkán benyitottam abba a pálinkamérésbe, amelyben szeptember 6-iki rémült menekülésünk napján egy Müller nevű zsidó zászlóssal könyörögtünk valami enivalóért. Miután Müller zászlós úr, akivel aznap délelőtt akadtam össze az erdőben, kijelentette a pálinkásboltban, hogy mind a ketten hithű zsidók vagyunk, kaptunk is három tojást fejenként, sőt még meg is főzték a számunkra.

Most, tíz esztendő után, ahogy beköszöntem, nem emlékeztem vissza egyetlen arcra. De ők sem énreám. Az öreg zsidó jól megnézett s miután igazoltam maga-

mat, hogy egy magyarországi újságnak vagyok a tudósítója, vállat vont:

— Annyian szaladtak itt előre meg hátra, hogy jajaj!

Magáról a háborúról megvetéssel szólt, mialatt éber szemét le nem vette rólam:

— Nagy számárság volt az egész, mert mindig minket csaptak be. Jöttek a németek s mi örültünk. Aztán szaladni kezdtek vissza s hiába kiabáltunk, hogy minek szaladnak úgy, azt kiabálták nekünk, hogy ne féljünk, mert estére visszajönnek. Na ja! Estére jöttek az oroszok s ha nekik is örülni akartunk, belénk-rugdostak, hogy a németekkel tartunk. Hát ittmaradtak az oroszok s amikor már nem rángatták annyira a szakállunkat, megint a németek jöttek vissza. Megint itt volt a baj, mert a németek azt mondták, az oroszok pártján vagyunk. Félrelökdöstek az uccán. Na ja! — és köp hozzá. — Ezek is szaladtak, azok is szaladtak, mi pedig itt maradtunk. Hát így volt.

Fokozódó gyanúval kísér, mialatt óvatosan előad a háborúról. Amikor jegyezgetni kezdek, izgatott lesz s azt kérdi, mit akarok? Hiába mondom neki, hogy jámborszándékú tudósító lennék, hogy fáradt vagyok, adjon valamit enni. Megfizetem, amit Kér... — Nein! Nein! — hajtogatja egyre s már tuszkol is az ajtónak. És amire fel tudom kapni a hátizsákomat, már ő is nyom kifelé, hátamnak feszített tenyerekkel, két lánya is szorít, a felesége is tuszkol, kórusban:

— Génszi! Génszi!

Csak a bolt előtt jutottam lélegzethez.

*

Most, szeptember 1-én, esti szürkületkor, Uhnov felé sétálok vissza. Tele porral. Batyumat a szálláson hagytam. Megyek az úton visszafelé. Már este van, az égen két csillag látszik.

Öt nap múlva lesz tíz éve, hogy ezen az úton menekültünk Ravaruszkanak. Ezredem már nem volt akkor s egyesegyedül bukdácsoltam az idegen magyar, német, tót, horvát, rutén zászlóaljak foszlányaival.

ezen az úton magyar pékek szedtek föl a szekerekre. Könnyőrelethől, mert minden lépésnél összeestem. Ahogy ott gubbasztottam az egyik szekeren — bornyu nélkül, két üres kenyérzsákkal — az éjszaka borulatában titokzatos fényjelek villantak meg kelet felől hol itt, hol ott a messzeségben s közel az út árkához huszárok ültek nyeregben, néma rajvonalban. Csak a csákóik forgói rémlettek át a halott setéten. Mintha a halál lovasai lettek volna.

Ma, tíz esztendő után, megint éjszaka van, ahogy mély neszben haladok ugyanezen az úton, de visszafelé. Közel az út sáncához törpe, tűhegyű fák sorakoznak hosszú rajvonalban. Halálos-némán. A setéiét át úgy rémlik, mintha még mindig a régi huszárok állának itten, kemény strázsán, mialatt nyergükből kihajolva feszülten figyelnek a távoli és titokzatos fényjelekre.

IV.

Ravaruszka, 1924 szeptember 3.

Délután van és szélcsönd, de a magasban nagy nyugtalanság. Uhnov és Kamionka-Sztrumilova felől felhők jönnek. Oly tömegben, hogy idelent csaknem sötét van. Mennek a felhők, mennek...

Reggel óta egy régi-régi vers két árva sorát ismételtetem akaratlanul:

*A halottak fel-felszállnak,
Sok a sír a völgyeken...*

Sötét és szomorú a tájék. Még egy-két hét s Volhinia felől be fog törni az ősz. Egy régi metszeten láttam valamikor ehhez hasonlatos képet: elől egy ember szánt, messzebb kis falu tornya kandikál, az égen sűrűn ballagnak a felhők. Az enyészet mélabúja ömlik el a tájékon. Címe volt a képnek: *Világos 1849 után.*

Észak felé komorló erdők, a háttérben dombok-völgyek, dél felé a ravaruszka-magierov-leMBERGI hegység, kelet felé síkság, síkság. Ravaruszkatól Lemberg irányában e hegysorból törtek elő Auffenberg megtizedelt csapatai s a síkság szélein napokon át vívták az első ős legreménytelenebb csatáját. Itt már a végzetükkel szálltak szembe.

Akkor gránátok táncoltak Ravaruszka kertjeiben, fekete földfüggönyök repültek föl jegenyemagosba, az állomás pedig zsarátnok alatt pislogott. Ma csinos épület áll a régi helyén (melynek csak falai maradtak meg), a gránátok mély tölcseireit rég behúzták a keretekben. A városka északi szélén ezer-ezer tréncocsi torlódott egymásra ama szörnyű kavarodás napjaiban, amikor őryöngő félelemmel menekült mindenki délnyugatnak. Ágyuk, szerkocsik, trénszekerek vágattak fel és alá lóhalálban, az utak két szélén meg az árkokban zsidók szakadatlan karavánja vonszolta magát a magyar határhegyeknek... Ma üres a régi táborhely, a Lubacovnak és Niemerovnak nyúló országúton egy-két szekér halad poroszkálva, egy-két vándor ballagdál lépésben. Hanem a Rata-patak szélén állnak még a nyárfák és felzúgnak minden levegőmozdulásra. Mintha az elhullt katonák lelkei járnának vissza a zúgásukban.

Holeravszki falun túl, füzes szélén, egy paraszt szánt. Sovány két tehénke az eke előtt, tíz-tizenkétéves kislány vezeti őket, mialatt az ember nekifeszülve tolja az ekeszarvát. Mintha ő is segítene az erőtlen két jószágnak. Egyszer megáll, kiemeli az ekét, oldaltfordítja s kis kerülőt tesz egy dombocska előtt. S megkerülvén az akadályt, újból ugarnak akasztja az ekét.

A fordulónál utólérem. Akadozva indul meg a szó, mert kedvetlenül felelget az ember s magam is nehezen birkózom csekély lengyel tudományommal.

A kikerült földpúpról megtudom, hogy valami harcosnak a sírja. Mert amikor később összehordtak a sírokat, hevenyészve csinálták s aztán annyi, de annyi katona halt meg hol itt, hol ott a százkilométeres

csatavonalon. Az erdőkben és a mocsarakban ott is maradt valamennyi.

Amikor megkérdézem, miféle katona alhatik itt a szántóföldben, a paraszt gondolkozás nélkül mondja:

— Vengerszki zsolnizs. (Magyar katona).

Nem lep meg a válasz. Öt nap óta rábukkantam sírokra, amelyek keresztjein orosz betűk mosódtak el. Budinyen fölött megálltam egy német katona sírjánál. De azért a parasztok csak magyar halottakról tudnak.

Az ember megfordul az ekével, a kislány veszkődve vezeti a két tehénkét. Megtudom, hogy olyan helyeken, ahol sok katona harcolt valamikor, teméntelen puska-golyót szedtek össze az eke után. Leányok, asszonyok haladtak a friss szántás nyomában s kötényszámra gyűjtötték az ólmot. Aztán eladták. Képtelenül hangzik, de a paraszt komolyan állítja, hogy úgy van.

Amint egyvonalba érünk a sírral, az ember megáll. Kardfű, két-három kóró teng a földpúpon, amely őszről-őszre süllyed. Legalább négyen feketnek alatta. Kérdem az embert, miért nem szórják szét a tetejét?

Rámnéz, mintha nem értené. Aztán megmagyarázza s kézzel is mutatja, hogy majd elsimul idővel minden s akkor egyenlő lesz a földdel.

— A halottakat nem szabad megzavarni, uram, mert akkor éccaka ők is háborgatnának minket...

Pipája az inge nyakához tűzve. Dohánnyal kínálom. Megköszöni s kezet ad. Már messzebb járok, amikor utánam kiált s délnek mutat:

— Arrafelé egész temetőt találni!

Tudom. Arrafelé rajtáztak kétségbeesve a kassai honvédek szétvert századai.

*

E pillanatban újra átélem minden akkori szilaj veszkődésünket. Képek táncolnak a szemem előtt, amelyek óráról-órára kergették egymást. Odahaza (mi később hallottuk) annyit tudtak mindössze, hogy »a hadsereg új döntő csatába bocsátkozott a Ravaruszka-Lemberg-Rohatyn-vonalon« és hogy »az idő változatlanul szép.« Itt a szép időből nem láttunk semmit.

mert ágyúk, puskák, gépfegyverek füstje fedte el az őszi mennyboltot, gránátok alatt döngött a mező, visszhangtól csattogtak a dombok s kísértett tüzekben repkedtek a falvak... Ferenc József hetykén felvonult legényeinek már csak a maradéka táncolt a tüzek között vagy futott tömegestül visszafelé itten... Negyedik napja őrzöngött a csata. Szörnyű volt, szörnyű volt!... Rossz és biztató hírek váltogatták egymást negyedóráról-negyedórára... Szeptember 10-ikén a tüzértisztek hajukat tépve káromkodtak a hátunk megetté, hogy elfogyott a lőszer, mert a legközelebbi állomás parancsnoka, Redl (öccse az áruló Redl ezredesnek), szándékosan tartott vissza egy egész ágyúgolyóvonatot... Ez is elmúlt, az ütegek azért továbblőttek, hogy zengett tőlük az ég... Szeptember 11-ikén dél előtt híre jött, hogy észak felől egy kozákhadosztály közeledik nagy kanyarodóval a hátunkba. Alig félórával rá dragonyosok meg huszárok vágattak el a hátunk mögött lesoványodott lovaikon. Aztán honvédhuszárok nyargaltak el ugyanúgy. Ravaruszka fölött széles attackvonalba fejlődtek föl s káprázatos sebességgel tűntek el Kamionka-Sztrumilova irányának ... Vagy két óra múlva magas porfelhő repült előre-előre. Valahonnét a kamionka-sztrumilovai tarlok felől. Nem láttuk többé a huszárokat, de a kozákok se jöttek. Arra lejjebb, Magierov előtt fekszik a Koporsódomb, sok szegény magyar fiúnak koporsója. Az ellen rohantak szuronyra a tagjaikban megvékonyult, éhes Kassa-menti honvédek. De nem ment, nem ment... B. B. őrnagy erre hátrarendelte a zászlóaljzat az erdő egy tisztásán maga köré sorakoztatta a fiukat, szemközt a zenekart s lángoló beszédet intézett hozzájuk, persze lóhátról. Körülbelül így:

— Katonák! E ponton fog eldőlni a háború sorsa. Gondoljátok meg, hogy e pillanatban onnan-felülről rátoknéz a Magyarok Istene! Vagy megdöglünk itt, vagy kivívjuk a döntő győzelmet!

S a zenekar felé intett:

— A Rákóczit!

Aztán fölemelte kardját a zászlóalj előtt:

— Előre!

S ahogy a tisztáson megharsant volna a keserű csataének, a zászlóalj egyetlen lendülettel megrohanta és bevette a dombot. És meg is tartotta. Az orosz tüzéség ugyanis nem a dombot lőtte azontúl, hanem a bandát verte széjjel. Mert odaát is meghallották a frenetikus ütemeket. Három sortűz (gránáttal!) szilánkokká vágta szét a lelkes zenekart, forgácsban repült szét nagydob, csigakürt, klarinét... A tamburmajor, aki megmaradt, néhány nap múlva mint sebesült-szállító szuszogott a hordágyak mögött.

*

A Kamionka-hegy oldalán megpihenek kevéssé. Alattam a Zolkievnek elfutó sínpar, köröttem fenyőfák, égerfák s néhány kókadt nyír. A holeravszki-i erdőcske alatt két tehéncéjével még mindig szánt a paraszt. De idáig-föl olyannak hat, mint egy alig-mozgó hangya.

A végtelenbe látni mindenfelé: északnak a szemhatár alá lemerülő vad erdőségek, délnek a hegység, melynek szakadékaiban és kitörve a szakadékokból annyi sokan táncoltak remegő lábbal, halálos szorongásuktól eltöltve.

Mögöttem felsóhajt az erdő s nagy egyedülvalóságomban egy mélyet sóhajtok én is.

Alusztok, alusztok régi bajtársaim! Szerte a síkon és az erdők rejtekein feküsztek és hallgattok tíz esztendő óta. A szél elsivít fölöttetek, az avar minden ősszel vastagabb takarót húz sokat elcsigázott, hamvadó tagjaitok fölibe. Tíz esztendővel ezelőtt itt lödöttetek eszeveszett kapkodással s szemetek recehártáján ezek a dombok, ez a lapály s ugyané távoli füzesek körvonala rajzolódott ki, amelyeket szelíd búval látok itt köröskörül. Riasztó tüzek fényei villogtak szemetek ablakain, mikor haldokló fejeteket utolszor fektették le a szeptemberi fűre. Pajtásaim, kedves pajtásaim, akik itt maradtatok akkor, ma már csak néhány nyomorult bajtárs emlékezik gazdátlan fekhelyeitekre. Jönni fog újabb tíz esztendő és nem

fogja tudni senki odahaza, hogy a ti csontjaitokkal vannak teleszórva a világ összes sarkai. Nekünk még e csontokból se jut semmi, mert mitőlünk még a sirjaitokat is elszedték, pajtásaim... Istenem, Istenem, ha egyszer fel tudnátok támadni valamennyien: a régi honvédek, a régi huszárok, a régi tüzérek és ha megindulnátok hazafelé! De nagy szükség lenne reátok, kedves pajtásaim!

Csönd van és délutáni sötétség a határ felett. Ravaruszka állomásán éleset füttyentett egy vonat s a füttyező sokáig száll az erdőkön túl. Szél nem jár, csak a felhők jönnek. Jönnek Uhnov felől s mennek a Kárpátok felé. Messze, nagyon messze, valahol a Bug táján, feketedik az ég alja. Olykor tompa dörgés hallatszik onnanfelől. Mintha ágyú szólna.

V.

Niszkó, 1924 szeptember 5.

Tegnap Jaroszlaun át Rudnikba érkeztem és ma Niszkóban szálltam ki, néhány kilométerre észak felé az előbbi városkától. Ez már a Szan-Visztula szöge. Innen számítva Przemyslig hetekig tartó harcok dúltak 1914 októberében, mikor az újabb erőre kapott császári és királyi ezredek egy nekirohanással rávetették magukat a benyomult orosz hadseregre s heteken át szinte futólépésben kergették maguk előtt. Ám a Szán nyugati partjának nekivetette lábát az ellenség s hiába volt minden erőfeszítés, nem sikerült őket átvetni a vizén. E háromhetes támadások alatt pusztultak el másodízben a monarchia északi hadseregei.

Itt ősz van már, mosolygó ősz s a vasútmenti tengeritáblák nesztelenül figyelnek, mialatt pókhálók szálldosnak az éles levegőben. 1914 októberében deresedni kezdtek már a mezők, amikor napokon át dideregtünk e vasúti töltés mögé beásva s az alatt rajongó vággyal gondoltunk hazafelé minden órában.

Mert akkor már egyre-többször takarózott ködök mögé a nap s észak felől éreztük a tél dermetegét.

*

Ahogy közel két hét óta döcögök a félig-rokkant lengyel vonatokon, két megállapításra tettem szeri: hogy olcsóbban utazik az ember, mint odahaza, bár több kellemetlenség között és hogy a vendéglőkben (ha ilyenekről lehetne sző egyáltalán) ugyancsak szerényebben jön ki az ember. Fogadóról nem szólok, hisz rendes szállót itt nem találni. Az ember persze nem válogat, mert nincs miben s ha egy gyanús és mindenekfölött szurtos helyiségben vetetlen ágyat mutatnak, amely még meleg a galíciai utazóügynök után, akit félórával előbb húztak ki belőle, hát nem sokat teketóriázol felebarátom, hanem beledülsz, lehetőleg ruhástul és alszol, ha tudsz.

A magányos vándor, amilyenek hetek óta csaptam föl magam is, kevésbé érzi a dolgok árnyoldalait, különösen ha tíz esztendővel előbb itt járt keresztülkaszul ezekben az erdőkben s szenvedett az éjszakai hidegektől és a halálrémület miatt gyakori szorongás mutatkozott a homlokán. Az összevetés mégis csak a mai állapot előnyére üt ki.

Rudnik állomásán leszállva, vékony batyumat az irodában tettem le s úgy könnyűszerrel indultam meg a városkába, amely közvetlenül jobbra, a vasút és a Szán között fekszik.

Valamivel takarosabb, mint a keletgalíciai gheztók (itt persze minden jelzöt csak föltételesen használ az ember) s a pusztításokat is könnyebben heverte ki, — legalább szemre, — mint ama messzebbeső helyek. Pedig valami négyszer vonult el fölötte a háború vése s 1914 októberében, mikor a Hadffy Imre kassai honvédjei harcoltak itt kétségbeesve s haltak meg számtalanon, Rudnik félig üszök és hamu alatt hevert.

De magához tért, legalább külsőre. Sok háztetőt húztak fel azóta, ám a főtér körül, ahol akkor négy nagy ágyúnk dörgött a házak tűzözöne közt, sok a ragyásfalú épület. Talán a tízesztendős puska-

golyók nyomai még. A négyszögű piactérre hervadtán tűz a nap, két paraszt az x-lábú lovacskáit eteti. A város tőszomszédjában, beleszakadva az erdőkbe, áll még a hatalmas urasági kert s benne az emeletes kastély, melynek folyosói riadozva zúgtak a gránátoktól s szürkés falai kék fényben villogtak az ágyúk tüzei miatt. Ma már lakott a kastély s kertjében álmatag csend. A fák pergetik a leveleiket. E fák alatt valamikor srapnellhüvelyek torlaszolták el az ösvényeket s újhelyi, miskolci, ungvári honvédek feküdtek itt tömegesen a hátukon vagy arccal az avarra borulva. Itt, a kastély előtti szántóföldön, húzódott el a homokos sánc, amelyből losonci 25-ösök puskái csattogtak több ijesztő éjszakán keresztül, mialatt a vasútvonal innenső feléről vagy száz ágyunk döngette a szemközt elnyúló lépcsőzetes magaslatokat. A vízentúli rész már Oroszország földje volt annak idején.

A magaslatok ma is megvannak kéken-hullámzó vonalban. De a régi árkok nincsenek meg s az ágyuk helyét is hiába kutattam.

A város déli temploma mellett erős kőépület áll: az iskola. Fölkerestem a lakóit. 1914 október 22-ik napján jártam itt utoljára egy tiszti-járőrrel. Déltájban történt, hogy a lángoló város közepén csak ez az egy épület volt teljes épségében. Keserves kínok után vergődtünk el a házig, ahol először lélegzettünk föl, mert Ítéletidő volt odakint. A kőépület legnagyobb szobájában ott ült a család.

Soha-soha nem felejttem el azt a képet!

*

A szobában, a falmenti lócán és a kemence körül ott ült a család: a két szülő, három gyerek, egy korosabb asszony és valami cselédleány. Ahogy berohantunk a házba, egyszerre csak meredten álltunk meg. Ott ültek ők heten mozdulatlanul, olyan arccal, mint a viaszok s a szemgolyójuk sem mozdult. Szóltunk hozzájuk: nem feleltek. Ültek ott heten, mintha ötezer esztendővel előbb meghaltak volna

s valami isteni csoda folytán mintha ép emberi külsővel, ruhástul maradtak volna meg.

Irtózáttal néztünk reájuk. Ott ült a hét sárga ember s az iszonyat akkor tört ki belőlünk, amikor egyiknek-másiknak meg-megrezzent a szempillája. Tehát élő emberek voltak mégis! Ez a hét boldogtalan teremtés beszorult a házba és amire két egymásradühödt hadsereg katonái bombázni kezdték a várost, nem volt menekülés semerre. Akkor már öt nap, öt éjszaka óta ültek így. Ezt a lelkiállapotot úgy hívták akkor: apátia.

Most, ahogy beköszöntem a házba, nem találtam az én hét egykori emberemre. Mi lett velük, az Isten tudná? Talán egy jóságos gránát nyomása ölthette meg őket. Mert az épület sértetlen maradt. Ma élet van a régi szobákban: éppen ebédhez főznek. Új család került a házba, az új gazdasszony kíváncsian s némi derűs kétkedéssel hallgat végig. Másfelől úgy látom, hogy alig érti három szavamat s azért mosolyog annyi kitarással.

Városokban, faluhelyeken néhány év múlva nem lesz nyoma a háborúnak, csak az öregek fognak emlékezni az egykor itt dúlt utolsó ítéletről. De az erdőkben sokáig megmaradnak még a sáncok rozsdás dróttjaikkal s csonkán merednek már messziről az eldöntött vagy derékban megtört fenyőfák. Rengeteg-erdők mindenfelé. Tíz évvel ezelőtt itt áztunk, fázunk, éhezünk és szomorkodtunk beteg hazavágyakozással e bükkfák alatt s e sóhajtó fenyvesekben. Vérhas és kolera tizedelte megritkult sorainkat.

A Jezov-nak haladó országúttól nem messze megálltam a helyen, hol a Molnár Dezső dandárnok erdei istállója s fenyőkből összerótt kis erdei laka állt a csaták napjaiban. Estefelé kurta sétát tettem a másik országúton, amely északnak fut el, Nizskó felé, a vasút és a Szán vize között. Közvetlenül a város mellett, az ut baloldalán itt-ott sejthetők még a régi gödrök, melyekből a kassai 9-ik honvédegységek puskázott a csillagos éjszakában. Feljebb, Stróza falunál, ulánusok álltak papírvékony vonal-

ban s még feljebb megpihentem annál az őrháznál, amely előtt a lebergi közös (talán 10-ik) gyalogezred parancsnokát biztattam, hogy ne adja föl a vonalat, hanem törjön előre halálos elszántsággal!

Ez a találkozásunk úgy történt, hogy egy dél-előtt járőrbe küldtek ki három honvéddel. Az ütközet kulminált, mint mondani szokás. Ekkor bukkantam rá az őrháznál az igen öreg és igen fáradt ezredesre, aki az elhagyott bakterház egy elhagyott kis lócáján üldögélt egyetlen főhadnagya társaságában. Ahogy odaértünk (önkéntes-tizedes voltam akkor), az öreg ott nyögött és panaszkodott nagy bajában, hogy Niszkó alatt szétverték az ezredét és most Novosielec felé szaladnak a nyavalyások.

Három honvédem közül egy ma is él még s tanú lehet rá, hogy lelkesíteni kezdtem a petyhüdt öregget: ne hagyja a helyzetet, hanem üljön lóra, vágasson a csapatok után, terelje őket visszafelé s verje meg az ellenséget!

A tudja Isten hányéves nyugdíjból előráncigált hadastyán, különösen mikor megnyugtattam, hogy a novosieleci országúton császárvadászok sietnek előre segítségül (s ez igaz is volt), megbátorodva nézett rám:

—Hast du noch Hoffnung, Kamerád?

—Ja, ja. Herr Oberst müssen den Feind unbedingt zurückwerfen!

—Na gut. Ich werd's nochmals probieren...

S felállván, köhécselve megindult Novosielecnek. De mert lova nem volt, gyalog bukdácsolt a szántáson át, mialatt kardját maga után húzta a földön. A főhadnagy csüggedt fejjel botorkált a nyomában.

*

Ma átjöttem Niszkóba. Ez a városka (vagy inkább falu) azért érdekelt, mert csak egy éjjel voltunk benne: a november elsejére virradó éjszakán. S ugyanennek az éjszakának hajnalodóján négyórás uccai harcot vívtunk az oroszokkal. Meggyúlt képzeletem előtt a lobogó uccák és kertek között, ma-

gyár és orosz katonák jaj gátasaitól remegve, szélben repkedő köpönyegekben ugrándozunk, futkosunk előre-hátra, kiabálunk rekedten, tüzelünk és reszketünk a hidegtől kimart tagjainkban. S estére, amikor kivonnak bennünket a tűzvonalból s hátraküldenek az erdőbe, tábortüzet gyújtunk. Égett, mint egy máglya! Halottak napjának estéje volt ez az este és mi mindössze hetvenhárman maradtunk életben a teljes két századból. S ott a tábortüznél rágondolván akkor pajtásaink tömeges pusztulására s a magunk vackolódo sorsára, sírni kezdtünk keservesen.

Most péntek van és szeptember 5-ike. Egy Bucsinzki nevű városi hivatalnok a házigazdám. Egy-szerű, kiscsaládú ember s amikor meghallja egy bolt előtt, hogy magyar író vagyok, kéretlenül magához invitál.

Vacsora után sokáig beszélgetünk, már csak kettesben. Házigazdám elmondja, hogy itt sem fenékgig konszolidáció minden. Az élet drága, de a fizetés tisztességesebb, mint minálunk, azonfelül itt ismeretlen fogalom a B-lista.

A régi dolgokra térül a szó. Bucsinzki úr itt élte át a borzalmakat, kilenc napig egy pincében. Magyar katonák négyesztendős veretlenségéről beszél s nagy sajnálkozás közt emlegeti hazánk mai szerencsétlenségét:

— A magyar kardtól négy esztendeig félt a világ fele. Nem kell csüggedni azért, uram! Mi sokkal elhagyatottabbak voltunk valamikor. Az ön hazája térdreest most, de a magyar katonák vérén állt talpra Lengyelország. S ezt a halálos szívességet nekünk sohasem volna szabad elfelednünk...

VI.

Krakkó, 1924 szeptember 10.

Tegnap estétájt a gyönyörű körúton haladtam végig s a kéthetes hányódások után jólesett egy

kis pihenő a szememnek. A lengyelek ősi koronázóvárosát csaknem tíz esztendeje, hogy utoljára láttam. Akkor Limanova előtt álltunk valami három héttel s havasfelhők csüngtek az égbolton. De azért kemény tartással meneteltünk a halál elé. A városon túl elhúzódó várdombokra az oroszok ágyúi ásítottak s ezek ellen az ágyuk ellen masíroztunk Krakón keresztül. S a rongyos zászlóaljok előtt amint megreccsent a banda, a körút házai egyszerre fölébredtek a téleleji hajnalban. Lengyel asszonyok, leányok kendőket lengettek felénk az ablakokból, a körút zúgott az indulótól s a lengyel éljenektől, melyekkel a magyar katonákat köszöntötték. Fehérben táncoltak felénk a paloták ablaksorai, mialatt az északi dombok irányából ébresztőre morogtak a várütegek.

Feledhetetlen volt s különben is régen volt... Most azonban mást akarok elbeszélni.

Tegnap estétájt ugyanezen a körúton sétáltam végig, megbámultam káprázatos életét, a ragyogó üzleteket, a csinos lengyel asszonyokat, amikor a színház előtt egy ismeretlen valaki ütött a vállamra s annyit mondott röviden: szervusz!

Egy lengyel volt hadnagyársam állt előttem, akivel sok szép napot éltünk át Bécsben az 1917-ik esztendő folyamán.

Igen-igen megörültem a váratlan találkozásnak, öt perc múlva már az egyik közeli kávéházban ültünk szemközt s fölelevenítvén ifjúságunk közös napjait, életünk azóta letűnt futásával ismertetük meg egymást nagy vonásokban. És szívünkben sajnálkoztunk az osztrák-magyar dualisztikus államszerkezet széthullása miatt. Hogy ím erre tért a szó, lengyel bajtársam, aki ezidőszent vegyész-mérnök egy új vállalatnál, azzal lepett meg, hogy vannak itt bujdosó magyarok, illetve magyarokon kívül tótok, osztrákok és morvák, akik résztvettek az utolsó öt év valamennyi fölkelésében s kicsiben ma is a Ferenc József monarchiáját szimbolizálják. Barátom jól ismeri őket, mert a bátyja szintén benne van a »Zászlóalj«-ban, amely azonban — sajnos — az agonizálás előre-

haladott stádiumában van immár, mivel legutóbb mindenfelől kiapadtak az anyagi lehetőségek forrásai, így történt, hogy a tegnapestét a Zászlóalj néhány törzstiszte körében voltam szerencsés eltölthetni. Az alábbiakban rövidre-foglalva elbeszélem, kikkel találkoztam a podgorzei csapszékben, mint vélekedett a Zászlóalj törzskara az európai egyensúlyról, micsoda kritikát gyakoroltak a magyar kormány liberális orientációját illetőleg s érinteni fogom végül ama közismert tételt, hogyha elapad a hitelforrás, megfeneklik a legnemesebb szabadságmozgalom is.

*

Este kilenc körül, amikor odalent kigyúltak már a lámpák, barátom feljött értem a szállóba:

— Mehetünk!

Elindultunk hát. Negyedóra múlva elértük a Visztula hídját, mert Podgorze felé vitt a barátom, a régi főváros jobbparti előrészének. A Vielicskának haladó főuccáról jobbra tértünk le s csakhamar dombnál? emelkedő, hepehupás mellékúccákon botorkáltunk fölfelé. Itt-ott egy gázlámpás a sarkon. Barátom elmagyarázta, hogy a gyülekezőhely a »Lengyel Hazaikhoz címzett kocsmá s figyelmeztetett idejében, hogy különösen külpolitikai vonatkozású kérdéseknél ne próbáljak ellentmondani, mert a Zászlóalj tagjai fölötte ingerlékeny emberek.

Még két vagy három kanyarodó után kétes külsejű, félig a földbe huppant csapszék előtt álltunk meg. Barátom benyitott. Áthaladtunk egy szűk szobán: polyák kocsisok, külvárosi legények vitatkoztak a piszkos zöldasztaloknál. Innen a konyhán mentünk át s kijutván egy sötét, ketrecszerű udvarba, barátom kézenfogva húzott maga után s egy keskeny folyosón megkopogtatott valami ajtót. Olyan rejtelmesen történt mindez, hogy kezdtem magamat bizonytalanul érezni.

Akkorára kinyílt az ajtó s egy elég tágas szobában találtuk magunkat. Füst volt odabent, petróleumlámpa függött az alacsony mennyezetről s nyolcan-

tízen ülhettek a hosszú asztalnál. Hátról széles dívány ténferegett, több olajnyomatú kép a falon s a szögletben irattartó-polcocska gyalulatlan deszkából. Alighanem a »hadi-iroda«.

Amint beléptünk volna, csönd lett. Valamennyien reámnéztek, nem sok bizalommal. Aztán felállt egy tömzsi alak, elénk jött s odaszólt a barátomnak (tóiul!), hogy ki volnék?

Kísérőm erre hangosan elkiáltotta nevemet, volt katonai rangomat, jelenlegi kiküldetésem célját, megnevezte hazámat, mire az előttem álló tömzsi alak bemutatkozott (magyarul!):

— Mudrák vagyok!

Ugyanakkor odakiáltott a társainak (németül):

— Jóbarát! Fogadjuk őt szívesen!

A tisztek felálltak, elémjöttek s szabályszerűen bemutatkoztak. Hellyel kínáltak meg, miközben Mudrák kiszaladt. Minden föltevés szerint vacsorát rendelt a számomra.

A társaság tagjai nagyrészt már utána voltak. Szemközt velem egy bús morva ült (Fähnrich Vatzulik), elálló fülekkkel s olyan orral, amelybe felülről szokott esni az eső. Juhtúrót evett egykedvűen, zöldpaprikával.

Kissé feszélyezetten indult meg a szó. Az asztal végén jóképű barna gyerek könyökölt s kitartóan nézett. Egyszer aztán felémszólt magyarul:

—Tehát magyar vagy...

—Az vagyok.

—Elég baj, — mosolygott feneketlen gúnnyal. — A magyar ma a világ szégyene. Sajnos, magam is az vagyok... Persze, a kultúrfőlény!

Meszlényinek hívták. Feltétlen hitem, hogy csak álneve volt. Valami titokzat lengte körül a Zászlóalj törzskarát egész este s nem tudtam szabadulni a gyanútól, hogy valamennyien a tartalék-neveik alatt mutatkoztak be.

Mudrák aközben visszajött s a nyomában egy tenyeres asszony juhtúrót és zöldpaprikát tálalt elénk. Úgylátszik, itt ez a rendszeres menü. Az asszony

kelletlenül szolgált ki (rég láthatott fizetést az isenadta), de amikor egy csapásra több üveg bort rendeltem, egyszerre jószívvel mosolygott rám, a zászlóalj tagjai pedig határozott élenkséget árultak el, amely attól kezdve szakadatlanul emelkedett az éjféλι órákig.

Megtudtam, hogy a zászlóaljnak Borcsánszky kapitány a feje. A »Rittmeister« azonban éppen küldetésben jár e pillanatban. Valahol a Javorinában szervez. Azazhogy, mint hazamenet megsúgta a barátom, Borcsánszky anyagi segédeszközök után nézett, mert etekintetben igen hervadt a Zászlóalj állapota.

Behozták a borokat. Savanyu volt és nyúlós., hogy belenyilallott a nyakamba. De a gárdisták itták, mint az olajat. Később füstölnivalót kértem a csaplárosnétól, mert a morva zászlós egy félig elszitt s berepedt szivart próbált lenyálazni cigarettapapirossal. Amiből sejtettem, hogy dohány is gyéren állhat a Zászlóaljhoz.

Pipáztak, ittak, végig az asztaloknál. Meszlényi a fejét csóváltgatta:

—Hát csak annyit mondok én neked, testvér, hogy testhezálló kis társaság az a magyar királyi kormány! Daruváry külügyminiszter úr a cseheket ünnepli! Köpök rá!

—Pfu! — prüszkölt bele a morva, aki figyelmessé lett a »Daruváry« névre.

Mudrák koccintásra emelte a poharat s minden izgalom nélkül annyit mondott:

— Csak kitartás, majd számolni fognak előttünk. Fölösleges a sok beszéd. Proszit!

Ittak. Az alacsony szobában vastagodott a füst, a szemek csillogtak. A Zászlóalj parancsnokhelyettese (úgy hiszem, Levinszky-nek vagy Leszcinszky-nek hívták) hátratolta fején a sipkát s így kezdte, felém:

— Pass auf, Kamerád! Mi keservesen együtt tartjuk itt a Gárdát, hogy alkalmas pillanatban benyomulhassunk a Dunajec völgyébe, ahol készenvárnának a tót, magyar és német elégületlenek alakula-

tai. S mi történik erre? Bethlen úr gazdasági tárgyalásokba bocsátkozik Benesékkal. Másszóval az élet-halálharcot vívó Hlinka atya (Fater Hlinka) feje fölött kezét nyújt a föld legszemtelenebb nációjának. Was sagst du dazu?

A morva annyit mondott rá:

— Das ist ja Schweinerei!

Elnéztem a fantasztikus társaságot. Ami egyveleg elképzelhető ruházatban, az mind rajtuk volt. Mudrák hadnagy zubbonyszerű kabátja például még háborúelőtti »kék« osztrák-magyar blúzból készült, számozott rézgombokkal, förtelmes bakancs a lábain, pléh-bricseszben, viseltes csavarlábszárvédővel. Ami változat, maradvány és hulladék ellenállt még az időnek, az mind itt volt, kápráztató halmazban. Levinszky századoshelyettes kontyán olyanfajta főveg, mely a háborús lengyel légiók sapkájával mutatott sok rokonságot.

Ahogy teltek az órák, mindjobban megnyitották a szívüket. Kiderült (amit azelőtt is sejtettem), hogy a pénzalapok kritikus elapadása az oka minden »átmenetk nehézségnek s ezért nem feketnek neki teljes erő kifejtéssel a »célnek«. A cél egyébként, amint éjfél körül minden vonakodás nélkül kifejtették, »a volt monarchia népeinek abszolút felszabadítása dualisztikus alapon, Galícia kivételével, egyebekben a szabad és független Lengyelországgal való legszorosabb kontaktus alapján«.

A Zászlóalj jelszava: Harc a felszabadulásig! Valóban harcoltak eleget. Verekedtek Korfanty alatt, érintkezést kerestek Kemál basával, amikor megkezdte nagy vállalatát, véreztek a beözönlőit vörös oroszok ellen és segítséget küldtek volna a nyugatmagyarországi fölkelőknek is. A magyar fölkelők azonban, sajnos, jogrendi alapra helyezkedtek s visszavonultak a kormány parancsára...

— A »konszolidáció« dögleszt meg minden nemes akaratot, Kamerád, — bókolt felém Levinszky.

Úgy látszik, ez a konszolidációs folyamat szivattyúzta ki alóluk a vizet itt, Lengyelországban is.

Keserű szitkok közt emlegették Stefán Ágostot, a néhai ruszszakrajnai népbiztost, a légió parancsnokát, aki elárulta őket...

— De nem ingyér! — kiáltott bele egy volt 14-es (linzi) hadapródörmester.

Mindazáltal bíznak. Érzik, hogy így, amint ma van, előbb-utóbb felfordul minden. Ők addig is melegen tartják a vasat. Úgylátszik, mégis csurran-cseppen valami innét-onnét. De hogy kik voltaképpen a Zászlóalj katonái, miből élhetnek, hol tartózkodnak, nem tudtam kicsikarni belőlük. Mudrák kedves tót pofával mosolyog:

— Ha üt az óra, mind fölvonulunk a határonkon. A cél pedig el lesz érve.

Hogy milyen »határok« s milyen »cél«, nem hajlandók elárulni.

*

A falakra akasztva Szobieszky János, Korfanty, Ferenc József, Kossuth Lajos és Kemál basa arcképei. Most a Rádicsét szeretnék megszerezni, mert az még hiányzik.

Később, amikor már éjfél után járt és sok borokat ittunk meg, a morva előkapott egy citerát s valami pattogó-bús nótát próbált kicincogni. Levinszky és Mudrák felugrott s tánchoz fogtak szemközt egymással, csípőre illesztett kézzel, nyegle tartásban. Először riszálgatták magukat, majd lehuppantak s előrerugdosták a lábaikat. Lihegve járták, mialatt a többiek taktusra daloltak hozzá.

Ahogy ebbe is beleuntak, sorba ittak, Levinszky megnyugtatót négyszemközt, hogy csak türelem, le fognak számolni minden kulival, aki ma szembe helyezkedik a dualisztikus aspirációkkal. Bizalmasan egy névsort húzott ki a belsőszéből s az utódállamok politikusai közül felolvasta a Srobár, Hodzsa, Maniu Gyula, Renner dr. neveit. Magyar részről Daruváry és nagyatádi Szabó István szerepelt a listán.

Éjfél elmúlt már, búcsúztunk. Lengyel, magyar, tót, osztrák, morva bujdosók megölelgettek, össze-

ropogtattak. Megígértették velem, hogy másnap este megint fölkeresem őket, akkorára okvetlenül megérkezik a »Rittmeister« is a Javorinából, aki most próbál összeköttetést keresni a csonkamagyarországi elégtelen elemekkel, hogy Csehország körül teljes legyen a gyűrű. A »Rittmeister«-tól különben többet is megtudhatok. Megígértem, hogy föltétlenül ott leszek.

De mert az egész ceheet nekem kellett kiegyenlítenem s attól tartottam, hogy még egy ilyen találkozó s nem marad útiköltségre hazáig: — többé nem kerestem föl a Zászlóaljat.

VII.

Maszkov, 1924 szeptember 15.

Tizenhatodnapos bolyongásaim első felében egyik komoly megállapításom az volt, hogy térdig járok a keletgalíciai szennyben. Ahogy aztán átkeltem volna a Szánon, fokozatosan más világba jutottam. S végül föl tudtam lélegezni. Krakkó előtt már takarosabb falvak jönnek, Bochina és Vielicska telepei már jó módúaknak mondhatók s hosszas hányódások után Krakkóban tudtam megpihenni először.

Ki ne emlékeznék vissza andalogva az ősi koronázó városra, ha megfordult benne valamikor? Férfiai a törekvő és legkedélyesebb emberek közül valók, akik tárt karral ölelnek át, különösen ha magyarnak születettél. Asszonyai talán legszebbek a világon. Kék a szemük, akár a lenvirág. S a menybolt kékje itt kezd átfordulni abba a hidegzöldszínbe, amely már az Észak közeledését jelenti.

Szép ez a város, nagyon szép! S lengyel-magyar tradíciótól terhes lesz a képzelet, ha végigfutott néhány esztendőn. Ezek a tradíciók eleven valóságok képében hatnak itt még ma is... Vonatról jövet, messziről tornyosodnak számtalan templomai s a tömör székesegyházak. Errefelé kereskedett a boraival Ba-

lássá Bálint magyar lírikus és amikor elüldözték hazulról, erre át vette útját Dancka felé vékony tarso-lyával és sokaktól megátkozott fejével. Lengyel urak, ha megszorították őket valamely égtáj irányából, innét üzentek túl a Tátrára, hogy siessenek a magyar tár-sak, mert baj van idehaza és viceversa. Távoli fur-mányos-szekerek tevehordáikkal mindig Krakkó vég-ponttal döcögtek át a behavazott kárpáti hágókon és ha török vagy német szorongatta hazájában a magyart, itt mindig kapott ingyenlakást és kosztot, hogy ne is említsük a lengyel honfiakat, akik minden szétug-rasztott mozgalmuk után csapatostul lepték el a fel-vidéki udvarházakat. Közös küzködéseinket itt nem felejtették el. Sőt ma, amikor olyan szerencsétlenekké váltunk, igen gyakran emlékeznek rólunk. Szeretettel és fájdalommal.

Krakkó, különösen így őszelő napjaiban, feledhe-tetlen. Falai alatt szőkén hömpölyög a Visztula a város szélein, ahonnét komor várfalak néztek egykor az északi dombokra, most sétányok rozsdásodnak a falevelektől. És hullnak a levelek a villanegyedek kertjeiben is, amelyek lakói most kezdenek vissza-szállingózni a lengyel Tátra kies pihenőhelyeiről.

Tegnap a város közvetlen nyugati szélében meg-álltam a harmincnégyméteres Kosciuszkó-dombon, ame-lyet száz esztendővel ezelőtt a lengyel nép kalappal, köténnyel, kosárral hordott össze legnagyobb szabad-sághőse emlékére. A Vavel-hegyen fölkerestem a ki-rályi kastélyt s a vele összeépített székesegyházat, Itt székelték a nagy lengyel királyok, ahonnét valami háromszáz esztendővel ezelőtt tették át a székhelyüket Varsóba. A háborúban kórház volt. Most lengyel ka-tonák tanyáznak benne. A város keleti részén a sok-tornyú gót székesegyház. Itt fekszenek Lengyelország híres királyai s legnagyobb nemzeti hősei.

Elfogódva álltam meg a merészen felrohanó csucs-ivek alatt, melyek kriptáiban Szobieszky János, Po-nyatovszky József és Kosciuszko Tádeus fekszik örök álomban. A XI. számú kápolnában, hol a régi-régi lengyel királyok imádkoztak, mielőtt elindultak volna

a csatatérre, vörös márványból emelt, csodaszép királyi trón áll: a Báthory István síremléke.

*

Reggel fuvarost fogadtam s úgy indultam el utolsó kirándulóhelyemre: a Krakkó fölötti erdős magaslatokra. 1914 novemberében, mikor az oroszok kétfelől bombázták már a várat, ezeken az északi magaslatokon küszködtünk az ellenséggel, a hideggel meg a reménytelenséggel. Úgy számítottuk akkor minden nap, hogy karácsonyra nem fogunk élni.

És ahogy baktat velem a szekér, újra látom a Krakkó-körüli honvédeket, amint dideregve guggolnak a hevenyészett sáncokban. Éles szél sípol a fensíkon, keserves szuronytámadások követik egymást a ködös reggeleken, fölöttünk az erődök ütegei zúgnak. A fákról már mind leestek a levelek, soványak és éhesek vagyunk, a felsőmagyarországi honvédek szünetlenül rajtáznak a fensíkon, ócska köpenyeik csattognak a szélben. Mindig új rohamra kelnek s mindig kevesebben menekülnek visszafelé.

Jobbról furcsa halmok, szabályos közökben egymástól: a vár erődéi. Az első erőd mögött két harminc és feles ágyunk tátogott akkor a szabad mezőn. Most három lovas üget lefelé az országútnak. Lengyel katonatisztek.

Michalovice falu alatt lépek át a régi osztrák-orosz határon. Az út felől áll még az egykori osztrák és orosz vámház: ma lengyel állami tulajdon mind a kettő. Egyszer már áthaladtam e két vámház között, de akkor 1914 november 15-ik napja volt s Michalovice minden házának hiányzott a teteje, melyet az erődök tüzérei vertek szét nagysebtiben, hogy szabadon lőhessenek előre a várütegek.

Michalovice fölépült már. Mély völgy mentében nyúlik el észak felé, keleti oldalán patak siet a Visztulának. Maszkov felől jön a patak, hol a háború legnyomorultabb napjait éltük meg valamikor. Most tudom meg, hogy a patak neve: Dlyubinia.

Nyúlik a völgy, mindig északnak. Döcög a szekér

s Vilckovicén túl mezei útra térünk le az országútról, amely Varsónak visz tovább. Itt már erdők jönnek kétfelől s negyedóra múlva leszálok Maszkovban. A fuvarost visszaküldöm: estére könnyűszerrel gyalogolhatok vissza Krakkóig.

A tenyéryi falu itt áll a völgyben, mint tíz esztendővel ezelőtt is. Hátizsákomat a vállamra lökve, tűnődő gondolatok közt megyek végig az uccán, amelyen egy hideg őszi estén élet-halál közt szállítottak a vár felé. Balról egy dombszakadék szürke sziklái: láttam őket tíz esztendővel ezelőtt is, fázó és éhező állapotban. A falu felső végén megtalálom a vízimalmot. Akkor jégcsapok csüngtek álombadermedt ke-rekeiről: ma fűgén zakatol s zúgása messze száll a dombok felé.

*

Sokan lesznek még, akik emlékezni fognak 1914 novemberére. A Kárpátokba betört az orosz s ágyúik Homonna táján dörögtek, mikor a kassai hadtest katonái Krakkó északi erődövei alatt vívták legreménytelenebb csatáikat.

Közvetlenül Maszkov fölött a domb, a dombon erdőcske, az erdőcskétől jobbra mély szakadék. November 17-ikén, ködös hajnalban ezen a kis erdőn át mentünk az ellenségre. De elvétettük az irányt, jobbra vágtunk a szakadéknak s amire felkapaszkodtunk a túlsó partjára, az oroszok (félíg hátulról) közénkeresztették géppuskáikat. Szörnyű öt perc volt az! Öt perc alatt csaknem az egész század ottfeküdt szép holtan a fagyos szántáson, szabályszerű svarmlineában. Amikor hárman-négyen visszagömbörödtünk a szakadékba, P—y főhadnagy elkékült szájjal rohant felém:

— Siess hátra s jelentsd az őrnagy úrnak, hogy nyolcvan százalék a veszteségünk!

. . . Megyek lassan a szakadékban. Meredek partjain alacsony bokrok, a bokrok tövében alig érezhető földpúpok. Sokan fekszenek itten. Nagy Samu, Dobronyba való szakaszvezető rekedten kiabált a tető-

bokrok között, mialatt az őrnagy fedezéke felé szaladtam a jelentéssel:

— Önkéntes úr, végem van!

S tíz perc múlva, ahogy visszafelé loholtam volna, a szakaszvezető úr kókadt nyakkal ült már a szakadék legalján. Sárga arccal ült ott. Amikor szóltam hozzá, nem mozdult. Halott volt.

Itt áll a kis erdő, néhány lépésre a szakadéktól s a szakadék északi tetejével keresztvonásban kivehető még az egykori lövészárók. Tíz esztendő alatt bedűlt a sánc, félig a parasztok hányták be, de még érezhetők a vonalai.

Megállok a szakadék északi tetején, a fejemet — iszonyú emlékektől üldözve! — hirtelen nem merem fölbuktam a parton. Mert aki akkor kidugta a fejét, szétloccsant aggyal vágódott vissza. Velünk szemközt, alig kétszáz lépésre, egy moszkvai lövészrezred leskelődött.

Erről a pontról indult ki a november 23-iki szuromy támadás!

Kikapaszzkodom a szakadékból s előttem áll az akkori szántás, a széles fensíkon. Ma is szántás.

Azóta, hogy sok-sok száz porrávált katonatársam rohanva-ordítózó tömegében halálszínű arccal futottam az ellenségre én is: nem jártam itten. Akkori pillanataink irtóztatók voltak! Végig-végig a szántáson, a dermesztő szélben sokezer honvéd kiabált, puskázott, dűlt, mint a kéve, az oroszok gépfegyverei sepertek... Ma nyugalom van a tájon. Alig négyszáz lépésre békés major fekszik: őszi napocska melngeti bágyadozó falait. Messzebről Poskilov falu látható, köröskörül erdős dombok beteg őszi színben. A szántáson, valamivel távolabb, két ember vet. Felfogott kötényükből marokkal szórják a magot. Lassan mennek egymás mögött s széles mozdulattal szórnak. Sokáig nézem őket.

Aztán tűnődözve indulok meg a szántáson. Két perc múlva elérem az első orosz árok nyomait, amelyet félszempillantás alatt rohantunk meg valamikor. Egy görbén elvonuló mélyedés, semmi más.

Széttekintek a vidéken. Messze, messze a háttamban, kékes ködök alól csak alig látszanak Krakko tornyai, ősz van. Itt olyan mar az idő, mint nálunk októberben szokott lenni. Észak felé zöldes síne van az égnek s minden levegőlehelletre csörögnek a bokrok levelei.

Megyek a szántáson, megyek. Ezen a részen vettük rá magunkat a második orosz sánkra, melynek erődszerűen kiépített vonala a majoron húzódott át. Mert amikor bevettük volna az első árkot s egy kapitány lihegve jelentette telefonon, hogy sok a halotunk, előttünk pedig négyszáz lépésre a második vonal, a telefonválasz ennyi volt:

— Előre!

Hát nekivágtunk másodszer is...

Körülbelül megtalálom azt a helyet, ahol három golyó csapott keresztül s mialatt belevágódtam egy barázdába, megütött a legszörnyűbb vezényszó: — vissza! vissza!... Elmenekült, aki tudott s én hatórai kínlódás után, centiméterről-centiméterre csúszva véresen, az állammal, a tíz körmömmel kapaszkodva mentettem meg sajátmagamat a gránátoktól zúgó fensíkről.

Állok a szántás közepén. Az első magvető hozzáam ér. Csak akkor vesz észre, amikor köszönök neki:

— Adjon az Isten jónapot!

Megáll, meglepetve néz fel, köszön.

—Itt is csata volt valamikor, — mondom csöndesen.

—Tudom, uram, — feleli a paraszt. — Mink a pincékbe bujtunk akkor. Igen vert az ágyú.

A második paraszt is odaér s megáll. Néhány szót váltunk. Azt kérdelem tőlük, hogy a háború óta fölkereste-é valaki a vidéket?

— Nem jár erre senki idegen, uram...

Köszönnek, megindulnak s szótlán lépésekre szórják a magot tovább.

Utánuknézek egy darabig s a fensík közepéről megrendülten pillantok körül mégegyszer... Dél el-

múlt, estére Krakkóban kell lennem, mert holnap indulok hazafelé. Búcsúzom a harcterektől.

Búcsúzom tőletek, halott katonatársaim. Gondolatban végigmegegyek mégegyszer a teméntelen úton, amelyen két hét óta a ti nyomaitokat kutatgattam. Kevés már a nyom s gyérül egyre az emlék. Tizenegyedszer hulldogálnak azóta a falevelek. Minekünk, akik megmaradtunk, sok sanyarúság jutott osztályrészül, katonatársaim. Megállok itt mégegyszer, képzeletben látom ismét a tomasovi dombokat, a telatyni erdőt, Ravaruszka tágas sakját, a Szan-mente suhogó fenyveseit s látom itt magam körül a lengyel őszt... Csüggedt kezemmel búcsút intek gazdátlan sírjaitok felé s indulok vissza, a távoli hazába.

A hazában sokan meg fognak emlékezni rólatok e gyötrelmes évfordulón. Ha más nem: a régi bajtársak szétvert és menekülő maradványai minden biznnyal.

AZ »ÚJ HATÁR«-ON.

Sátor-Alja-Ujhely, 1926 április 2.

A megcsonkított vármegyének a székhelye is csonk. A csehek első vonatjaikkal beleszaladtak a város szélébe s azt a cikkét, melyet a Ronyva-patak metsz le, meg is tartották mindmáig. A város északkeleti pontján ez a patak a határ, két lépésre fut a vasútvonal, mely azonban a nagyállomás előtt hirtelen keletre vág, Csap felé. Ha a Ronyva hídján átlépne egyszer tíz elszánt ember s beülne a »kisállomás« épületébe, a cseheknek Zempléntől számítva egészen Máramaroszigetig megszakadna minden összeköttetése. Újhely e keleti pontjától kezdve két sínpártól függ a csehek élete vagy halála a megszállt egész Északkelet-Magyarországon.

Délelőtt van, a nap élesen vág s vak színekben villószik minden. A Ronyva hídjának innenső felén az újhelyi rendőr sétál fel-alá taktusra, a túlsó felén nagy csend. Az őrszobácskából olykor kilép a cseh poszt. Rajta szorosan a derékszív, lapos sapka húzva a szemébe s könnyező szemével átpislog a hidon. Aztán visszahúzódik a faházikóba.

Magyar részről néhány szekér ácsorog egymás mögött, lovaik odaátra figyelnek. Reggel jöhettek be a Bodrogtörzs elszakadt falvaiból és most türelmesen várnak sorukra, amíg átmehetnek a hídon. Mert oda-veztek nemcsak a rutén havasok meg a tót tájak, hanem a Bodrog és Tiszazug honfoglalási telephelyei is. Nagy csend köröskörül, nyolcadik esztendeje csend. Mintha a Ronyva mindkét partján beteg-türelmetlenül várnának már valamire.

A kisállomáson nemrég zúgott át a cseh gyors és a nagyállomásra most indul el innét az úgynevezett

ingavonat, mely a határt átlépő utasokat viszi szabad magyar területre. Rossz nézni is: egyetlen személykocsi a mozdony után s három-négy utasnál több nem igen száll ki belőle. Valamelyik kisbirtokos megy meglátogatni az asszonyleányát, aki bizonyos okoknál fogva talán nem mer átutazni és akinek nagyon meg talált fajulni a szíve rég nem látott faluja után. Legtöbbször fejkendős néni érkezik a nagyállomásra egykét csomagocskával, hogy láthassa mégegyszer voltkatoná fiát. Mert a gyereket »feketekönyv«-be írták odaát, magyar földön viszont szélnek-eresztették a régi tiszteket s a gyerek nehéz sorban van most Csonka-magyarország területén. Ezek az egykor hetyke fejtartású tartalékos-tisztek talán sohase mehetnek haza, miután ideát is közéjük vágta a B-listás buzogánnyal.

Ez az ingavonat ma a csonka-haza és az északeleti részek között a cérnaszál.

Itt, a Ronyva-hídnál mindössze egy úriasszony (vagy leány) jön a túlsó oldalról... Az innenső hídfelen egy másik fiatalasszony áll. A híd közepén találkoznak s többször megcsókolják egymást. Nővérek s beszélgetési engedélyük van. Isten tudná, mikor látták egymást utoljára!

A város felől a magyar határrendőrségi kapitány jön. Halk hangon utasítást ad az őrség parancsnokának, szeme átsiklik a hídon s visszafelé indul a városba.

A magyar rendőr taktusra lépked a híd innenső felén, a cseh őrszem még mindig a faházikóba behúzódva, az öt-hat parasztszeker pedig még mindig áll és vár a híd előtt.

Újhely olyan ma, mint egy sírbolt. Pénze senkinek, a drágaság fojtogató s nincs már egyéb reménykedés, minthogy előbb-utóbb Smith Jeremiás pénzügyi diktátor úrnak is csak el kell mennie és akkor jórafordul minden. Az okoskodás logikus, mert az eddiginél nehezebb sorsot a legzabolátlanabb fantázia

sem eszelhet ki. Valamikor sasoknak fészke volt ez a város és a tradíciók tömege csaknem maga alá roskasztotta. Két puskaövésnnyire innét látta meg a napvilágot Rákóczi, a legnagyobb az egész nemzetségből s észak felé alig-félóra a kies Széphalom, ahonét Kazinczy bátyánk írogatta serkentő leveleit s kapott, is tőle legalább három tucatot valamennyi »lelkes istenfi« a hazából. És itt kezdett dikciózni egészen fiatalon Kossuth, ki a puszta hangjával vert meg mindenkit. Még a királyt is.

Újhely ma nagyon-nagyon szomorú város. Éjjelenként riadt csönd a gyéren-világított uccáin s szinte hallani, amint hull-hull a vakolat a falakról. Mindene odaveszett ennek a szerencsétlen városnak: egész területe, összes falvai s minden-más, ami életet és hangulatot jelentett. Kétharmada lett oda a nyakas vármegyének s oda az egész Felföld: az Andrásyok, a Mailáthok, a Sennyeyek, a Berchtoldok, a Kazinczyak, a Malonyayak, a legényei Pintérek, a Sztárayak, a Wiczmányok, a Thuránszkyak, a Széchenyiek kastélyai és udvarházai, oda a hétszilvafás kálvinisták, Thököli tót és rusnyák bocskorosai... Minden. Minden.

Irtózatos!

Másik híd is vezet át a Ronyván, északra a várostól. A csörgői híd ez.

Túl-túl a szélső házakon is vagy négyszáz lépésnyire. Rajta fut el az országút, amely Mezölaborcon át vitt a régi országhatárig...

Halott híd és halott országút ez!

Dél nincsen még, amikor megállok a híd innenső felén. Pontosan úgy, mint a másik Ronyva-hídnál... Innenső részen magyar rendőr megy a híd feléig s onnét vissza, taktusban. Mindjárt mellette a faházikó. Odaát is ugyanúgy. A híd túlsó végén cseh őrszem támaszkodik a korlátnak, laposan pislog a város felé s pipázik. Sohasem unja el a pislogást.

És senki, senki idegen nem jár errefelé. Szekér

nem zörög, vándorlegény nem közeledik az úton Mintha mindenki meghalt volna a környező tájon. Itt már lassúbbra fogja futását a Ronyva is: dehát messziről jött, valahonnét a Dargóhegyből. Az ő vonala itt a határ, mely elállítja a lélegzetet is. E patakon át dült egykor a csempészet is monumentális arányok között. Egész karavánok vágtak át innen is, onnan is: nyáron lubickolva a vízben, télen hasonkúszva az éjszakában. Ma már ez is megszűnt. Igen kemény a határzár s aztán nem is fizetődik ki többet.

Állok a hídnál, állok.

Ezen az országúton nagy élet folyt valamikor: a hegyeknél kezdődő északkeleti medencéből erre sereglett a nép Újhely felé minden hetivásárkor, de két napig is eltartott az áradat a híres országos vásárokon. A középzepléni hegycsoport magyar községei s az Ondava és Tapoly lapályának tótjai ezen az országúton vonultak föl tarka viseleteikben, kurjongatás közt, előzködve a szekereken, száz-szoknyában a kenderhaj u tót lányok, dalolva érkeztek sorozásra a legények, urifogatok kergették egymást a fehér országúton, amelyről tudva van, hogy Rákóczi is sokszor elvonult rajta, ha Kassán akadt dolga örök gondjai között... Vidám zaj és kiabálás volt ez az országút s aprógyermek-koromból emlékszem, hogy ugyanezen az országúton a falunkbeli Pacsutáné haladt előttünk, malacot hajtva vékony madzagon, eladásra szánt tehéntúróval a zajdában. De friss volt a túró, sírni kezdett, minélfogva savó lecsorgott a szoknyájára, a szoknyáról az országút porába. A savószalagról mindenki tudta, merre ment Pacsutáné...

Állok a hídnál, állok. Fulladt csönd köröskörül. Meghalt az országút és meghalt a híd.

A nap élesen vág s szemközt, a szelíd lankákról fehérben villognak a tornyok... Ismerem mind, mind! A mezei utakat, erdők szélét, gyalogösvényeket, a jegenyefákat a faluk végében, a temetők fejfáit a faluk feletti dombon. Mintha egy más világból nézének vissza reám.

Rossz hírek érkeznek onnanátról. Halnak az öregek, ijesztően halnak s az elemi-iskolában cseh nyelvbe törik az apró magyarokat.

Mi lesz tíz év múlva?

Harangszó jön onnanfelől. Dél van. Nagy Hunyadi emlékére harangoznak.

A BUGACI PUSZTÁN...

I.

Bugaci pusztaház, 1926 május 1.

Legalább egy órája, hogy a Bugac felé vágat velünk a kocsi.

Rég elmerültek a hátunk megett Kecskemét tornyai s különben sem nagy a kilátás errefelé: jegegyék, akácok köröskörül, magasan lengő vetések s lépten-nyomon tanyaházak sűrű facsoportokkal, aztán kerek ligetek sorakoznak. Az egyik csárdánál — úgy odaszólva — megjegyzi Kerekes Dezső, a város gazdasági-intézője s egyben szíves házigazdánk a többnapos bugaci kiránduláson, hogy a kocsmaház előtt sokáig-sokáig állt egy kikopott pad, amelyen Petőfi is többször üldögélt, ha gyalog-baktatása közben elfáradt a pusztán. Olyankor itt pihent meg keveset. A nevezetes pad rég múzeumba került azóta. Nem mese, hogy itt járt a költő, hisz a neve is bele volt vésvé a padba...

Homokos úton igyekszünk a nagy pusztának s mögöttünk vágató könnyű-kocsiban balásfalvi Kiss Endre dr. tiszti-főügyész, Márton Ferenc festőművész és Szabó Kálmán, a városi múzeum tudós-őre sietnek a Bugac látására. Nem kis út ez: csak a puszta széle huszonnyolc kilométerre esik a várostól s nagyrésztében ellentétje a Hortobágnak. Óriási legelőtértségét leszámítva, valóságos angolpark. De erről úgyis szó lesz a későbbiekben.

Útközben a gazdasági-intéző úr elejt egyet-mást a nagy áldozatkészségről, mely a magyar városok lelegejére emelte ki Kecskemétet. Ezidőszerint nem kevesebb, mint harminc tanyai-iskolát épített a híres

város, minden iskola pontosan ötszázmillióba került, amelyhez csak hetvenöt millióval járul hozzá az állam. Szeptemberben már tanítani fognak mind a harminc iskolában.

*

Harmadfélórai út után befordulunk a pusztaház udvarára, ahol Tóth Miska bátyánk bugaci állatorvos fogad mindnyájunkat. Négy évtizednél többet élt le pusztai magányban, de olyan is a tartása, hogy megirigyelhetné sok mai legény.

A pusztaháznál kezdődik a Bugac.

Lerakodunk a pusztaház vendégszobáiban s mivel van *idő* vacsoráig, rövid sétára indulunk a jegenyesor mentén.

Köröskörül beláthatatlan ég és beláthatatlan legelő, amelyet kerek facsoportok, valóságos görög-ligetek tarkáznak mindenfelé. Esztendők óta nem volt ilyen kövér a fű, mint idei májusban s e hájárjaveszicieit legelőségen ezerszínű virágok lángolnak az alkonyodó napban... Az akácfák roskadoznak a virágok alatt s bódult illat terjeng az éles levegőben.

Ilyenkor legszebb a puszta!

Itt-ott szikes tavak (széktók) égnek a nap skarlát-sugaraiban s lilában leng a legelő. Messze járunk már a jegenyesoron túl, mikor a gémeskút mellett váratlanul feltűnik a bikás, aki a fiatal bikákra vigyáz. Valamennyi kormosnyakú. Hazafelé tereli már őket. ahogy összetalálkozunk. Kerekes intéző úr szemügyre veszi az állatokat, szakszerű megjegyzéseket tesz s utasításokat oszt a bikásnak, aki mellett egy okos-szemű puli figyel, mintha értené az emberi szót.

Annyit hallottunk már ezekről az állatokról, hogy megkérjük a bikást: tegyen vele valami próbát!

— Kérem alássan, — mondja csöndes szóval az ember.

A bikák szerteáradva kapnak még egyet-kettőt a fűbe. A bikás ránéz a pulira s annyit mond egész-halkan:

— Elmarad a hátulja ...

Az apró állat abban a pillanatban kipattan, mint

a gumilabda, aztán szemkápráztató sebességgel köröz, dühösen ugrál és kapkod, a megbomlott állatok mind szűkebb körbe menekülnek s két percen belül egymáshoz lapulva állnak egy tömegben.

A bikás most széttereli az állatokat s ahogy ismét eláradnak a legelőn, másodszor is ránéz a pulira s közömbös hangon annyit mond:

— Elmarad a hátulja...

A puli másodszor is kipattan fortyogó méreggel s már kerít befelé...

Vacsorához a pusztaház tiszta udvarán terítenek. Az udvar közepén parázs fölött cselédemberek készítik a fatányérost. Ezt is csak huszonhárom esztendő óta ismerik itten: a gazdasági-intéző úr hozta magával Erdélyből.

Vacsoraközben a pusztaház három vén kuvasza haptákban ül oldalt: lesi a maradékot. Azalatt egy alacsony, furcsa emberke halad át az udvaron: vizet visz a konyha felé. Az intéző úr odaszól neki:

— Jani, megjött a kínai császár! Meglesz már a vasút!

Janiról meg kell emlékezni, mielőtt nekivágnánk a pusztának, mert minden ember ismeri őt a széles határban, de még Kecskeméten is. Két gyengéje van mindössze: a vasút meg a gyémánt. E kettőn kívül semmi más nem érdekli a tágas világból. Azonfelül libákat őriz, de csak akkor, ha jókedve van. Itt éldegél a pusztaházban régi idők óta.

Akkor már előttünk áll, nagy alázattal. Aszalt-képű emberke, zöldpatinás kalapban s trampák cipőben, mely a sarka fölött is fel van hasítva. Az intéző úr elmagyarazza neki, hogy az építendő bugaci vasút ügyében jöttem el, megnyugtatja, hogy az állomása itt lesz a pusztaház előtt s ő is kap majd valami alkalmatást. Bolond Jani hunyorgatva mosolyog, hogy az bizony jó lesz.

Mert esztendők óta várja már szívszakadva azt a vonatot, meg az új állomást. S ha elunja magát a várakozásban, otthagya csapot-papot, libákat, vízholdó vedret s nekivág a pusztaságnak toronyirányt s Isten

tudná, meddig kószál, míg rá nem talál az első vasútra. Ott megáll a töltés szélén, úgy várja a föl és alá alá rohanó mozdonyokat. Néha napokig marad a vasúti-töltésen s amikor már kigyönyörködte magát kedvére, nagy megnyugvással ballag vissza a pusztaházba.

Vacsora után csaknem éjfélig beszélgetünk a nesztelen éjszakában, a magasan bujkáló hold alatt. Régi történetek kerülnek elő a pusztá világból, melyeket csöndben hallgatunk végig, csak nagy barátunk, Szabó Kálmán múzeumőr fészeng egy idő óta, mintha különleges mondanivalója lenne. És csakugyan, egy alkalmas pillanatban egész köteg cédulát húz ki a zsebéből, melyeket régi tanácsi-jegyzőkönyvekből írt ki a fővárosi vendégek okulására. Ezt már illik meghallgatni!

Az egyik kijegyzés arról szól, mint támogatta Kecskemét városa Révai Miklóst munkáinak kinyomtatásánál, aki is »az kortsos és a nyelvnek Természete ellen némely ujjítók által erőszakosan koholt tisztátalan szóktul és szóllásformájatuk megtisztította nyelvünket.

Az érdekesebbnél érdekesebb tanácsi jegyzőkönyvrészletek közül ideiktatunk egy másikat is, amely ma is aktuális. Az 1796-ik esztendőből való s szószerint így hangzik:

»Hersl Dávid Tinnyi sidó bizonyos Szolnaki soó áruló asszonynak pénz tartó köténye alatt zsebjébe bele kapván, hanemha uttyának eleje végeztével meg gátoltatott volna, azon asszonyt vakmerőképpen meg károsította volna; de rajta kapatván és a pénz is, mellyet üldöztetésiben el szórt, többnyire meg kerülven, ezen vakmerő tolvajságáért a bé fogásakor kapott veresigen fellyül 12 páltzákkal büntettetett meg.«

Amiből nyilvánvaló, hogy 1796 óta változtak az idők, ám egynémely sidók mentalitása ma is az akkori maradt.

*

Holnap reggel indulunk a pusztába.

II.

Bugac-puszta, 1926 május 23.

Jókor délelőtt szinte repül kocsink a legelőn, melynek karimája az égbolt aljával ér össze. A pusztaházból való ménlovakat fogták be. Úgy zúgnak előre, csattogó sörénnyel, mint a táltosok.

Kerekes Dezső úr, Kecskemét város gazdasági-intézője megemlíti útközben, hogy amikor nemrég debreceni cívisgazdák jártak a Bugacon, odavoltak a puszta teméntelen szépségétől. Saját szavaik szerint a Hortobágy valóságos sivatag emellett.

Szemközt, de igen távol, erdősáv feketedik: az alatt kell lennie valahol a városi ménesnek. Sokkal időbb feltűnt már a gulya. Ott uralkodik messzi határok fölött id. Dobos József számadógulyás, aki családfáját (a számadóságban!) legalább is fel tudja vinni annyira, mint egy cs. és kir. kamarás sajátját — a nemességben.

Mikor megállunk a cserénye előtt, lassan elénkbandukol s tisztesség okából bök valamit a kalapja karimáján.

A cserény előtt földbeásott csupasz rúd éktelenkedik az égnek. Állófának vagy címerfának hívják. Ezt azért említem meg csupán, mert Hermán Ottó a címerfa miatt parázs vitába keveredett egyszer Kada Elekkel, Kecskemét néhai nagyhírű író-polgármesterével. Az ősz tudós azt állította ugyanis egy cikkében, hogy a pásztornépek azért másznak föl a címerfára, mert onnan tartják szemmel a jószágot, a híres polgármester viszont azt fejtegette, hogy a címerfa egykori jelentőségét ma már senkisé ismeri. A vitában ezúttal, de csakis ezúttal, nem Hermán Ottónak volt igaza.

A nagy tudósra különben a számadógulyás is emlékszik, mert ahogy meghallja a nevét, fölfigyel reá s csöndes szóval annyit mond:

— Itt járt nálunk, kérem. Vállig-ért a haja s nagyothalló volt a tekintetes úr...

Mialatt az öreg számadó, egy borjúkarónak támaszkodva, sunyi pislogással áll ki Márton Ferenc rajzolóceruzája elé, körülnézek a cserényben. Akad itt minden, amire — tavasz elejétől őszt végéig — szüksége lenne a számadónak és bojtárjainak: nyeregpad, suba, ládikák, cifranyereg, kulacs, kavarókanalak; dohányvágó, szolgavas (a régi szolgafa helyett) s a cserény oldalára akasztva szúrtarhó csorog egy zacskóban. Középen a tűzhely.

Szabó Kálmán múzeumigazgató-barátunk, az őszi dolgok nagy szakértője megmagyarázza, hogy a régi világban sohasem engedték kialudni a tüzet, hanem tavasztól-őszig szakadatlanul vereslett a parázs ... Utána Tóth Miska bátyánk, a pusztaházi állatorvos veszi át a szót:

— Akkor úgy volt, hogy kenyérhajat raktak a tűzbe s a megszilajodott rideg-marha mihelyt megérezte a füstöt, mindjárt lecsendesült...

Daliás ember lép be a cserénybe: Dobos József csikósszámadó, fia a számadógulyásnak. Most jött meg a ménestől lóháton. Mosolyogva kezel le valamennyiünkkel. Pöttömnyi fiúcska futkos a lába körül, az ötéves Jóska, ő a legifjabb Dobos József s bizonyos, hogy csikós lesz ő is. A legislegidősebb Dobos nem él már, pedig nevezetes ember volt a pusztán, mert az ezredéves-kiállításon fölállított cserénybe őt vitte föl magával Herman Ottó. Ott is maradt Dobos számadó keserves hónapokig, nem volt egyéb dolga, mint ülni és pipázni, a sok úrinépség pedig csak bámulta, mint valami idegenséget. Egyszer Erzsébet királyné is megtekintette, de amikor elvonult a felséges asszony, az urak megrohanták legislegidősebb Dobos számadógulyást:

—A királyasszony volt! Miért nem köszönt neki?

—Hát mér nem monta, hogy ü az? — felelt nagy lelkinyugalommal legislegidősebb Dobos.

A nap égetőn vág s szellő nem leng a pusztán fölött, öreg Dobos számadógulyás moccanás nélkül néz szembe a rajzolóművésszel: a szempillája sem rezdül. Arra a kérdésemre, mit csinált a pusztán Her-

man Ottó, amikor errefelé járt, úgy szájszögletből annyit mond:

— A pusztát nézte ...

Az állatorvos úr kezd beszélni:

— Ezt a részt amoda, — s a ménes irányába mutat — »Farkascsapás«-nak nevezik, erre lejjebb pedig, Monostor felé van a »Farkasordító«. Az utolsó farkast magam is láttam, valamikor a hatvanas évek vége körül, a Szentkirályi-majorban... Van itt egy vén juhász, a neve is Juhász, aki társaival együtt még baltával kergette a farkasokat. A nyájra meg úgy vigyáztak éjszakánként, hogy puskával tüzeltek meg kurjongattak.

Szabó Kálmán felállítja a fényképezőgépet, mire a címerfához kötött komondor vicsorgatni kezd. A komondor neve egyébként »Baktai«, a néhai híres cigánypímás után. Társát »Bihari«-nak hívják, ugyancsak az egykori nagynevű primás tiszteletére. De a Bihari nincs itthon ezidőszerint, látogatóba ment a tanyába.

Messze, hogy a tekintet is ellankad, mire odáigér, valami sáv sejlik az éghatáron. A monostori erdő az ottan, amelyről már Pósa Lajos megírta, hogy a vadgalamb sírva fakad benne, valahányszor megkondul az öreg kecskeméti harang.

A számadógulyást még mindig rajzolja. A fojtott hőségre minden észrevétele ennyi:

— Ma nagy eső lesz...

Aközben kegyetlen alkudozás indul meg Szabó Kálmán barátunk meg a gulyások között. Az alku tárgya egy szűr meg egy pányva, amelyeket barátunk a városi múzeum számára szeretne megszerezni. Dúló szócsaták után úgy egyeztek meg végül, hogy a szűrért fizetődni fog egymillió korona, a pányvát pedig odaadják hetvenötezer koronáért.

Hogy ím a szűr került szóba, a gulyások nagy lelkesedéssel kezdenek beszélni egy subáról, mely a Zubornyák számadóé volt valamikor, aki Baracs-pusztán tartózkodik ezidőszerint, mivelhogy az izsákiak

számadója. Az csak a suba: alul selyemmel van kivarrva! Mert olyan subája volt Zubornyáknak...

Hanem a Zubornyák subája is eltörpül egy másik még-híresebb suba mellett, mely egy Repeczka nevű, ugyancsak híres juhászé volt. Bőrsallangok díszítették e subát, az alján pedig apró tükrök sorakoztak, hogy csak úgy villogott a suba. Az egész Bugac meglátszott benne!

— Fene-egy suba lehetett, — csóválja fejét az egyik gulyás.

Akkorára kész a számadó portréja is. Öreg Dobos József elgyönyörködik magában, aztán jut valami az eszébe:

— Az én nagyapám olyan ember vót, hogy tavasszal zsírba mártotta a gatyáját, felvette és csak karácsonykor váltott másikat. A haját meg csimbókba kötötte...

III.

Bugac-pusztá, 1926 május 24.

Kerekes Dezső gazdasági-intéző úrral hosszasan elbeszélgetünk, mialatt a ménes felé halad kocsink a pusztán.

Térképen nézve olyan a Bugac alakja, mint egy tüdő vagy mint egy kiterjesztett-szárnyú lepke. Különben 24.000 hold s két részre oszlik: a Nagybugacra és a Szentkirályi- vagy Kisbugacra. A Nagybugac ősidők óta a városé, az utóbbi részt viszont mindössze huszonhat esztendővel ezelőtt vásárolták bugaci Szentkirályi Kálmántól. Ebből az óriási területből maga Kecskemét 2500 holdat tart házikezelésben. Közlegelője — az újabb rendezés szerint — van körülbelül 6000 katasztrális hold, vagy hét és félezer hold az erdő, a többi haszonbérlet. A haszonbérletek öt holdtól harminc holdig terjednek. A most folyó birtokrendezésnél is elszednek a Bugacból vagy százhatvan holdat.

A város maga is telepít. Monostorfalvát például még Kada Elek idejében száznolcvan házhellyel alapították meg s a házhelyek számát minden évben növelik úgyszólván. Csak a tavalyi egyetlen esztendőben is nyolcvanhat újabb házhelyet osztottak ki.

A gazdasági-intéző úr szerint a Bugac állatállománya jelenleg a következő:

A város saját tulajdona 170 szarvasmarha, 169 sertés, 1800 juh és 128 ió. A legelőn jár összesen 1866 darab fűbéres szarvasmarha és 236 ló. A csikósok, gulyások és egyéb pásztorok állatai 332 darabot tesznek ki ezenfölül.

—Milyen alapon szegődtetik a pásztorokat?

—A pásztor minden darab marha után húsz kilogramm rozstot vagy búzát, szalonnát és négyezer koronát kap. Csikós és gulyás ráadásul még negyven darab állatot tarthat fűbérmentesen s tüzelő is jár neki. A pénzárandóságnál mégis az a különbség, hogy a csikósnak hatezer koronát fizetnek darabonkint.

Kocsink széleseben közeledik ezalatt a méneshez, az intéző úr pedig elmond még egyet-mást a pusztai életből:

—Régi pásztortörvény, hogy asszonyszemélynek semmi helye idekint. A feleség csak pünkösdkor jöhet ki, magávalhozza a gyerekeket is és olyankor nagy dínom-dánomot csapnak a cserény körül. A számadók hetenkint egyszer mennek be a városba s kihozzák az egész hétre szóló elemózsiát...

—S mi a napimenü, ha szabad így kérdenem?

—Lebbencs, tarhonya, szalonna és tarhó.

Majd a bugaci kisvasútra térül a szó, amelyet öt esztendővel ezelőtt építettek, amikor leírhatatlan fáinség volt Kecskeméten. A pusztaházi erdőből indui ki a vasút s a galambosi állomásnál kapcsolódik bele a halas-majsai fővonalba. Hossza tizennyolc kilométer. Most is fát szállítanak s azonkívül téglát fuvaroznak. A Bugacon ugyanis sokkal jobb téglát csinálnak, mint bent, Kecskeméten.

—Hogy milyen volt a fáinség 1921-ben, — folytatja az intéző úr, — arranézve legjellemzőbb, hogy

a szentlőrinci erdőben és a Szikrában három héten át, kemény télben, gimnáziumi diákok vágják a fát tanáraik vezetésével. Erről a ritka vállalkozásról mozifőlvételt is csináltattunk...

Kint vagyunk a városi ménesnél.

Ifj. Dobos József számadócsikós siet felénk mosolyogva. Ismerős már, mert előzően a cserénynél találkoztunk, ahol látogatóban járt az apjánál.

A lovak szertesét legelnek a pusztán. Mikor arra kérjük, nem vetne-e pányvát, megfordul s odakiált a két csikósbojtárnak:

— Nyomjátok ide őket!

A két csikós lóra ugrik s nagy ostorkongás közt kezdenek körözni. Szinte repülnek, mialatt a ménes fújva és prüszkölve menekül mind-szűkebb körbe. Száz meg száz ló patáitól dörög a puszta. Szakadatlanul pattognak a karikások.

Mikor együtt-van a mánes, a számadócsikós már otiáll szélről, két kezében a felkarikázott pányvakötél. Egyetlen intésére hajtani kezdenek a bojtárok, futásba fognak a lovak s mikor mozgásban van az egész mező, a számadó meglengeti a kötelet, aztán kirepíti hullámos lendülettel. Magasan zúg a pányvahurok s ahogy levágódik, egy lovat kap el a szügyénél, a csikájával együtt. Menekülni szeretne a ló, de a számadó lába nekifeszül a földnek s az állat tehetetlenül vergődik a kötélén. Moccanni sem tud.

Kétszer ismétli meg a pányvadobást. Az eredmény mindig ugyanaz.

Később Márton Ferenc rajzolni kezdi a számadócsikóst. Úgy áll félórát, hogy meg se rezdül. Mögötte két bojtár hasal, mindegyik fejénél a ló. A fiatal számadó magasra emelkedik közülök, mint egy szálfa.

Mosolyogva pipázgat aközben. Arra a kérdésünkre, mi a bojtárok járandósága, nagy önbizalommal mondja:

— Fejenkint tíz mázsa rozs és félmillió korona. Meg osztán én kosztolom őket Szentgyörgytől Katalinig. Elég a nekik!

Szóvátesszük, hogy miféle trafik ég a pipában?
Mosolyogva hunyorgat:

— Nem trafik a, hanem magyar királyi dohány!
Mink vágjuk, kérem...

Csak akkor eszmélünk reá, hogy a cserényben ottláttuk a dohányvágó készséget is.

—No és mit szól hozzá a finánc?

—Messze van a, kérem, — mondja még mindig mosolyogva. — Meg aztán nem is igen mer a idegyönni...

Ez fölötte valószínű.

Beszélgetés közben szóbakerül egy bizonyos Kelemen Jakab nevű számadógulyás, aki odaát táborozik a szűzgyulánál. Az a csúfság érte ezt a Kelemen, hogy amikor egyszer errefelé járt Garay Ákos festőművész, strucc nyakán lovagolva rajzolta le őt s a rajz meg is jelent azután az újságban. Mikor a városi urak megmutatták Kelemen Jakabnak a képet, sokáig nézegette békétlenkedve, hogy mekkora csúfságba esett. Végül is kifakadt:

— Üsse meg a szakajtó!

A súlyos kívánság természetesen a művésznek szólt.

*

Délután a pusztaházban vagyunk újból. Az udvaron Radics Sándor vályogvető cigány alkudozik az állatorvos úrral. Csikó kéne a morénak s négyezer darab vályogot ajánl föl érte nagylelkűen. Prima minőségűt! Ott nyomban megesküszik szívéretett kézzel, hogy nyelje el a föld, ha csak egy vályoggal többet ad is azért a nyavalyás állatért!

Radics Sándor ismert ember a tájon s nagyon sokat ad reá, hogy a híres Radics-nemzetségből származik. Nagybátyja, a Gyuri bácsi, kilencvenhétstendős múlt a tavaszon s még most is primás. De még milyen! Bandájával csak nemrég fordult meg a pusztaházban s hegedülni kezdtek az állatorvos úrnak. Csak úgy tiszteletből. Az állatorvos úr azonban rendutasította őket, hogy hagyják abba a cincogást, mert különben előjönnek az összes egerek. A három híján

százesztendőös Radics ekkor erőnek-erejével a Rákóczi-akart rárántani. Alig tudták kituszkolni.

Ahogy másfélóra múlva áthaladok az udvaron, Radics Sándor még mindig a csikóra alkudozik. És ámbár esküje köti, hogy nem ígérhet többet, a négyezer vályoghoz máris hozzácsapott ötvenet.

Csorog róla a veríték.

IV.

Bugac-puszta, 1926 május 25.

A régi világban az volt szokás a Bugacon, hogy a Fehér-tónál vették számba az állatokat s amikor megvolt az átvétel, a pásztorok nagy körutat írtak le a jószággal, szakadatlan legeltetés közben. Két hét is beletelt, amire ilyen legeltetéssel elérték Pusztaszert. Mert sok-sok esztendővel ezelőtt csak juhászok voltak a Bugacon, kik a kopolyakutak körül ütöttek hosszabb táborhelyet. Ma is megvannak még a neveik: Templomkút, Siókút, Szélkút, Kovácskút és Ferencikút. Az utóbbi elnevezés a ferencrendiek emlékét őrzi, akik a puszta egyrészt bérleték valamikor a várostól.

Ma a cserény álláshelye körülbelül két hét. De továbbszállítják, mihelyt más helyre takarodik gulya, ménés.

A város négyesen repülünk végig a pusztán. Egy-egy cserény, egy-két kútágas búsul a távoli erdők alatt, tocsogók és zombékosok csillannak meg itt-ott az alkonyodó napban. Puha szél leng a puszta fölött.

Kerekes intéző úr felhossa szóbeszéd közben, hogy Szeged város nemes tanácsa legutóbb irtóháborút üzent a vércséknek s hirdetményben adta tudtul, hogy ötvenezer koronát fizet minden vércsefej után. Azóta el-rémítő összeget fizettek ki ötvenezer koronákban, aminek híre eljutott persze Kecskemétre is. Egy idő óta a természetmegfigyelők arra a szokatlan megállapításra jutottak, hogy Kecskemét határában és a Bugacon is feltűnően fogynak a vércsék. Szegeden pedig egyre

fizetik még az ötvenezer koronákat... Egyszóval semmi sem lehetetlen a nap alatt!

A Bugac, mint említettük már, valóságos ligetes puszta, mert a város különös gondot fordít a fásításra. Nemrégén harminc esztendőre szóló üzemtervet dolgoztak ki s ezt a programot a legszigorúbban végre is hajtják. A nagy legelőből a gyöngébb részeket mind erdőnek szánták. Először fölszántják s rozssal vetik be, hogy törődjön a gyep, a következő évben kukoricával, azután ismét rozssal és csak akkor következik a facsemete. De a »köztes« részeket még használatra adják ki két esztendőre. A »köztes« részt az kapja, aki vállalkozik a megkapálására. Leginkább harminc-negyven holdas területeket fásítanak be egyszerre. Lapos helyeken akácfával, ahol azonban nem megy az akác, ott feketefenyőt telepítenek. Idáig sikerrel.

Aközben a városi törzsgyűlésén, melynek élén magasra kiemelkedve áll a kormosnyakú »Rákóczi«, előkerül Szabó Kálmán barátunk, a város tudós múzeumigazgatója is és nem csupán szórakoztatóul, hasiem okulásunkra apróbb részleteket olvas föl régi tanácsi - jegyzőkönyvekből, amelyeket cédulákra kiírva hordoz magával.

Íme, egy bugaci vonatkozású végzés 1822-ből:

»El nem nézhetvén ez alkalmatossággal az Magistratus Molnár Pál gulyásnak azon vastag gorombaságát és dölyfös kevélységből származott Hánykolódásait, mellyeknél fogva több ízben sem a Birói, sem a Több Tanátsbéli Urak intéseinek sem engedvén, véle ügyben álló Gazdáit szúrós és piszkos szavakkal illetve, mind engedetlenségeért tehát, mind nyakas Dölyfösségének zabolázására nézve, mind azért is: hogy magát egy ítélő Bíróság előtt ennek utána illendően viselje, oktatás fejében 12 Páltzákkal fenítetni rendeltetették.

Amiből is nyilvánvaló, hogy a Bugacon már százégy esztendővel ezelőtt is nagy súlyt helyeztek a tekintélytiszteletre.

Ozsonnán a pusztaházban vagyunk megint s Kiss Endre dr. tiszti-főügyész úr érdekes apróságokat mond el egy kecskeméti nagyasszony életéből, aki alig hónapja hunyt el kilencvennyolcesztendőskorában.

Sárközy Juliánna volt ez a csodálatos magyar úrinő s csak öt évvel fiatalabb Petőfinél. Az első bált 1843 május 2-ikán táncolta végig Kecskeméten, melyről a Honderú is megemlékezett akkor, írván jelesül a többi közölt, hogy »a megjelent hölgykoszorú legbájosabb bimbaja a tizennégyéves Sárközy Júlia kisasszony volt«.

Rendkívüli tisztelet övezte mindenfelől s minden nap voltak látogatói az utolsó órákban is, akikkel elbeszélgetett minden legapróbb dologról. Mert minden-minden nagyon érdekelte. Különös figyelemmel kísérite a napipolitika eseményeit s a magyarság küzdő szenvedését. Békében nagy vagyona volt, amelyet rokonai támogatására és jótékony célra fordított túlnyomórészt. Valamikor sokat utazott külföldön s több nyelven beszélt. Jóság és szeretet volt ez az úrinő legutolsó percéig.

Mikor a nemzeti hadsereg bevonult Kecskemétre s a város asszonyai és leányai nem tudtak zászlót szerezni, Sárközy Juliánna nagyasszony egy gyönyörű selyembrokát-ruháját ajánlotta föl azonnal. Egy négysoros és vagyontérő igazgyöngyét a tiszavárkonyi templomnak hagyta. Tiszavárkonyban született 1828-ban, vagyis egy esztendőben Szendrey Júliával.

Rendes látogatói közé számított ügyvédje: az öreg Györffy Balázs, akinek ötvenéves ügyvédi jubileumát csak nemrég ünnepelte meg a Kecskeméti Ügyvédi-Kamara, aztán a háziorvosa: Horváth Mihály dr. volt országgyűlési képviselő. Sokszor fölkereste a rokonságból Tasnádi Szüts András, a MÁV igazgatóhelyettese s a Sárközy-család pest- és szolnokmegyei leszármazottai, úgyszintén özv. Pochy Györgyné, a MANSz kecskeméti elnöknője. Fáy főispán még halála előtt három nappal is nála járt.

Utolsó pillanatáig vállfűzöt viselt és sötét selyemruhába öltözve fogadta a látogatóit.

Emlékezőtehetsége még ebben a szokatlan korban is oly éles volt, hogy csodákat beszéltek róla. Nemcsak a nyolcvan év előtti eseményekre, hanem az öthetes újsághírekre is úgy emlékezett, mintha abban a negyedórában olvasták volna föl neki. Amikor elhunyt előtt három héttel nála járt Kiss Endre dr. tiszti-főügyész, a frankpör vádlottjainak sorsa búsitotta s meghatottan beszélt a békési árvíz szerencsétlen áldozatairól.

Egy kisbirtokosgazda özvegye, Sárai-Szabó Lászlóné gondozta haláláig, aki maga is felül van már a hatvanon és aki kora fiatalságától szakadatlanul mellette volt. Juliánna néni azonban módfölött tartotta a tekintélyt s másfelől még mindig olyan fiatalnak nézte Sárainé asszonyt, mint amilyen lehetett félszázaddal előbb, amikor hozzákerült s csak ezzel lehet magyarázni, hogy Sárainé asszony egy szobában aludt ugyan Juliánna nénivel, de — a földre vetett ágyon. Csak néhány évvel ezelőtt vette észre a nagyasszony, hogy Sárainé is mintha korosodni kezdene a napok múlásával, mert így szólította meg:

— No, Sárainé, hozd be te is a rendes ágyad!

Váratlanul halt meg s gyönyörű temetése volt. Négy pap temette: Hetessy Kálmán meg Muraközy Gyula Kecskemétről s azonfelül a lajosmizsei meg a tiszavárkonyi lelkész.

*

Most megy le a nap.

Úgy forog a szemhatár alján, mint egy véres korong. A firmamentum tetejéig tűzben lángol minden s lilavörösben tombol köröskörül a pusztá. Lélegzetvisszafojtva bámulunk a csodatünetemeny.

Még egy éjszaka a pusztán s holnap hazamegyünk

CSATANGOLÁS SZENTES KÖRÜL.

I.

Szentes, 1926 július 16.

Szentesen ma kezdődött a kétnapos nagy nyári vásár s annyi ember nyüzsög a két vásártéren, mintha három vármegye népe özönlött volna ide erre a két napra.

A két vásártér közti útvonalon annyi vadonatúj gépkocsi, hogy ilyen autó-kolonnékat csak a háborúban láttunk utoljára s ott is csak a nagy vezérkar hadiszállása körül. Tulajdonosaik kupeczek, akik ma már saját gépkocsijaikon száguldják be az országot s falkástul csapnak rá egy-egy ilyen nagyvásárra. Bricceszben járnak s — tekintettel a kánikulára — szandált húztak a csikós harisnyára, arcukon meg zsir csillog a hőségben, miközben gallér egynek sincs a nyakán. Kupec-eleganciával öltözködnek s reggel nyolckor már megrohamozzák a lovas- és tehenes-magyarokat. Ám a magyarnak is van esze, nem csupán a kupecnek! A kupec ordít, meggyőzni próbál, nyakán és halántékán megfeszülnek az erek, a magyar viszont gyanakodva pislog s minden világos érvelésre annyit mond:

— Sok a kőcség, kérem...

Böszörményi Jenő, a négy szentesi református lelképásztor közül a vezérpap kíséretet a vásárban s szakszerű magyarázattal fűszerez minden apró jelenléteket. A bejáratnál egy morcképű emberre figyelmeztet például, aki összefont karral álldogál és az érkező állatokat várja. Hivatása az, hogy ő peckeli fel a tehenek és bornyúk száját, mert csak így tekinthet beléjük az állatorvos úr. Ad magára és a hivatalos

közszolgálati alkalmazott úr« megszólítást kívánja meg mindenkitől.

A vásár szélén, az úton, lovasrendőr ül peckesen a nyeregben. Három harctéri kitüntetés a blúzán: csak úgy a pillantásával igazít el mindent...

Aztán beleveszünk a tömegbe magunk is.

Embervadon és szarvrengeteg a világ. Lelkes kísérorók felvilágosít, hogy ezek a hol rengőpocakos, hol szikkadtbajszú magyarok nem kunok, még csak nem is jászok, hanem tiszta turáni verség, tekintettel arra, hogy százötven évig a török testvér lakott itt hajdanta. Érveit még Csallány Gábornak, a helybeli múzeum érdemes igazgatójának kutatásaival is meg támogatja, aki egy emberöltő óta hantolja ki a határtól a hun harcosokat s ma már Attila arany-ezüstvas koporsóját keresi fanatikus meggyőződéssel.

Mialatt jegyezgetni kezdek a forgatagban, egy idősebb, testes néni söntörög mellettem és noha nyájának igyekszik mutatkozni, egész lénye a legsötétebb gyanakvás, ahogy megszólít:

—Mit teccik írni, tekintetes úr? Tán a jószágot, hogy mennyi van?

—Azt!

Megnyugodott lélekkel hagy ott erre.

A végehossza-nélküli térség egy csöndesebb pontján magános ember álldogál külön, tarka bornyút tart kötelén és pipázik. Még most is érezni a tapló szagát, ahogy rágyújtott az imént. A földre néz folyton s széles karikákat ereszt a szörnyű dohányból. Nad-rágja, mely női kelméből való, combig felgyűrve. Kicserezett, sovány ember s kukoricaszárral ütögeti a térdét.

Az árakra volnánk kíváncsiak. Szíves kísérorók odalép a pipázó alakhoz:

—Hogy adja ezt a bornyut?

—Tizennégyér.

—(Tudniillik tizennégyért kilóját, élősúlyban.)

—Hát kerekben? (Általányban.)

—Úgy nem adom.

S ahogy kimondja, nyomatéku olyat harap a pipa-

szár végén, hogy a pipa a karimátlan kalapja széléig ugrik föl. Mérges ember lehet.

Azalatt gyilkos alkudozás dúl köröskörül a magyarok, mint árfelhajtók és a kupecsek, mint árleányomók között. Egy verejtéktől csorgó, hízottarcú ilyen vigéc (lovaglónadrágban és szandálban) annyira ment a rekedt érvelésben, hogy a tehén árát összevetette a kartonéval s amikor ez sem használt, a békebeli földárakra hivatkozott hadonászó ordítással. Ugyanakkor fölemelte karját, hogy belecsapjon a magyar markába:

— Na...! Na...! Ne kapacitálja tovább a dolgot!

Az eladó azonban, aki hatodfélmillióra tartotta az állatot, óvatosan visszahúzta tenyerét: nem állt kötélnek. Az ellenfél millióval ígért kevesebbet.

Egyetlen bőgésbe vész olykor a térség. Aközben észreveszem, hogy több gyanakvó alak settenkedik mögöttem s mialatt meg-megállok és jegyezgetek, oda-szólnak az oldaltácsorgóknak:

—Vigyázn!... Jegyzik a jószágot!

Megint hallom az odasúgást:

—Jegyzik...

A szörnyű gyanú még inkább alapot nyer, amikor Márton Ferenc festőművész meglapul az egyik szekér mögött s úgy kezd rajzolni valakit. Az a valaki pedig egy gumófejű, rövidlábú emberke, mellette borjúcska a szekérben, annak ad néha egy marékkal a szénából. A mackóképű ember a szekér oldalán lógatja le néhánykilós csizmáit s maga elé búsul... Hej, ha tudná, hogy a szomszéd szekér megül épp most kanyarítja le a ceruzájával Márton Ferenc, mekkorát ugrana le felülről! Mert bizonyos, hogy nem sok jó néz ki az ilyen idegen emberekből: valami újabb fizetnivaló lesz a dolgok vége...

Ezért a gyanakvó csoportosulás az én hátam megett is.

Azalatt csaknem fellök egy biciklisapkás vigéc, amint széles és markáns gesztusokkal valóságos szerepet játszik meg. Fáradt jóakarattal mosolyog a gazdára, aki egy tehén kötelét szorongatja:

—Adja százzal olcsóbban?

—Azt én nem tehetem! — válaszol elszántan a magyar.

A vigéc megfenyegeti a mutatóujjával:

— Vigyázzon, megemleget még maga engemet! Indulatosan hagyja faképnél. De harminc lépés után megáll a tömegben, markába fogja zsíros állát, visszafordul, az előbb elhagyott magyarra pislog s akkor ingerült lendülettel indul meg feléje...

Nem vártuk be az újabb fejlemények végét. Valószínű azonban, hogy reménytelen dulakodás kezdődött köztük másodszer is.

Itt-ott egész emberszigetekbe ütközünk bele: tizenöt-tizenhat magyar társalog egy csoportban. Azaz inkább hallgatnak. Ezek vagy eladtak már, vagy nem vesznek semmit s csak az áralakulások ellenőrzése céljából jöttek ki. Hallgatnak és pislognak a nap-sütésben. Kísérőnk külön is figyelmeztet, hogy üt félpercre meg kell állni, mert amit ezúttal leshetünk el, az maga a megtestesült »turáni nyugalom«. Lehetséges.

Később mészárosokkal találkozunk: arcuk, miiként a nyershús. Ők a vásár leghitelesebb szakértői. Az egyik magyarázni kezd nekünk:

—A jószág általában gyatra s prima minőség nincs a vásárban három darab. Egy jó fejőstehén hat-hét millió, de a nagy részét megkapni négyért is. Silány! Silány! Úgy lehetne jellemezni röviden: esett a nivó.

—De azért vásárolnak a mészárosok...

—Hajaj, eszük nélkül! Tavaly egyszer a nagy drágaság miatt bezártuk a boltot. Kutyaül megbüntettek bennünket!

A vásártér túlsó végében, a lacikonyhák körül, nagy élet zajlik. A kolbász- és pecsenyeillatok mögött, széles sátrak alatt áll a vigadozás: vevők, akik már vettek, eladók, akik kielégítő vásárt csaptad, teknővájó és kupeckedő cigányok kifogásolják az állat-matériát, cigányszavak röpködnek s valaki a pénz-ügyminisztert emlegeti... Nem előnyös vonatkozásban.

Legtöbb nézője egy őszbecsavart klarinétosnak van. Vak ember a klarinétos, világtalan arcát a nap felé fordítja s hetykén billentyűzget a repedt hangszeren. Sikoltoz a klarinét s a vak ember mellett egy szomorú, csorvasz kis ember szolgáltatja a kíséretet »tekerő«-n. Hangja a duda meg a citera keveréke s bánatosan zörög, mialatt élesen visong a klarinét. A deszka-asztalon sör s előttük egy korosabb bácsi készül kirúgni a világ fenekét. Veszekedett kedv van benne, az Isten tudná mitől ebben a legörbült-szájú világban? Fölpattan a lócáról, összecsapja bokáját, füle mellé kanyarít a markával s ujjával megfenyegetve a két muzsikust, nagyot rikolt:

— Héj! Rajta!

Azok belecsapnak.

Gálfy Sándor városi számvevővel figyeljük ezt a feneketlen vigadozást. A cigányok rekedten veszekszenek a másik asztalnál, reszkető koldusok jönnek, kitárt kezükkel könyörögve, sikoltoz a klarinét, szomorúan zöng a tekerő s a táncos megforgatja feje fölött a botot, nagyot kiáltva:

— Héj! Most!

Aztán hozzádalol a tánchoz, nyekergő hangon:

*Addig iszok, míg egy ló lesz,
Azután a víz is jó lesz...*

Egy Krisztus-szakállú koldus furakodik át a tömegben s mosolygó arccal könyörög valami alamizsnáért. Neve: Bíró Mátyás. A számvevő úr elmondja, hogy Mátyás bácsi úgyis, mint szentéletű ember, a konjunktúra idején tíz milliót adott kosztba az egyik helybeli kereskedőnek. Persze akkor is koldus volt foglalkozására. Most is az. A kereskedő ugyanis csődbejutott, minélfogva Mátyás bácsi is a kisexisztenciák sorába csúszott vissza.

Ahogy kifelé megyünk a sátorból, az út szélén két nyurga hintáslegény árulgat mindent, mi csak elképzelhető: fogkefét, trombitát, reszelőt, mialatt éneklő hangon csalogatnak:

*Ha kérdezi, mi máma az ára?
Háromezer minden darab ára!*

Két vidéki jassz.

A sátrakon túl ezer-ezer ló feketéllik: ott kezdődik a lóvásár.

II.

Kistőkei halastavak, 1926 július 17.

Javában állt még a kétnapos szentesi nagyvásár, mikor előállt a városi fogat, hogy kivigyen a tanyák közé, a kistőkei halastavakhoz, ahol is halpaprikásra voltunk hivatalosak Halász-Szabó Lajos és Halász-Szabó Ferenc földbirtokos urak meghívására.

Tegnap össze-vissza jártuk a vásár egész területét s Márton Ferenc — úgy a vége felé — éppen egy mulatozó csoportot rajzolt a lacikonyhák tájékán. Észrevette a művészt egy módosabb gazda, nagy-pislogva elnézte egy darabig, jó-távolból persze, később odasöntörgött Böszörményi Jenő helybeli református lelkész mellé, aki kissé oldalt-állt a társaságunktól s így szólt hozzá:

—Kit teccik várni, nagy tiszteletű uram?

—Azt a festőművész urat, — mondta a nagytiszteletű úr. — Nálam szállt meg, a vendégem.

—Azt, aki ott irkál valamit?

—Azt.

A paraszt újból rátapadt szemével a festőre, később rosszalólag fordult a lelkészhez:

— Aztán ilyen semmi-embereket rajzol?

S tovább csóváltgatta fejét, hogy mint lehetséges ceruzát koptatni Uram-Istenem egy vak klarinétosra, egy vén koldusra meg három szál muzsikuscigányra.

Egy darabig elálldogált a nagytiszteletű úr mellett, maga elé nézve a földre, majd azzal a kérdéssel fordult a paphoz, hogy ő szívesen adna két mázsa búzát annak a festőnek, ha lefestené a kazlait...

De itt már elcsodálkozott a lelkész is:

—Miért éppen a kazlakat?

—Mert tegnap raktuk őket rendbe, — adta meg a választ a gazda, úgysis, mint pártolója a művészetnek. — Könnyen menne, mivelhogy »jól fekszenek.«

*

Gyöngye szél fúj a síkság felől.

Szentes város kocsiján repültünk ki a tanyák világába. A város szélén, az országút jobboldalán, tanyák házak futnak visszafelé, végtelen sorban. Minden ház mögött gondozott gyümölcsöskert: munkások házaik egytől-egyig. A telkeket békeidőben vették meg, jórészt törlesztésre, egyesek csak az utóbbi esztendőben s ezek most is fizetgetik még az apró rátákat. Ma igazán boldog embernek mondható, aki idejében ráadta fejét egy-egy ilyen telek földre. Az országút másik felén — körülbelül negyven holdon — kétszáz csinos új ház: valósággal új városrész. Valamennyi cseréptető háza tulajdonosa egy-egy hadirokkant, egy-egy hadiözvegy az árváival. Szentes város nem feledkezett meg a háborús érdemeiről.

A sima országúton zörgünk, puha szél ellenében. Ezen az országúton valóságos diadalmenetben hozták hajdanában Félégyháza felől Jókai Mórt, amikor képviselőjelöltnek lépett föl itten. Hét vagy nyolc szóval maradt alul Simonyi Ernővel szemben. Dehát kormánypárti volt Móric bácsi: meg kellett buknia. A csizmadiák ugyanis egytől-egyig ellene-szavaztak s ők is buktatták meg minden korok legnagyobb magyar Íróját. A csizmadiák magatartásában azonban nincs semmi csodálkoznivaló: a történelem első nyomai óta lázadó egyéniségek voltak minden alkalommal.

Tanya mellett tanya, zúgó jegenyék és nyárfások között. Köröskörül harsanó-zöld a világ. Olyan természet rég nem volt, mint lesz az idén, különösen kukoricában és kapásnövényekben. A legszomorúbb szikes táj is olyan fübe bujt el, hogy. csordában lelelésznek rajtuk a tehenek. Egy darabig a Tisza védtöltésén fut velünk a kocsis: balkéztől idelátszik Csongrád hatalmas templomtornya, később mezei-útra

tér le a hintó s most már nyílegyenesben haladunk a két Halász-Szabó testvér tanyája felé, mely a Kistőke nevű határrészben van. Magához e tanya-területhez legalább ezer tanya tartozik s hasonló tanya-terület akad még vagy három a város határában. A nagyobbak: Királyság, Donát, Derekegyházi-oldal, Külső-Ecser, Belső-Ecser, Alsórét, Felsőrét, Nagytőkés, Kaján, Vekerzug és Lapistó.

Szentes város határa nem kevesebb, mint hatvan-négyezer katasztrális hold.

*

Ezt a szélesen elfekvő határt egyre tanyasít] ák a török idők óta. A hódoltság előtt virágzó falvak álltak ezen a vidéken, a másfél százados hadvonulás azonban úgy eltaposta őket, hogy az emléküik sem maradt meg. Ez a tanya, amelynek vendégei vagyunk most, nagy jószágjárás helye volt valamikor, hatalmas árterületekkel köröskörül, amelyekből csak itt-ott ütötte föl a fejét egy bánkódó kútgém, nem messze tőle karam jaival a jószág. Nagy aratása volt az a világ a halász- és pákászembernek: ma nyomuk sincs sehol. Aztán elszórtan egy-két csárda a betyárok szálláshelye. Legnagyobb névre a Kuczori-csárda tett szert, amely egyúttal híres átkelőpont is volt a Tiszán keresztül. A szegénylegények ide összpontosították magukat, mihelyt a túlsó részen megnyomták őket a pandúrok.

A nagyobbarányú tanyásítás mintegy félszázaddal ezelőtt indult meg s ma már legalább kétezer tanya van Szentes város határában, amelyek szinte egymást érik. Szélük a szemhatár alá merül el s csak olyankor látni valamennyit egy síkban, ha a délibáb kiemeli őket a horizont alól.

A birtokmegosztás igen szerencsés s ezért erős itt a nép: öt holdtól ötven holdig leginkább. Száz katasztrális holdon felüli birtokos százhuszonnégy van mindössze s ezerholdas csak egy. Nagyobb földbirtok tizenöt kilométerre esik a várostól: a Weisz Manfréd-örökösöké. A szentesi és derekegyházi földigénylők

eddig körülbelül négyezer holdat kaptak belőle. Itt van még a Károlyi Imre gróf hatezer holdja is, ennek azonban a felét őmaga parcelláztatta s megmaradt felének jórészét is le kell adnia a földbirtokrendezésnél.

A tanya, melyen most vagyunk, a Kistőke 305-ös számú háza. A Halász-Szabó testvérek, akik sok verejték árán teremtették ki maguknak az öt tanyát s a hozzájuk tartozó nehányszáz holdas birtokot, Piti Péter városi tanácsnok társaságában éppen a kerítőhálót húzzák a halastóban. Pár pillanat múlva mi is a tóban vagyunk és segítünk a fogásban. Az eredmény persze nem kétséges: valami harminc hízott potyka tátog és fickándozik a hálóban.

A halastavat is a két Halász-Szabó testvér ásatta a legvadabb szikterületen. Százhatvan méter mély artézikut ontja belé szakadatlanul a vizét. A halastóban, több irányban is, sűrű nádas, amely titokzatosan zörög és elnyújtva sóhajtoz a legkisebb szélben. Méla hangulat rabságába esik itt az ember.

Artézi-kutakat különben a tanyavilágban másfelé is fúrnak egyre s számuk idáig valami harminc. Magában a városban és külterületén már jóval több van száznál.

Fürdés után többfogásos halvacSORA vár a tanya egyik szobájában.

Vacsoraközben sok minden előjön. A két Halász-Szabó, miután bemutatta furfangos ötletű sertés-ön-etetőjét, nyolcvankétesztendőS édesapjáról kezd beszélni, aki ma is makkegészséges ember még. Élesen emlékszik vissza az 1849 nyarán benyomult oroszokra, akik szuronnyal szurkálták végig minden boglyát, hogy nem rejtőzik-e benne menekülő honvéd? Amikor ő született, Petőfi kis diák volt még Aszódon.

S rátérül a szó természetesen a város nevezetes emberére, Csallány Gáborra, a városi múzeum igazgatójára is, aki harminc esztendő óta ássa-ássa harci-sírjaikból a hun lovasokat és keresi Attilát oly lobogó

fanatizmussal, hogy e szentséges hit előtt kénytelen elhallgatni minden kétkedés. Nemrég itt járt a belügy-miniszter s meghatottan értesült Csallány Gábor heroikus vállalkozásáról, akit olyan meggyőződés fűt. aminő épp a belügyminiszter úr egységes-pártjából hiányzik legjobban. Csallány Gábor hiszi, nem hal meg anélkül, hogy ki ne ássa az Isten Ostorának hármaskoporsóját...

Kívánunk neki jószerencsét!

FELHŐK JÖNNEK...

Sátorhegy, 1926 augusztus 29.

Felhők jönnek az ungi hegyek felől.

*

Ülök egyedül a Sátorhegy tetején s belátom innét a félvilágot, csakhogy nem a miénk az. Látni a Dargót, mely mögött Kassa reménykedik még mindig a szabadulásban; messze-messze a Vihorlát szendereg a szemhatár szegélyén s még azon is túl, de csak álomszerű homályban, mintha a régi Magyarország határhavasai szikráznának. És lent, a lábam alá meglapulva látom a falumat, ahová nyolc esztendő óta nem tudok bemenni. Nyolc esztendő óta minden nyárvégén leülök ide, a hegytetőre s számolgotom magamban, hány esztendőm lehet még? S csalhatatlanul érzem, hogy soha többet nem fogok hazamenni. Idegen őrszemek vigyáznak a Ronyvapataknál.

Ülök a hegyen, ülök.

A felhők pedig jönnek. Kékben tükrözik a menybolt, de észrevétlenül apró gomolyfelleg bukkan föl a Vihorlát hátából; egy másik már a Dargó felett áll s újak meg újak baktatnak az ungi hegyvonulat felől. Nézem őket, nézem... Úgy jönnek az égen, mint az ellenség elé masírozó katonák. Legélen az előőrsök, utánok az elővéd s akkor kettősrendben a hadoszlopok. Jönnek a végtelenből s mennek a végtelenbe búsan. A hegyek mögül emelkednek ki, mintha ifjúságom emlékei szállnának felém hazulról.

*

Tegnap a macskaköves uccán összebotlottam egy öreg ismerőssémmel. Komoly embernek ismertem mindig, aki szabad óráiban sokat tanul koros napjaira is. A szokásos kérdéssel nyújtottam neki kezét:

— Mi újság a városban, bátyám?

Az öreg rámhorkant:

— Mi az, hogy város? Nem város ez, hanem Timbuktu! Egy gerinces embert nem találsz ebben a Sodomában, öcsém!

Gerincet nem kerestem ugyan, de olyan embert nem találtam egyetlenegyét, aki mag lett volna elégedve a másikkal. Minden nagykorú lakos belsőzsebében legalább öt-hat írásos dokumentum — a proletárdiktatúrától a máig —, amellyel csúffá teheti és péppé gyúrhatja összes ellenfeleit. Csak az alkalomra les.

Néha le-leszálok innét a városba, de nem láttam még egy teremtetett lelket, aki ne lobogna a sötét elszántságtól, hogy leleplezzen valakit. Néha benézek a szomszédos kollégiumi városkába, melynek tornyai itt nyúlnak fel karcsún, a hegy túlsó felén. Ha futóbeszédbe találok elegyedni valami régi ismerőssel, nyomban a hátam mögött terem egy másik ismerős, félrehúzó diszkrétén s jóakarattal figyelmeztet:

— Óva intelek, vigyázz kissé! Csak kompromittáld magad, ha kezdet adsz ilyen puhányoknak!

A gerincfogyatékoság alól még a miniszterelnök személye sem kivétel. Tegnap délután egy ügyvéd lelkesedett érte, a kávéház előtt. Barátom, a mérnök, végighallgatta türelmesen, mikor azonban vége volt az extatikus előadásnak, a legfeketébb gyanakvás közt felemelte mutatóját az ügyvédre s jóakaron annyit mondott:

— Vigyázz... Előbb be kell várni a végét...

Mindenki mást akar, de mindenki egyet keres.

A gerincet.

*

A felhők pedig jönnek. Minden pillanatban más alakba folynak el, mint kuszált gondolataim. Itt fönt,

a tetőn, legalább tűnődni lehet. S innen, felülről, olyan kicsinek látszik minden tülekedés odalent.

Nagyon türelmetlen mindenki.

Csak olyankor száll reám megnyugvás a városkában, ha a családhoz térek be, melynek vendégei vagyunk néhányan e pillanatban. Régiszabású úr a házigazda, aki a felvidéki hegyek közül jött s szívében hordozza kitéphetetlen emlékeit s hordozza a hagyományokat. Ha kell, egymaga a városban! A néni olyan magyar asszony, aki előtt nem tudok megállni meghatottság nélkül... Olykor kis társaság verődik össze a házban, ahol gyakran vélek rátalálni a nyugalmamra. Az emlékeinket költögetjük sokszor e házban, később zongorázni kezd valaki s elfelejtett dalocskát játszik. És akkor egyszerre lehajtja a fejét mindenki.

És rá kell jönnöm, hogy titkos bú örli itt az embereket.

Valamelyik estén a kollégiumi városkába néztünk át néhányan. Vacsora után fesztelenül indult meg a hangulat egy szíves úriháznál: fiatalasszonyok, úri-leányok, ifjúemberek között. Mindenki jókedvű és koccintgat. A szomszéd szobában zongorához ül le valaki... S egyszerre csak kihagy a szó s riadt kis szünetek jönnek. Hiába már minden erőlködés, váratlanul elhallgattunk. Az ifjúemberek maguk elé gondolkoznak, leányok a messzeséget keresik a tekintetükkel.

Valami bajuk van itt az embereknek. Talán az emlékeink keserítenek annyira.

Egyik éjszakán a trianoni határon álltam, a paták szélén s hosszan elbeszélgettem a magyar őrszemmel. Miután belefáradtunk a csillagnézésbe, hazafelé indultam. Mentem az úton, egyesegyedül a város irányába. Mint valami bánkódva baktató kísértet. A hold magasan állt.

Magam is megálltam az úton.

Állt a hold magasan, ijesztő-sárgán s alatta a város oly szörnyű csöndben, mint a temető a hegyoldalban. És ráriadtam akkor, amint akadozó szív-

vei álltam ott a sárga holdfényben, hogy nyolc esztendő óta magamat áltatgatom csak... Az emberek rég beletörődtek sorsukba, egyedül én vagyok a nyughatatlan. Nyolc esztendő óta fordítva látok mindent.

*

Az ungi hegyek felől még mindig jönnek a felhők.

A hegyek alatt lakik az apám, akit tíz esztendeje láttam utoljára. Öreg ember lehet már: nem sok hónapot számlál már e földi létben. E pillanatban talán a házeresz végén álldogál és mialatt remegve pillog a szeme, tudom, hogy reám gondol. Kis húgom régen asszony lett és míg kisfiát szorongatja az ölében, talán én is az eszébe jutok olykor...

Alkonyodik már s harangszó jön onnanátról. Vacsernyére húznak valamelyik falucskában.

Mert csak a harangszó tud átkelni a határon, meg nagynéha egy-egy hír, amelyet valamelyik falumbeli hoz, aki megunván odaát a sanyarú lelkiállapotot, átszökött a Ronyván, hogy körülnézzen keveset a hetivásárban s a Nyúl-kocsma előtt összetalálkozván valamelyik régi komájával, kibeszélgesse magát egy kicsit s könnyítsen általa a kedélyen. A hírek, melyek onnanátról jönnek meg nagy időközben, búra-fakasztók. Csöndes a falu, nagyon csöndes és ha így tart még egy darabig, egészen meghal.

Mert mindenki megy, köszönés nélkül s én csak hónapok múlva tudom meg, hogy ezzel se, azzal se találkozom többet e földi-létben.

Kezdte a sort Pikor András, aki az idegen megszállás alatt is kihívóan hirdette, hogy a Ferenc József katonája ő. Nem volt ez ócska hányavetiség, mert — mint tudjuk — Pikor András benne volt ama kegyetlen futásban, amely Königrécnél kezdődött s nem is lett vége, csak Abaújmegyében valahol, valami krumpliföldön. Pikor András nagy emlékeket jelentett: ő még tizenkét esztendőt legénykedett császári prófunton s állítólag dunai katonahajókon is teljesített szolgálatot, ámbár szekeresz

volt mindössze. Követte őt sorban a segédjegyző, aki oly nyomorultan hajtotta le utoljára fáradt fejét, hogy Sándor György kisbíró, meg Turbis Antal fuvaroskocsis csinált neki koporsót, mert egy pléhórán kívül semmi sem maradt a segédjegyző után. És elhalálozván a fránya nótáriusvice, meghalt a szvirohai nóta is, nem akadván többé ember, aki húzassa elseje körül. (Olyankor vette föl a havifizetését.) Nincs már a faluban Vidróczki sem, mert Amerikába zónázott át, egy hollandi hajó szeneskamrájába megbújva s az Unió földjén azt hazudozza az érdeklődőknek, hogy azért nem küld haza egy petákot sem az asszony számára, mert született bárónő a felesége. Meghalt Csanak, a negyvennyolcas lelkületű cipész, aki nyíltan vallotta a forradalmi elveket ... Üres a falu, üres. Az öreg tanítót idegen zsandárok lökték át a határon, miután a tanterem faláról semmi körülmények között se volt hajlandó eltávolítani Istenben boldogult I. Ferenc József legfelsőbb Hadúr huszártábornagyi uniformisban ábrázolt képmását s éppúgy nem ismert el semmiféle nyelvet az egy magyaron kívül. A tiszteletes úr is elköltözött ez árnyékvilágból s nem hányja már szemére szelíd lelkülettel a harangozónak, hogy a bo-rocskának megint hija mutatkozik a hordóban... Mindig csöndesebbre válik a falu. A néhai úrfiak elestek vagy odaát tengenek a csonkaország földjén nyomorult állásokban, a régi kisasszonyok pedig szétszéledtek a világban.

Szörnyű hírek jönnek onnanátról!

Egyszer csak meghal az apám is, ősz hajszájai lesznek a kis húgomnak s én még egyre itt fogok ülni a hegyen. Mindenki meghal s én irtózatosszerűen maradok. Talán itt halok meg e hegyek közt s egyszer talán ágyuk indulnak meg az országúton, a hegyek lába alatt. De én azt már nem fogom hallani.

Sötétedik. Nem látszanak már a határhavasok, nem látszik a Dargó sem, a Vihorlát sem. Falum is sürvedezni kezd a homályba s fokunkint elvész

a szemem előtt. Mint ahogy tünedeznek régi emlékeim.

Nem fogok hazamenni többet. Húsz esztendő múlva talán szabad lesz... De kit keressek akkor a kihalt faluban?

*

Késő van már s én még ülök a hegyen. Lent iszonyú némaságban a város és némaság hallgatózik köröskörül az ormokon. Mintha minden élet megszűnt volna. Csak a felhők jönnek az ungi hegyek felől, zárt oszlopban. Mint a néhai katonái; az elfelejtett műutakon

AZ ÁLOMVÁROS.

Kőszeg, 1927 április 17.

Az Alpeselek legkeletibb nyúlványai alatt húzódik meg ez a városka s a trianoni határ pontosan háromszáz lépésre van a hátában. Uccácskáin századok adnak találkozt egymásnak.

Lakosainak száma tízezer s ebből összesen tizenkét család a zsidó. Több nem tud megélni itten, miután a kőszegiekek maguk is élni akarnak... A városka tiszta kis uccácskáin nyugdíjasok járnak köhécselgetve, köztük sok a katonatiszt. Akad két kvietált tábornok is, furulyanadrágosok s Szolferinóról álmodoznak.

Minden, minden régi itten. Amikor meglátogatom Jambrics polgármestert, kiderül, hogy a városháza, amelyben beszélgetünk, pontosan ötszázéves. Ez azonban semmi! Mert ugyanebben az uccában találni házat, amely állt már az utolsó Árpádok alatt is. A kis tanácsterem kőasztala még abból a világból való, mikor Bethlen Gábor járt tábornok a Felvidéken. S közvetlenül a városháza mellett, a város közepén, áll még a Jurisich Miklós vára, melynek falairól hétszáz vitéz és polgárember négy héten át verdeste kobakon a törököt. Repkény zöldéi az omlatag bástyákon s a régi várak alján gyümölcsöskertek vonulnak meg. Éppen virágzanak a fák. A várat különben lakják. Itt van aztán a bencések temploma, melynek oltárképén Szent Imre látható. Erős magyar lehetett a piktor, mert Rákóczi-kori díszmagyarba öltöztette a magyar herceget. Talán igaza is volt!

Furcsán festenek ezek a vén házak egy-egy görbe uccácskában. Lépcsőzetes kiugróban következnek egymás mögött s minden kiugrófalon tenyérnyi ablak.

Az építkezés e módja — állítólag — védelmi célokat szolgált hajdan. Ma arravaló, hogy a tenyérnyi ablakokhoz nénikék ülnek ki üres óráikban s mialatt valami kézimunkán pepecselnek, az ablak mellől a járókelőket is számon lehet tartani.

*

Álomvároska ez a Kőszeg. Legutóbb azonban itt is akadt szenzáció, mely hetekre föl kavarta a város nyugalmát és századokon át megalapozott rendjét.

Két farkaskutya miatt tört ki a ribillió, melyhez foghatót nem ért meg Kőszeg a várvédő legények duhajkodása óta.

Történt ezek szerint, hogy Baumgartner Lajos fogtechnikus két kutyája közül az egyik megkapta a nadrágszárát annak az uccaseprőnek, aki éppen a Baumgartner Lajos háza előtt sepergetett. Baumgartner Lajos azt állítja magáról, hogy Bajorországból származott el, ami nem föltétlenül bizonyos. Annál bizonyosabb ellenben, hogy Baumgartner Lajos, mint fogtechnikus, olyan saját-találmányú fogakat készít, amelyek két héten belül úgy megfeketednek, hogy szidollal kell pucolni őket.

Nos, miután az egyik farkaskutya letépte az uccaseprő nadrágszárát s a kárvallott ember jajgatni kezdett, Baumgartner Lajos — s ez előnyére legyen írva! — behívta és új nadrágot adott neki, csak hallgasson. Az uccaseprő azonban, mikor az uccán volt, (persze az ajándék-nadrágban!), óbégatni kezdett. De hogy! Nem is hagyta abba, míg csak föl nem figyelt rá a legközelebb posztoló rendőr s ki nem faggatta alaposan.

Ettől a pillanattól kezdve szinte egymás fölé tornyosodtak az események.

A rendőr ugyanis be akart nyomulni a Baumgartner Lajos házába, hogy pórázon fogván a két kutyát, átszolgáltassa a sintérnek. Ezt azonban remélni sem lehetett egyelőre, Baumgartner Lajos fogtechnikus és hitvese ugyanis eltorlaszolta a lakás valamennyi ajtaját, hirtelen barrikádokat hevenyészett a

ház köré s mindketten védállásba helyezkedtek. A rendőr a túlerővel szemben visszavonult s a harcias párról sürgős jelentést tett fölöttes-hatóságának. A polgármester még abban az órában végzést hozott, miszerint »a két ordasállat a sintér által kiirtandó«. A sintér próbált is bejutni a házba, ámde e törekvése közben úgy mellbevágta a kapu mögül, hogy hanyattvágódott. Erre — felsőbb utasításra — kivonult a rendőrség, teljes létszámban s állítólag kivont karddal léptek ki taktusra a Baumgartner Lajos háza irányában. Amint odaértek volna, nyomban megkezdődött az ostrom. Negyedóra múlva olyan kézítusa tombolt már, hogy ahhoz képest komolytalan enyelgés volt csak Jurisich és a szultán veszett dulakodása. Mert Baumgartner Lajos és hitvese nem hagyta magát s ajtótól-ajtóig, szobától-szobáig hátrálva verekedett ádáz elszántsággal, koffert, esernyőt, széket, csizma-kefét, vasalót röpítve a rendőrökre. Ámde a rendőreinek rendületlen harckészségét végül is siker koronázta, amennyiben a Baumgartner-párt sikerült valami módon az utolsó szobába beszorítaniok, ott úgy a mesterfogászt, mint feleségét előállították s miután a két farkaskutyát is sikerült előhúzni az egyik szekrényből, az egész társaságot a rendőrségre kísérték. Ott Baumgartnert és feleségét — lázadás címén — fogvatartották másnapig. Egyelőre kiszabadultak ugyan, de jaj lesz nekik!

A két kutyát a sintér vitte el, ámde mindmáig nem nyúlhatott egyik állathoz sem. Az illetékes minisztériumban ugyanis, nagybefolyású egyéniségek közbelépésére, táviratilag függesztették föl az ebek kiirtására vonatkozó rendeletet. A jelen pillanatban ugyanis négy védőügyvéd harcol immár a kutyák igaza mellett.

*

Délután átrándultam a megszállt Nyugatmagyarországon fekvő lékai várba. A fiatal Eszterházy hercege ez is, mint minden ezen a tájon. A föld, a víz, a levegő, az ég.

Kocsin indulunk. Kőszegtől alig háromszáz lé-

pésre a »határ«, melynek innenső oldalán hetyke tartású, fiatal vámőr lép ki a vámházikóból, hogy megnézze igazolványainkat. Tartása több, mint katonás. Átzörgünk a határon, de a túlsó részen sem vámbódé, még-kevésbé osztrák vámőr. Azok sokkal kedélyesebben fogják fel a dolgot: a legközelebbi faluban laknak. Magatartásuk sem feszes, ám annál joviálisabb. Ahogy elérjük a falu véget s a kocsi megáll a szélső ház előtt, pocakos tiszt totyog elénk s már messziről integet örvendezve:

— Grüss Gott, meine Herren! Grüss Gott!

Lehet úgy ötven körül, félig uniformisban, félig civilöltönyben, inge kicsüng s a sapkája fel van tapasztva a fejeúbjára. Miközben felénk jön, kezefejét végighúzza kétszer-háromszor a csálébjajusa alatt. Sörhabtól fehér az. Olyan külsőre, mint egy jószívű tűzoltó.

Mindenekelőtt pedig kedély van benne. Sorba kezel mindnyájunkkal, de már az igazolványainkra nem kíváncsi, örömét fejezi ki afölött, hogy újból alkalma van magyarokkal váltani néhány baráti szót. Szerencsés utat kíván s messze járunk már, amikor még mindig sapkáját lengeti utánunk széles ivben.

A völgyszorulat, melynek hosszában zörgünk el, leírhatatlan-szép. Annál szörnyűbbek azonban ezek a burgenlandi utak! Magyar-részen simán gördültek a kerekék a fönséges mű-úton: itt kátyúk, keréknyomok és gödrök szörnyűsége minden lépés. Azt beszélük, az osztrák kormány oda sem néz a megszállt Nyugatmagyarországnak. E mostohasors egyik oka az a körülmény is, hogy a Burgenland egyik főfészke az osztrák frontharcosok komoly mozgalmának.

Annál szebb a völgyszorulat! Vad romantikája új és új meglepetést tartogat minden fordulónál s hirtelen csak kibukkan álmokörnyezetével a lékai vár. Áll a falu fölötti bérce, hegykoszorútól övezve... Megnézzük fölbecsülhetetlen értékű gyűjteményeit s föl hágnak a lovagterembe is. Az idő ötpercenként változik: most éppen hófürgeteg rohan el a vár felett. Tornyai sípolnak és dörögnek az orkánban. Lent, a

falu templomának kriptájában áhítattal állunk meg a lefejezett Nádasdy szarkofágja előtt s a templomoltára fölött meghatottan nézzük Magyarország Védőasszonyát, fején Szent István koronájával.

Különben valamennyi német magyarul tud itten. A vendéglő tisztaszobájában magyarul üdvözöl a pincér, magyar pénzt ad vissza, meg is lenne elégedve sorsával, csak amiatt panaszkodik, hogy a, most lezúgó választási-hadjáratban e tájon aggasztó méf-tékben törnek előre a Frontkampferek.

*

Visszatérve Kőszeg szabad királyi városba, elkalauzolnak a kies Király-völgybe, ahol százados szelídgesztenyék erdeje orgonál a legkisebb szélben is. Legrégibb fáját csak hatan tudjuk átkarolni. Lélegzetfojtva állunk meg e szörnyfa előtt: kora hatszáz esztendő a rája-alkalmazott fölírás értelmében, tehát már az utolsó Árpád-király is láthatta zsenge-korában. De Nagy Lajos mindenesetre ülhetett volna az árnyékában. Kár, hogy a képes-levelezőlapokon nyolcszáz esztendőre rukkol elő a kora.

Szép város Kőszeg: álomváros. Minden lakásban zongora van s jó elandalogni magános-szerrel a görbe uccácskákban. Este kilenckor a társtalan hold hiába néz le a kihalt városkára: emberi lény nem mutatkozik sehol. Este kilenckor ugyanis mindenki ágyban van Kőszegen. Látszik, hogy rendes emberek laknak benne.

BOLYONGÁS A BÜKKBEN.

Lillafüred, 1927 május 25.

Délután négy óra körül vágunk neki a Bükknek a diósgyőri villamos-végállomásról s első stációnak Lillafüredet szánjuk. Mind a négy társam tanár s mind a négy más-más szakos, nevezetesen: földrajztanár, fizikatanár, magyartanár és rajztanár. Négyen diplomások, magam vagyok csupán végzettség nélkül. Ezt azonban nem zokszóképpen jegyzem ide.

Itt, a végállomásnál, álmadoznak a diósgyőri vár omlatag bástyái s nem messze tőlük, az erdészeti hivatal tágas udvarán, Diósgyőr nevezetessége tapasztalható: a csodálatos mogyorófa, melynek ágbogas gallyai hat évszázad súlya alatt roskadoznak. Nagy királyunk, I. Lajos innen nézhette valamikor a hullócsillagokat, amint három égtáj felé magyar tengerbe estek alá. Akkor is hozott már gyümölcsöt a fa: ma is roskadásig van megrakva mogyoróval minden őszön.

Még egy utolsó »töltés«-re fordulunk be a diósgyőri kocsmába s aztán szörnyű hátizsákokkal és teltkulacsokkal megpakolva vágunk neki a hegy lábán áthaladó ösvénynek. Úgy festünk, mint a málhásöszvérek a havasokon, sőt rajztanár-barátunk magával hozza festőállványát is, pingálási szándékkal. Majd elválik még, mi lesz a terveiből, ha feljutunk egyszer a Bükk magaslataira!

Az ösvény egyre-másra kanyarodik s csaknem párhuzamosan halad vele az új országút, melyet nyolc méter szélességben s négyszeres alapozással most döngöltet a magas kormány Miskolctól Egerig, hogy az autókerekek simán gördüljenek majd mindazok alatt, akik gépkocsin akarnak átsuhanni a Bükkön. Halad a munka szépen s — kormányunk dicséretére legyen

mondva! — az országút olyan pompás, hogy ilyet sem láttak még a magyar égöv alatt.

Kissé fölfelé kapaszkodunk, mialatt lent a völgyben, az új országút hosszában, a Szihva zúg örökösen. Aközben elhaladunk a híres diósgyőri papírgyár mellett. A gyár — félig az erdőbe bújva meg — olyan papírt is gyárt, amelyből hónap vége felé vajmi keveset látunk. A bankópapírról van szó természetesen. Beszélük, hogy az ellenőrzés szinte fogvacogtató. A papírgyár igazgatója például szerezni szeretne magának belőle egyetlenegy ívet, mint specialitást. Avagy mondjuk így: föltehető, hogy szeretne szerezni. De hát nem lehet, oly ijesztő arányokat öltött az ellenőrzés. Ezzel a kíméletlen kontrollal később is találkozni fogunk errefelé, hiszen a Bükk jórésze kincstári tulajdon. Ha már az ország egyéb részein riasztó ziláltság tapasztalható, legalább a Bükkben legyen rend! Ez a pedantéria mindeneseire előnyére írandó a kormánynak.

Félóra múlva már a Bükkben járunk s az ösvény minden fordulója új és új meglepetéseket tartogat. Lentről a Szinva zúgói harsognak, keskeny völgyben kanyarog az új országút s a zöldben-harsogó hegyek csaknem meredeken rohannak az égnek. Jobbfelől, az országút túlsó szélén, rövidesen megpillantjuk a molnársziclát, szédületes meredély tetején. Állítólag hitteles eset, hogy a molnár leánya, mivel apja nem akarta a kedveséhez adni, hátulról a sziklára kapaszkodott fel s a legénnyel együtt levetette magát a mélységbe. Ma kereszt jelöli a bús helyet s szemközt, a Szinva partján, ott áll a molnár vízimalma, de félig a partra vetve. Kerekét szű rágja, mert évek óta nem forog már a zúgóban. A vén molnár pedig minden föltevés szerint a világ más tájain iszik teméntelen búja miatt, valami kocsmában.

Négy tanárbarátom sok-mindenről elbeszélget aközben s úgy melleleg szó térül a kultuszminisztérium által dédelgetett négy kulturtartomány tervezetére is. Tüzetes bonckés alá veszik s a vita ered-

ménye nem kétes, miután a kultúrfölényre alapozott államelmélettel szemben kemény frontordasok voltak annakidején mind a négyen.

Szebbnél-szebb fordulók után elérjük Alsóhámort, amely közvetlenül szomszédos Lillafüreddel. Azok a kisexisztenciák, akiknek álmukban sem telik az állami lukszusfürdőre, a falucska tiszta házaiban húzódnak meg tetemesen olcsóbb bérek mellett, ami más szempontból is praktikus. Hazai postájukat Lillafüredre címeztetik és így a külvilág előtt (jól megbújva a hegyek közé!) azt a csalfa látszatot keltik, hogy ők is Lillafüreden nyaralnak és nem Alsóhámonon.

A falu alsó fordulójánál, néhány öles mélységben, a Szinva kavargó tébolyultan s egyrésze a lent tártongó barlangban tűnik el. A Bükk különben is tele van ilyen kifürkészhetetlen barlangokkal, amelyekben el-eltűnnek az erek és patakok, hogy valahol a harmadik hegyen túl folytassák céltalan napvilági utjokat. Itt, a szurdokvölgyben, a Szinva zúgásától vernek örök visszhangot a hegyek.

Alsóhámor közepetáján vasoszlop áll. A fölírásból megtudjuk, hogy 1857 május 21-ikén I. Ferenc József járt itt (akkor még mint császár) szépséges hitvesével, Erzsébet királynéval.

Kétórai lihegés után Hámor felső végében állunk meg, a sötétzöld hegyitónál. A szokatlanul mély tavon a Garadna-patak megyén át s magát a tavat is úgy csinálták, hogy gáttal rekesztették el a völgyet. A Garadna a gát alatt folyik le tovább a Szinva felé s egy kis cseppkőbarlang mellett oly mélységbe esik, hogy fülsiketítőn zúg bele a falucska és zúgnak a hegyek.

A tóparton megállunk fél lélegzetre.

Szemben velünk, az út túlsó felén, valóságos hegyet hord el a helyéből száz-száz munkás. Egyik részen áll még a meredek agyagfal s mellette már verik a talapzatot. Rendkívüli tempóban sietnek, mert minél-hamarabb tető alá akarják hozni a kincstári nagyszállót. Ezért készült az új országút, ezért rob-

bántanak sziklákat s liheg itt a teméntelen munkás. Két kellemetlenség van mindössze. Miután az első vállalkozó időközben meghalt, Miskolc legelőkelőbb keresztény építészét bízták meg, hogy szállót emeljen a félig-kiemelt hegyoldal elé. Az építész hozzá is kezdett, ám azóta kétségbe van esve. Az építési munkálatok ellenőrzésére ugyanis annyi közeget küldtek le felülről s ékeltek be a vállalkozó és a szálloda közé, hogy ezidőszerint két ellenőrző jut minden félméterre. De legalább nem vetheti senki a kormány szemére, hogy nincs ellenőrzés. Van!

A másik jelenség már komolyabb jellegű.

Tudni kell, hogy a vidék köröskörül tufa, keresztül-kasulfúrva kifürkészhetetlen barlangokkal s omladozó földalatti üregekkel. Szakértők szerint ilyen tufaréteg az alapja a készülő sokemeletes vendégházaknak is és így adva van a lehetőség, hogy egy napon a szálló alatt megnyílik a föld s még csak por sem marad utána.

Szürkület van, mikor Lillafüredre érünk.

Egyszerre hűvös levegő csap szembe a keskeny völgy szorulatból: itt már magaslati-jellege van mindennek. Lépten-nyomon meg kell állnom s csaknem fölkiáltok a táj elmondhatatlan szépségeitől, melyek egy hegykatlanba szorultak itt össze, a fölfelé szökkenő hegyek között. Egy-két vendég ha lézeng csak a régi szállóban. Alatta a Szinva dörög.

Fáradtak vagyunk. Nem az úttól, hanem a ránk-pakkolt teher miatt, de azért sokáig elbeszélgetünk még vacsoraközben öten.

Sok minden előkerül a szóbeszédnél, legjobban megkapott azonban annak az ősz miskolci tanárnak alakja, aki híres pomológus és nagy Habsburg-ellenes. A sajtóval haragot tart a Libényi-féle merénylet óta. Libényi nevű hazánkfia — egyébként vándor szabólegény — tudvalevően meg akarta gyilkolni Ferenc Józsefet Bécs városában, amiért halálra ítélték. Történt mindez az ötvenes-évek elején s az akkori magyar újságok természetesen elítélték a merényletet. Az ősz pomológus s elszánt szabadkirályválasztó

tanár úr sehogy sem tudja megbocsátani a magyar hírlapírásnak ezt az akkori lojalitását. Valahányszor a sajtó kerül szóba, a professzor úr kiábrándultan legyint egyet:

— A magyar sajtó levizsgázott!

Haragja természetesen áll a mai magyar zurnalisztikára is. A Libényi-eset miatt.

II.

Jávorkút, 1927 május 26.

Hűvös reggel van még, amikor hátizsákjainkkal, botjainkkal, távcsoveinkkel, súlyos bakancsainkkal, no meg a kulacsainkkal nekivágunk Lillafüredről a volta-képpen Bükknek. A hangsúly a kulacsokon van, mert a Bükk vízben-szegény rengeteg s mivel gyakran kell majd megtölteni a kulacsokat, olyan utvonalakot választunk állandóan, amelyek patakok, erek és csorogok mentén vonulnak el.

Az idő több, mint fönséges. Kékben repes az égnek az a darabkája, melyet a meredek tetők szegnek be, mindenütt másutt harsogó-zöld a világ. Bükkfák, bükkfák köröskörül, melyek csúcsai fönt-fönt ölelkeznek, de szabályos vonalakban, mintha ezekről vettek volna mintát a gót csúcsívekhez. Csend itt a világ, csak egy keskeny erecske csörgedez a hegyi-út egyik oldalán.

Ez az út pedig — a Kühne Andor-út — közel félórája kanyarog már fölfelé s mind-merészebben. Négy turistatársam a taktusra-járó lihegés közben megegyezik, hogyha valamikor hazavezérli őket a Gondviselés ebből a vadonból s nem esnek rókának vagy egyéb ilyen dúvadaknak martalékává, majd elmondják otthon a feleségeiknek, micsoda kínszenvedéseket kellett kiállaniok a Bükkben, mialatt csúcsról-csúcsra szuszogva eltévedtek az irdatlan erdőségben, vizük elfogyott s csaknem áldozataivá lettek a leg-örjítőbb szomjúságnak. Négy társam közül kettő annál

könnyebb lélekkel írhatja alá ezt az előleges megállapodást, mert nőtlen ember még mind a kettő. A másik kettő azonban valóságos panaszzuhataggal állít be majd haza, hadd sajnálkozzék egyszer rajtuk is az asszony!

Ez a kedélyes egymásközi megegyezés annyiban mégis komoly, hogy valóban súlyos a kapaszkodó. De háromnegyedórai lihegés után mégis csak fentvagyunk a platon, anélkül azonban, hogy bármi kilátásunk lenne is a vidékre. Mert szálfák, szálfák hallgatnak mindenfelé az áhítatos csendben s a feloromló bükkös a legparányibb légmozdulásra is suttogni kezd olyan megfoghatatlan zsolozsmával, hogy akaratlanul a másvilág jut az eszünkbe mind az ötünknek.

Aztán a fények játéka ebben a kriptái magányban!

Mert a bükkszálfákon át, amelyek között széles térségek vannak, lépten-nyomon bevág a napsugár avagy csak éppen átszűrődik a tavaszutói koronákon s a fények oly játéka rezeg, szikrázik és csattog, hogy minden második pillanatban meg kell állnia a céltalan erdei vándornak s lélegzetét visszafojtva lesi a színek, árnyékok és villogó fénykarikák e tombolását, mialatt a fák koronáitól le a gyökerükig valami alig-sejthető, különös zöld-szín dereng köröskörül. S a színek, árnyak és fények e játékos váltokozása minden percben újra lenyűgöz és csodálatra kényszerít.

Egyórai szünetlen kapaszkodó után a Feketesártisztáson telepszünk le. Hatalmas térség hullámos vonalakban: itt-ott kerek kis fenyves áll, odébb két nyárfá búsong, köröskörül pedig rozsdában ég az erdőség. Olyan hangulat üli meg a lelket, mintha késő-őszben járnánk most öten... A múltheti hideg, amely átvonult az országon, valósággal lepörkölte a Bükk egyes tájait is, kilométeres pasztákban. Mintha soha-nem-látott tűz rohant volna át a rengeteg egyes pontjain, mindig szabályosan kimért szélességben.

Itt, e csodatisztáson lepakolunk s előkerülnek ter-

mészetesen a kulacsok is, mialatt földrajztanár-társunk ördögös fényképezőkészülékével lekap nem csupán négyünket, hanem a társaságba ömaga is beáll ötödiknek. A készülék ugyanis olyan-egy masina (németek találmánya persze!), hogy a beállítástól számítva csak bizonyos-számú másodpercek múlva kattant s ezenközben a földrajztanár úr maga is közénk áll, megfelelően hetyke testtartásban. Nagy elismeréssel nyilatkozunk a készülékről, ami szemlátomást jólesik a gazdájának.

A földrajztanár úr különben talán Miskolc város összes törekvő turistái közül leglelkesebb rajongója a Bükknek. Útközben hozzám csatlakozik s miközben ketten megyünk az élen, elpanaszolja, hogy egész héten át valóságos fizikai fájdalmakat kénytelen kiállni, ha vágyakozó tekintete a város mögött sötétlő Bükk-ormokra esik. Jó tanár pedig, örömet foglalkozik a fiukkal, de az egy szabad vasárnapot annyira várja, hogy csaknem a szíve szakad meg. Vasárnap hajnalban aztán — akár eső szakad, akár hófürgeteg zúg! — fellöki a hátizsákot s neki az erdőségnek! Ha nem akadna véletlenül társ, egymagában bolyong az ős-vadonban, eltűnődve a titokzatos csönd felett, avagy egy-egy magasabb pontra állva ki, felmagasztosodva gyönyörködik a szálfák vad zúgásában.

Félórája már, hogy újból kapaszkodunk-kapaszkodunk, olyan helyeken járva, ahol még mindig március van. Egyszer hatalmas fenyvesbe szakad bele a keskeny út s tíz perc múlva leheveredünk egy tenyérnyi tisztásra — fenyves-suhogást hallgatni. Különös érzés így, szótlantul menni a fenyvesben. Felül zöld minden, a hámló törzsek magasságában pedig téglavörösben vibrál a sűrűség. Még újabb félórai gyalogmars és egyszerre elénktáru a Jávorkút széles-széles pázsitja.

A Jávorkút lesz a hadiszállásunk, ahonnét újabb kirándulásokra szállunk majd ki. A temérdek gyepségen erecske csordogál keresztül, mely néhány száz lépésre bújjik ki a földből, az egyik vadőri ház kiskert-

jében. A térség szélén, félig már az erdőbe húzódva meg, három ilyen apró ház áll, negyedik az Almássy Imre gróf vadászlaka, ki a kincstártól bérlé a területet tizenkét esztendő óta. Parlagi-gyopár virít a pázsiton valóságos szőnyegben, oldalt iparoscserkészek gyakorlatoznak, az egyik vadőri ház mellett pedig turisták ebédelnek éppen: férfiak, asszonyok és leányok. Vanak köztük olyanok is, kik a megszállt Felvidék hegyei közül jöttek le ideig, hogy lelkesedjenek a Bükk ezer ös-szépségében.

A forráskút mellett leheveredünk az árnyékosban. Itt ér véget a Borsodi Bükk-Egylet útjelzése, legalább is azé az úté, amelyen eddig jöttünk fel. Ezt onnét vesszük észre, mert a vadőri ház mellett, az erdő leg-szélső fáján, ez a felírás olvasható:

Bírálni könnyebb, mint feljönni!

Amiből is gyanítható, hogy a közelmúltban egyes turisták alighanem az útjelzések kritizálására ragadtatták magukat. Már pedig bírálgatni valóban könnyebb munka, mint az össze-vissza tévelygő útvonal egyes fáira ráamázolni a színeket s azonfelül odapingálni az ut számjelzését is... Jövőre tehát jó lesz óvatosabbnak lenni a kritikával!

Az egyik ház éppen üres és a vadőr engedélyével nyomban el is foglaljuk. Szalma kerül a padlásról elég, pompás fekvőhelyet rögtönzünk, a párnát kitömött hátizsákjaink helyettesítvén. Még nincs itt az esteledés, amikor már pattog a fa a tűzhelyen. Fát az erdő hulladék-gallyaiból hordtunk össze hárman, mert nagy vacsorát akarunk csapni. A cserkészek és az iménti turistacsapat elvonultak már, mikor négy társam közül pakkolai kezd hazafelé a matematika-tanár meg a földrajz-tanár, aki tudvalevően betege a Bükknek. Hűvösödik már a magaslati-helyen, mikor kezefogunk mégegyszer a két bajtárssal. Még ma este Miskolcon akarnak lenni.

Eltűnnek aztán ők is egy fordulónál s mire a mérhetetlen menybolton felbukkan az első csillag, hár-

man állunk csak a pázsit szélén, a határtalan csöndben. Régi katonák mind a hárman: tiroli császár vadászok egykor. Ami padig nagy szó.

III.

Ómassa, 1027 május 27.

Hárman maradtunk tehát vissza a jávorkuti vadászházban: kegyetlen tiroli császár vadászok egykor mind a hárman. Kevéssel virradat után nekivágunk a további útnak azzal az eltökélt szándékkal, hogy megmászva a Bálvány-tetőt, melyről éles időben jól látni a Magas-Tátrát is, estére visszatérünk ugyanide.

De már csak ketten megyünk tovább.

István barátunk ugyanis, a rajztanár (és pompás piktor!) aki valamikor mosolyogva hágtta meg az Ortler és a Dolomitok havas csúcsait, rosszul érzi magát. Úgy látszik, Lillafüreden meghűlt, mert láza van. Pokrócokba takargatjuk be hát féltő aggodalmak közt és megígérve, hogy sokszor fogunk róla megemlékezni az úton, mégegyszer kezét szorítunk.

Akkor aztán előre!

Úgy indulunk, hogy jobbról marad el mellettünk a Kerekhegy, amelynek nyolcszáz méter magas tetejét tegnap másztuk meg egyetlen szuszra. Lassú emelkedővel indul meg a kapaszkodás csodálatosan tiszta és madártalan napfényben. Ismét ez a fény játszik körülöttünk az erdőben, hogy belekáprázik a szem. Az erdei utacska mentében keskeny ér csordogál. Egy közeli itatóból indul ki, amelyet — kis tisztás közepén — el is érünk úgy negyedóra alatt.

Iszunk egyet s aztán előredülve — tovább!

Bükkfák, bükkfák a végtelenségig, széles térközökben és olyan sudarakban, hogy elfárad a szem, mire az oromzatukat éri el. Ha kis szél sétál a tetőn, halk orgonaszóba fognak s ez a szelíd orgona kísér szakadatlanul. Bandi barátommal eszmét cserélünk az alatt a jégkorszaktól számítva a legutóbbi választási

visszaélésekig mindenről. Csak néha állunk meg s egy szünetre körülhallgatózunk a bükkfák zsongó zúgásában... Bandi barátom ismételten biztosít, hogyha csak nem ül majd gyenge köd vagy pára a szemhatáron, okvetlenül látni fogjuk a Tátra csipkézett ormait.

Így bandukolva a Csipkés-kúthoz érünk, amely tágas mohosrét közepén áll, alacsony fakorlással körülvéve. Itt is kulacsot töltünk, mert nagy meleg van már. Aztán újra bükkrengeteg, toronymagas szálfákkal, újból kapaszkodó, kapaszkodó. Mire egyet lélegzünk az erdő túlsó szélén, alig ezerötyszáz lépésre előttünk rohan föl az ezerméteres Bálvány, a kilátótoronnyal.

Itt azonban elő kell szedni az előre beszerzett engedélyt, mert a közeli drótkerítésen túl már Pallavicini-birtok következik, annak területére pedig nem szabad átlépni írás nélkül. Minden pillanatban ránk-toppanhat az erdész vagy a vadőr s követelheti az engedélyt. Még mielőtt átlépnénk a drótkerítésen, néhány szegény ember mellett haladunk el, amint mészkövet bányásznak éppen. Ők az első élőlények, akikkel két óra óta találkozunk. Mert vannak olyan részei is a Bükknek, ahol napokig kalandozhat az eltévedt utas, anélkül, hogy emberre tudna bukkani.

Előttünk, a Bálvány alatt, kies völgyben a Csurgó. Tiszta forrásvíz mellett vadőri ház, de mielőtt megközelíthetnők, először a rohamozó kutyákat kell elverni kalimpáló botjainkkal. Az ugatásra kilép a vadőr felesége is, alig tizennyolcéves gyerekasszony s szíves szóval válaszol kérdezősködésünkre. Férje most is odavan, az erdőben.

Öt perc múlva nekivágunk a Bálványnak s húsz perc múlva fentállunk az ormon, a sikoltó szélben. Mert szél dühöng a tetőn s ropog-dörög benne a kilátótorony. Fönt állunk, egymásbafogódzva, alattunk pedig, lent-lent, egészen a föld karimájáig, ott lát-szik egész Felsőmagyarország.

Leírhatatlan kilátás!

*

Fönt állunk a tetőn, a dörgő szélben, lábunk alatt, messzebb, a szentléleki romok, aztán közeli és

távoli faluk tornyocskái, keskeny és hosszúkás földtáblák ezer-ezer számban s ugyanannyi színben, utána lapos völgyek nyugat felé s hegyek-hegyek-hegyek mindenfelé. Északnyugatnak a Tátracsoport, szemközt a kassai és eperjesi hegyvonulatok s e kettőn túl szívdobogva keresem a Tátrát...

De a határhegyek csak alig sejlenek föl a szemhatáron ülő lenge párák alatt... Innét, a Bükk legmagasabb pontjáról, szabad szemmel át lehet tekinteni a szerencsétlen és halhatatlan Felföldet: látni országútjait, dombjait, ösvényeit, hegyormait, falucskáit... A lábam alatt fekszik minden s mégis oly messzeségben, mint elérhetetlen vágyaink...

Egyszer úgy rémlik, hogy mégis élesebben tesszik föl a Tátra. Fölkiáltok, ujjongó elragadtatásban:

— Bandikám, nézd, ott a Lomnici-csucs!

Ám Bandi barátom nyugodtan és szenvtelenül annyit szól a hátam mögül:

— Mindjárt...

Visszanézek s látom akkor, hogy jóideje egymagában lelkesülök a tetőn. Bandi barátom ugyanis kissé a csúcs alatt fekszik hasmánt, hol nem éri a szél s — keresztretjvényt fejt.

*

Konzerva az ebéd, amely megint csak hadiemlékeket támaszt bennünk s azalatt megemlékezünk ott-honhagyott társunkról is. Megállapodunk benne, hogy ma már a régi erények közül csak a barátság érzése maradt meg csorbítatlanul. Ezt ápolgatjuk legalább a régi bajtársi hűséggel!

A Bálvány tetőről egyenesen a Bánkútnak vágunk neki. Mert e vízben kietlen magaslati helyen rá vagyunk kényszerítve mindenütt, hogy a csorgókutak, források, erek és patakok útját kövessük. A nap most vág legforróbban s újból rabulejt a késő-őszi hangelület. Mert újból olyan helyeken járunk a vadonban, hol a májusi fagy vörösre perzselte a Bükk-séget.

Elhagytuk már a Bánkút csörgőit is, először tér-

digérő tavalyi falevelekben zörögtünk kilométerhoszszant s délután volt már, mire a Szárazvölgybe fordultunk be.

A Bükk legkiesebb völgye!

A keskeny völgyi út oldalán kis patak ugrál és csörög szikláról-sziklára, kétfelől vakmerő meredekben ágaskodnak ujjongva a hegyek, lépten-nyomon fordulók s minden fordulónál új meg új idilli tájrészletek. Minden száz lépésre megállunk s összetett kézzel gyönyörködünk az ősvadonban.

Jó délután lesz, amire begyalogolunk Ómassára. Pirinyó hegyifalucska, harminckét kis ház az egész s a falu hosszában a Garadna kavargó és zúg fül-siketítőn. Aki nagyon elfáradt odakint a világban, ide vonuljon vissza néhány hétre s el fog múlni a szomorúsága. Annyira zugocska ez a kis falu, hogy az égből is csak akkora sávot látni, amennyit a szörnyű meredélyek engednek a számára. Keveset látni az égből: még kevesebbet tudni a világból. Schmitt Mátyás uram kocsmaszobájában például, amelyben pontosan egy asztalka s három szék tud elférni, éppen a *Magyarság* legfrissebb számára bukkantunk rá. Pontosán kilencnapos szám, de azért a sarokban szinte falja egy erdősz. Mint a legújabb szenzációt.

Alkonyodik már, amikor felpakolunk a kocsmában. És akkor még egy kapaszkodó következik, a legutolsó és legszörnyűbb! Mire a tetőn vagyunk, lihegünk, mint a fűjtató s lábunk reszket. A tető már a fensíkot jelenti, a Jávorkúttal.

István barátunkat pompás egészségben találjuk viszont. Éppen fát vág a vacsorához.

*

Másnap reggel eső szitál.

Későn reggel indulunk hazafelé, sátorlapokkal letakarva. Sár van, alig cammogunk az eső járta világban. Súlyos két bakancsunk most még súlyosabb: mint egy-egy ladik.

Újból Ómassára ereszkedünk alá a csatakos

hegyiúton, aztán az Őrjögő Garadna-patak mentében Lillafüred felé megyünk-csúszkálunk az esőben. És így megyünk egész nap. Estére hajlik már, amikor feltűnnek a diósgyőri vasgyár kéményei. Visszanézünk mégegyszer: a Bükk ormain esőfelhők nyúlnak végig. Esőben áll a Bükk...

De ide alig látszik.

ÁT A HORTOBÁGYON

Hortobágyi-Nagycsárda, 1927 július 3.

Papp Sándor bátyánk, -ezerholdas nádudvari birtokos meghívására elindultunk hárman a Hortobágyra, egy kis szabadabb levegőre: Milotay István, a *Magyarság* főszerkesztője, Szekeres László dr., a Faluszövetség helyettes-igazgatója és e sorok egyszerű szerzője. Előbb azonban Kábán kellett rostokolni két órát, ahol is köztudomás szerint ama bizonyos néni birt illetőséggel és helybenlakással, aki nem vetette meg a tütüt, ha egyszer arra került a sor. A zöld fűvön enyhe árnyékosban repült el ez a két óra s csak azután kapaszkodtunk föl a Nádudvar felé gravitáló vicinálisra. Menetsebességét ezúttal csupán azért nem tesszük kritika tárgyává, mert e tekintetben alkalmunk lesz egy-két szakszerű észrevételt tenni ama tempót illetőleg, melyet a hortobágyi vicinális képes fölmutatni, amikor gőzt és energiát nem kímélve, teljes erővel próbál haladni a síneken.

Ebédre a Papp Sándor bátyánk uriházába voltunk hivatalosak s e derék magyar család körében eltöltött két óra után a vendéglátó gazda kocsijain indultunk neki a Hortobágynak. Azt már itt megtudtuk, hogy Rimóczi Lajost, a pusztá vándormuzsikusát aligha látjuk a csárdában, mivel épp az imént poroszkált be gyalogosan Nádudvarra, természetesen egyfolytában talpálván le öreg lábaival a huszonnégy kilométeres távolságot, hogy átadja családjának, amit az utolsó héten sikerült kihegedülnie hortobágyi vendégurak és egyéb utasnépek lajbizsebéből.

Messzehagytuk már Nádudvart s könnyen repülünk előre a Hortobágy felől hűsítő gyöngö szélben.

Tanyák, kukoricatáblák mindenfelől, kerek gyümölcsösök a tanyaházak körül s jó háromnegyedórai vágatás után meg kell állnunk, mert előttünk áll a kősülyszegi tanyai iskola, ahol jövetelünk hírére rögtönzött fogadtatást rendeznek tiszteletünkre. A közeli és távoli tanyákról egy sereg kigazda jött össze az iskolában erre a dátumra, a Faluszövetség tagjai egytől-egyig, húsz-harminc iskolásfiú és kislány s több asszony is. E minden falutól messzire eső, szétszórt családok lelke itten Lukács Albert Erdélyből menekült tanító úr, aki — miután esztendőkön keresztül mérhetetlen hányódásokon és szenvedéseken ment át —, reggeltől-estig az apróságok fejébe töltögeti a tudományt, attólfogva, az éjszakáig benyúlva, a felnőtt analfabétákat tanítja a betűvetésre, ő a Faluszövetség itteni vezetője s ráadásul őreá hárul a leventék szervezése is. A gazdák arról beszélgetnek éppen, hogy legutóbb egy mozivetítőgépet kaptak a kerület képviselője révén, amely sok szép és tanulságos dolgot mutat meg nekik a vászonon, sokkal fontosabb lenne azonban ennél az utak rendbehozása. Mert ezek a riasztó utak — ősztől késő tavaszig — minden életet megbénítanak ezen a tájon. S ezeken a szörnyű utakon kell törtetniök a hatesztendő apróságoknak az iskola felé novemberi esőben épúgy, mint zengő hóviharban, amikor — utak hiányában — semmi jelzés nem mutat irányt a dideregve baktató kicsiny embereknek.

Most persze nyár van, könnyen jöhetnek össze. Fiúcskák, kisleányok hazafias verseket szavalnak egymásután, hogy megmutassák: a világnak ebben a kifelejtett zugolyában is szemmeltartják a hivatalos kultúrfölényt s nem engednek belőle rogyásig.

Félóra múlva továbbzörögnek velünk a könnyű kocsik. De alig néhány pillanatig. Mert a szomszédos tanyánál utunkat állja Gályássy János dr. debreceni ügyvéd s földbirtokos és kijelenti: ha már a vak végzet idevetette a *Magyarság* embereit, az ő háza mellett nem lehet köszönés nélkül elvágatni. Inkább kiveri a kocsik küllőit! Erre leszállunk

s ozsonnára ott maradunk a derék magyar uricsaládnál. Innen kezdve azonban már cik-cakban zöirgünk tovább a tanyák között, mert tartani lehet tőle, hogy más tanyák előtt is elibénk ugranak, mint Gályássy János barátunk:

— Megállj! Leszállani!

*

Már a Hortobágy szélén futnak a kocsik.

Elmaradtak a tanyák, itt-ott mereng csak egy-egy magányos fa: köröskörül kerek földlap, melynek határa az ég alján van. Szorongva néz körül az ember, mert sehol egy pont, amelyen megpihenhetne a szem. Sima minden, mint a tükörlap. A nap most áll a nyugati szemhatár szélén s kis szél leng a pusztán.

Esteledő színek kezdenek előkészni mindenünnen, amikor pillanatra leugrunk a Hortobágy tenyészbika-telepén, a Kis-Álomzugban. Előjön a gulyás, köszön. Előjön a felesége, egy fiatal menyecske s a takaros, erős kőházba invitálnak, melynek egyrésze vendégszoba. Ugyanakkor ménes vágat el a major felé, zúg és dörög alattuk az alkonyodó pusztaság s a ménes oldalában — eggyénőve a lovával! — csikós repül, mint a szél és terelni próbálja a szilaj, prüszkölő lovakat. Megfordulnak aztán s megkerülve a tanyát, eldörögnek az alkonyatban, hogy remeg a föld...

Egyszer megállapodunk még az estében: tenyészbikák legelnek oldalt, kormosnyakú, pompás, fiatal állatok. Csöndesszavú, száltartású legény a bikás. Mikor aziránt faggatjuk, mint alszik éjszaka a szabad pusztán egyesegyedül, mosolyogva szól:

— Hát ellököm magamat a gyepen...

Aztán újra zörgünk-zörgünk az előrerohanó estében: látszatra minden irány nélkül. A gyepen futunk, nyugat felől látszik már üvegfényben a hold sarlója s mellette egy nagy csillag. Fölöttünk pedig az ég, oly hatalmasan, hogy elállítja a lélegzetet. Félórája repülünk már így és sehol egy fénypont, sehol egy kiáltás a sűrűsödő éjszakában. Egyszer le

is kell szállni, mert szikkadt zsombékosba tévedtünk, az első kocsi előtt megállt a két csikó és nem indít. Kifogjuk őket s magunk toljuk át a kocsit. Akkor megint előre, gyönyörködve és szorongva a végtelenségig fölfeszült ég alatt... Sokára, nagyon sokára úgy rémlik, hogy valami meg-megcsillan előttünk. Messze, északi iránynak. A nagy csárda lesz, ha igaz.

Féltíz lehet, mikor megtorpannak a lovak a csárda súlyos boltívű tornáca előtt. Belülről barátságos fény csalogat. Másnap reggelre vártak csak, de ezért így is készen állnak a kényelmes szobák. A csárda ivójában felkanyarított karimájú juhász álldogál, az egyik asztalnál két csendőr kártyázik szótlanul. Kívül, a falon emléktábla adja tudtul az idevetődő vándornak, hogy az 1842-ik esztendőben Petőfi is járt errefelé, pénztelen kutyagolása közben. Vacsora után kinézünk a Hortobágy-folyó monumentális kőhidjához. A túlvilági holdfényben bágyadtan csillog fel a víz s a »kilenc lyukra állított« híd kísérteti színben áll a hold alatt.

*

Rég nem aludtunk úgy, mint ezen az éjszakán.

Nyolc óra előtt készen állnak a fogatok. Ahogy kilépünk a csárda udvarára, csak most döbrent meg a puszta végtelensége. Határtalan kerek lap közepén állunk, itt-ott, de halálos távolban, valami faszor. Alig látszik. Kelet felé, a szemhatár alól feltolulva a balmazújvárosi torony legteteje, nyugatnak, olyan messzeségben, mint az álom, opálos sáv nyúlik el, lent-lent. A Mátra és a Bükk az ottan. Észak felé kibúvik olykor a tokaji hegy tompa csúcsa is. De csak acéléles levegőben. Most pedig párák tükröznek az égbolt alján.

Kint vagyunk újra a Hortobágyon s kocsink kezei a mátai puszta mellett pörögnek el. A városi törzsgulya irányában haladunk s rövid időre megállunk a három kormos bika előtt, mely ide van befogva, hogy kárt ne tegyen a jámbor halandók-

ban. Mert veszett jószág mind a három s csak a gulyásnak van respektusa előttük, aki nyugodtan tesz-vesz a kettős korláton belül. Egy-két szót váltunk ... Váratlanul egy csikós halad el a hátunkban, kék gatyában, égnektúrt karimájú kalapban, megmegcsördül az apró sarkantyúja. Középtermetű, dereka hosszú, lába kurta. Úgy megyén el, olyan hegyeshetykén, hogy okvetlenül utána kell nézni... Negyedóra múlva a törzsgulyánál állunk: sűrű erdőség magyar marhák szarvaiból... Megindulunk a fehér álatok közt. Vendéglátó gazdánk, Papp Sándor bátyánk halad elöl, megfontoltan. Általában ez jellemzi minden mozdulatát: nagy nyugalma és uri bölcsesége, miközben egy-egy komoly észrevétele van itt is, ott is.

Szélcsend van, éget a hőség s ahogy körülpillantunk a törzsgulya széléről, mindenfelé a szemhatáron játszik és futkos a délibáb.

Északnak nyurga gyárkémény nyúlik föl a látóhatár alól, mint egy hegyes plajbász. A két gulyás megmagyarazza, hogy a margitai templom tornyát emelte ki ennyire és nyújtotta meg a délibáb. Alatta szüntelenül hullámot ver a víz. Arra jobbkéznek a balmazújvárosi torony áll az égperem fölött jómagasan: alatta és körülötte víz rohan végesvéig. A távoli kútágasok furcsán kinyújtva s fantasztikus alakokra megdülve látszanak az árban. Mindegyikük, mint egy rém... Szemközt a halastavak vezetőségének lakóházai állnak a remegő vízben, tótágast-álló tükörképeikkel. Messze járunk már a pusztában, de a délibáb fáradhatatlanul épít és szaggat a messzeségben.

*

A halastavaknál Somsich igazgató úr fogad és kalauzol szíves készséggel. Ugyanitt találjuk Ecsedi István dr.-t, a kiváló etnográfiai író, akinek ép most jelent meg pompás könyve a hortobágyi pásztor- és betyárnótákról. Vele van Sőregi János régi barátunk,

Debrecen város múzeumának tehetséges fiatal segédőre. Elibénk jöttek ki a pusztára a reggeli kisvontaton.

A többezer holdnyi halastavakat járjuk be: körül-körül nádasok hallgatóznak a szélcsöndben. Egy hangulatos ponton Ecsedi Pista felállítja fotográf-gépét és noha példa nélkül való szerénységgel csak »nyári fényképész«-nek mondja magát, a társaság tagjai rendíthetetlen bizalommal vannak telítve ebbeli szakképessége iránt is.

Megállunk később a cifragulyánál is, ahol István barátunk újból brillíroz a géppel. Köröskörül délibáb kergeti magát és ver hullámot s az égalj a szakadatlanul tükrözik a vakfényben. Hatalmas kerülővel futunk be a nagycsárda udvarába, ahol fejedelmi ebéd vár. Kedélyesen múlik el az utolsó három óra, csak Ecsedi István etnográfus közeli sorsa aggaszt: a nyáron tudniillik kiadós tanulmányútra készül a Balkánra. Nem lehetetlen ennél fogva, hogy macedón bandák fogságába jut esetleg, ám minden valószínűsége megvan, hogy a derék város onnét is kiváltja majd tudós-fiát.

Délután búcsúzunk a baráti körtől s kezet szorítunk mégegyszer előzékeny házigazdánkkal, Papp Sándor bátyánkkal is. Messziről felfüstölt már a hortobágyi kisvasút mozdonya, gyors igyekvésre azonban semmi ok sem volt, lévén e mozdonynak sebességre irányuló törekvése minimális. Ijesztő mértékben pedig. Füzesabonyig pontosan hatvan kilométer a távolság: legyűrésére pontosan négy órára volt szüksége a lokomotívnek. Oly teljesítmény ez, amelyet körülbelül fel tud mutatni egy gyalogutas is, ha jobban kilép. Előfordultak azonban véletlen forgalmi akadályok is e kisvasút rövid múltjában. Hiteles eset például (tanuk vannak reá!), hogy egy alkalommal a vonat félóráig vesztegelt az egyik őrháznál. A késés oka az volt, hogy a mozdonyvezető nem kapta meg nyomban a bakteros feleségtől azt a csupor aludttejet, amely minden ozsonnára

kijárt neki s amelyet az őrháznál volt szokása elkölteni. Félóra múlva azonban kiegyenlítődték a nézetbeli differenciák, a mozdonyvezető megitta a porcióját, akkor felugrott a lokomotívra, füttyentett s a lokomotív darálni kezdett tovább, hogy legalább két percnyi késést behozzon a harmincból. Sikerült-é neki, örök talány marad..

CSALLANY GÁBOR ÉS AZ Ő HUNJAI.

Szentes, 1928 május 13.

Csallány Gáborról, e derék és fanatikus régészünkről, csak a későbbiek során fog szó esni. Ővele hun dolgokról keveredem majd vitába, ami természetes is.

Egyelőre alkonyodik s én itt állok egyesegyedül, Szentes város szép és tágas főterén. Kelet felől megmutatkozott már az első csillag s a katolikus toronyban zúg az öreg-harang. Ilyen mélyről jövő zúgást sem hallottam tíz esztendő óta! Csakhogy akkor Kassa szabad királyi város széles piacterén álltam s az Urbán-harang zúgott olyan bugással, hogy beleveszett a fejedelmi város. Tíz esztendő óta csak álmaimban hallom már az Urbán-harangot s megzavart fejjel riadok fel olyankor...

A *Magyarság* főszerkesztőjével jöttünk le kettesben Böszörményi Jenő nagytiszteletű úr többszörös baráti sürgetésére, aki megbiztatott nem-egyszer, hogy Szentesen is akad látnivaló, nemcsak másutt... Ha egyéb nem, illő dolog megtekinteni a szálfák alá vesző parkban a városi múzeumot, amelyet Csallány Gábor ásott össze harmincegy esztendő alatt. E harmincegy esztendőből azonban pontosan harmincig úgy dolgozott, hogy napközben kis hivatalában gürcölt s csak a késő-délutáni órákban tudott annyi időt szakítani, hogy egy-két munkással kirohant a határba — maga is ásóval a vállán — s úgy hantolgatta ki a másfélezer éve pihenő hun vitézeket. Harminc esztendő után el tudta érni végül, hogy kinevezték a húsz körmével megteremtett múzeum igazgatójává. S egy év óta nincs boldogabb ember Csonka-Magyarországon Csallány Gábornál.

Böszörményi nagytiszteletű úr azonban, ki az öt itteni református pap közül a rangelső, csak holnap visz el a halott hunok látogatására. Ma este — akár tetszik, akár nem! — lakodalomba kell menni...

Addig itt állok Szentés város piacterén, egyedül. A harangszó elpihent már s a Kurca felől békák anda kórusa száll errefelé. Éjfelenkint, mikor a menny legtetején áll a telehold s képe ott remeg a víz mélységében, talán épp a Kurca alatt hallgatózik Attila...

*

Éjjel van, mikor megérkezünk a lakodalmasházba, ahol vártak már bennünket. Derék gazda az örömapa, államvasuti fekete sapkája oldaltcsapva kissé s a járása karikázó... De minek is folytatni tovább külseje leírását? Az örömapa huszár volt az I-es közös ezredben. Igaz, hogy legalább huszonöt esztendővel ezelőtt, de ma is olyan lovas-tartása van, hogy... Jaj, dehogy is lehet azt elmondani!

Az udvaron sátor feszítve ki, azalatt táncol a fiatalság, idősebb nénik, öregemberek pedig a sátor fala mentén elhúzódozó lócákon, fa-asztalok előtt üldögélnek. Bíráló megjegyzéseket tesznek a nénik, iddógnak az emberek, miközben helybeli kiscigányokból verbuvált teljes zenekar köszörüli a talp-alá-valót. E zenekar szereplése mindazáltal nem jelenti az itteni cigányzenészek háttérbeszorítását, mert e fehér legények csak úgy, miként a barna fiúk egyaránt fizető tagjai a szentesi népzenei szakszervezetének. Véletlen tehát, hogy nem cigányok vonják a táncnótát.

Nagy már a hangulat mindenfelé s az udvaron széles üstökben készül a lakodalmi vacsora: tyúkhúsleves csigástésztával, paprikás fiatal báránnyal s még tudná az Isten, mi minden nem, amihez pompás csongrádi vörösbor jár... A vacsoránál alig esik szó. leghallgatagabb azonban az a mellettem üldögélő, toronyfüvegű vén magyar, aki egyebekben édesapja a

vőlegénynek. A sarokbaszorulva töpreng maga elé még éjfél után is. Esti kilenc órától képtelen felfogni, mimódon lehetséges, hogy Böszörményi Jenő nagytiszteletű úr már ismerte őt, a nevén is szólította a belépésnél, noha ő Csongrádra való s ezúttal van Szentesen elsőízben. Még homályosabbá teszi az esetet, hogy ő maga hívő katolikus, a »plébános úr« pedig kálvinista. Különös ez... mindenképpen különös...

A vacsora fénypontja természetesen a nagy tiszteletű úr ékes köszöntője, mely egyformán szól a diszes vendégkoszorú valamennyi tagjának: tehát nem csupán a mátkapárnak, örömszülőknek, násznagyoknak, vőfélyeknek, nyoszolyójányoknak, hanem sógoroknak, komáknak s rokonságon nemlevő minden meghívottnak is. A végén tust rántanak a zenészek s nyomban rácifráznak egy csárdásra. Pár szempillantás múlva élénk bokázás csattan már ki a kavargó tömegből, ám megnéznivaló egy táncos van csupán: a volt közöshusár-örömapa. Hetykén járja, államvasuti sapkáját a fejobbjára löki s akkor hegyezni kezd.. • így csak egy volt közöshusár táncolhat: a volt közösbaka nem számít.

Legnagyobb élményünk mindazáltal Fábián bácsi maradt ezen az estén. Fábián bácsi a násznagy szerepét töltötte be s persze politizálni kezdett velünk. Először csak szörmentében. Fejcsóválva adta elő, hogy ők negyvennyolcas alapon állnak s imé, minő csalafintaság esett meg rajtuk a legutóbbi választáson is! Jelölőlistájukon az volt olvasható, hogy a »függetlenségi negyvennyolcas« kandidátusra óhajtanának leszávozni. S ez volt a baj! A választás vezetősége ugyanis — a legislegutolsó percben! — azzal lökte vissza a jelölést, hogy hiányzik belőle az »és«. Magyarország területén tudniillik csak »függetlenségi és negyvennyolcas« párt exisztálhat... Hát ezen az »és«-en nyaklottak el Fábián bácsiék. Később, amint egyre nagyobb fogyatéka esett a bornak, Fábián bácsi áperzte ki-pakkolt vele, hogy azért nem boldog a magyar, mert nincs köztársaság. A reszpublikát, mint államszerkezeti formát, azért véli sürgős szükségnek Fábián bácsi,

mert komolyan neheztel a volt uralkodóházra. Bizonyos Világos-utáni eseményeknek miatta. Hát persze, persze...

*

Másnap délelőtt Csallány Gábor múzeumi-igazgató úrnál vagyunk. A segédjével fogad s elragadtatással kezd magyarázni nyomban.

Megcsodálni-való park öleli körül a múzeumot, százados fái viharosan zúgnak a legkisebb szélben is. Ilyen parkja nincs egyetlen alföldi városunknak sem s ezt a parkot a Kurca vize fogja közre zizegő nádasával.

Talán a Kurca alatt sejtette az Isten Ostorát Csallány Gábor, amikor — vagy két évtizeddel előbb — megírta érdekes füzetét, azt fejtegetvén benne lelkesedéssel, hogy csak Szentes közvetlen határában lehet valahol Attila koporsója. Mert egész Magyarország földjén Szentes város területe a legsűrűbb hun-leletek földje. Csallány Gábor harmincegy esztendő folyamán tizenkét nagy hun és avar temetőt ásott I*

Furcsán mosolyog, mikor erről a könyvéről kezd beszélni:

— Voltak, akik azt híresztelték rólam gúnyosan, hogy meg akarom találni Attila koporsóját. Pedig én azt írtam mindössze, hogy ezen a vidéken kell lennie legtöbb valószínűség szerint. Ha valaki megtalálná egyszer Attilát, csak véletlenül bukkanhat rá...

S eltűnődve néz maga elé ez a fanatikus ember.

És bár soha nem mondja, sőt tiltakozik ellene, bizonyos, hogy harmincegy esztendő óta egyetlen gondolat teszi nyughatatlanná az álmait: ama hármaskoporsó, melyben a félvilág egykori ura fekszik halóporaiban.

A szentesi múzeum azért megcsodálni-való, mert egyetlen embernek, ennek a már öszülő, vékonycsontú Csallánynak örjítő hite teremtette meg. Pedig mennyi gondja-baja, társtalan csatája volt apró-hivatalnok idejében rosszakarattal, gúnnal, irigykedéssel, gánctvetéssel! Csak egy példát a sok közül... Amikor tavaly, harmincesztendei szakadatlan ásatás után föl-

merült az ötlet, hogy Csallány Gábort ki kellene nevezni az általa teremtett múzeum igazgatójává, és pedig a hatodik fizetési-osztályba, akadtak urak (természetesen a hatodik fizetési-osztályból), akik vétót kiáltottak minden ilyen destruáló indítvány elé, azzal a megokolással pedig, hogy a hatodik fizetési-osztály hoz érdemek kellene. De meglett mégis a kinevezés, mert az utolsó pillanatban a város jóézésű férfiai egyöntetűen léptek föl mellette. Ide kell Írnunk azonban, hogy a hatodik fizetési-osztály körül tombolt eme vita történetét nem az igazgató úrtól tudtuk meg. Sokkal szerényebb ember ő annál s különben is alig van sejtelve róla, mi történik a XX-ik században? Ő maga ugyanis nyakig benne-ül a hunok világában.

Megnéztük Csallány Gábor öt-hat termet kitöltő gyűjteményét s megcsudáltuk tisztelettel. Aközben e sorok meggondolatlan szerzője annyira ment, hogy hun-avar vitába merészkedett szállni a derék igazgató úrral. Ámde az igazgató úr félszempillantás alatt pozdorjává törte minden ellen-okoskodásunkat.

*

Utóirat. Valamiről megfeledkeztem időközben... Előző estén ugyanis, mikor a lakodalmi-vacsora után egymást-megértőn folytattunk enyhe vitát a negyvennyolcas és köztársasági alapon álló Fábián bácsival, az öreg (úgyis, mint násznagy) szenvedélyes hangon kiáltott fel.

— Az a baj itt, kérem alásan, hogy Csongrád-megyének kilenc nyugalmazott főispánja van! Oszt mind a kilenc húzza a fizetésit!

Ezt a kontingenst tizennégy vármegyére számítva át, kiderül, hogy Csonka-Magyarországon nem kevesebb, mint egyszázhuszonhat volt főispán szedi föl minden elsején a salláriumot...

Elég!... Elég!...

A TIROLI HAVASOK VILÁGÁBAN.

Bozen, 1928 június 19.

Leírhatatlan varázssal vannak rám a havasok!

Amikor messziről-messziről, szinte az ég aljáig szökve, fölsejlettek előttem a Karavankok, fátyolos leit a szemem... Azt az érzést pedig, amellyel este nyolckor itt állok a Talfer hídján, nem tudom elmondani.

Tizenöt esztendeje lesz idei szeptember végén, hogy utoljára mentem át rajta a kaszárnya felé, ahol — mivel nehéz szívvel hazafelé készülődtünk akkor — a két császár vadász-zászlóalj nyolc századkürtöse még egyszer elfújta tiszteletünkre az utolsó takarodót. Fia-tal legénykék voltunk még s könnyes arccal hallgattuk a kaszárnya udvarán egyszerre a nyolc kürtöt. Azóta sem hallottuk.

Tizenöt esztendő óta mintha századok zúgtak volna itten.

Akkor császár vadászok regimentjei űztek hadijátékokat a havasokon olyan erővel, hogy dühös bakancsaik alatt porban vert föl a hó... Tizenöt esztendő után csak az emléke jár vissza már a császár vadászoknak, ők maguk meghaltak a déloroszországi csatákban s havasi hazájuk határainak szörnyű védelmében. Elhullt Brosch ezredes, elhulltak kapitányok, főhadnagyok, hadnagyok és zászlósok a galíciai dombokon vagy a Col di Lana sziklái között s akik elvértve élnek még, odaát, Észak-Tirol városkaiban égeti őket a bosszú láza vagy itt, Olasz-Tirolban megbújva tengetik kilátástalan napjaikat. Mert a megmaradt tisztek még nyugdíjat sem kapnak az olasz államtól. Keserves világ ez mindenképpen.

Állok a Talfer hídján, el-elakadó mellel. Mintha egy álomvilágba kerültem volna át. Köröskörül égig-

nyúló hegyek, hátul a Rosengarten fogazott szikla-csúcsai, meseszerű alpesi pírban. Minden megváltozott itten, csak a hegyek a régiek s csak a Talfer zúg fülsiketítőn. Mint tizenöt esztendővel ezelőtt.

Szemközt, kissé feljebb, a Sarntal irányának, megvan még a régi gyakorlótér, amelyen az egyévi *önkénteseket* képezték ki akkor. Most feketeinges fasiszták futballt játszanak rajta és kergetőznek serényen. Tizenöt esztendővel ezelőtt, a kiképzés második hetében történt, hogy a kapitány úr, *egy* vadkanagyarbajszu indulatos ember, a második héten jött ki csak először a gyakorlótérre. Azzal a szándékkal, hogy szemügyre vegye az »ezévi anyag«-ot... Százhusz önkéntes feszes vigyázzba merevedett a gyakorlótéren, a kapitány úr viszont már százötven lépésről kardot rántott s olyan indulat rázta, hogy teljesen szétfújta a bajuszát. S recsegve kiáltott már százötven lépésről:

— Zsidók, zszurnaliszták kilépni!

Előlépett erre a sorból három fiatal és halott-sápadt újságíró (köztük e sorok szerény írója is) s azonfelül valami tizenhat zsidó. A kapitány úr viszont, miközben — úgy száz lépésről — kardját villogtatta veszettül, egy másodikat kiáltott, egész magánkívül:

— Zsidók, zszurnaliszták marsch nach Hause! Azonnal pakkolni!

A kapitány úr ugyanis beteg lett, ha zsidót vagy riportert látott maga előtt. Zsidó és zszurnaliszta-önkéntesek azonban mégis Bozenben maradtak. Tudniillik még abban a negyedórában kétségbeesett táviratokat menesztettek haza s miután mindenkinek akadt legalább egy befolyásos pártfogója, másod-, harmadnapra a hadügyminisztériumból nyakrafőre táviratok jöttek az ezredparancsnoksághoz, hogy hitfelekezete és foglalkozása miatt senki sem meneszthető. így aztán megmaradtak zsidók is, zszurnaliszták is és a kapitány úr, valahányszor rájuk esett a tekintete évközben, fokozódó búskomorságot érzett...

Szép világ volt az!

A legtöbb helyre ma már alig lehet ráismerni Bozenben.

A Talfer hídjának Gries felé eső végével szemközt monumentális emlékmű közeledik befejezése felé: a győzelmes Olaszország szimbólumául készül. Mintha egyetlen szörnyű sziklából fejtették volna ki: a közepén egy ialpig-vértbe öltözött szoborkatona jön szembe a nézővel. Ijesztő elszántsággal.

Az új életre indult olasz nemzet diktátorának ökle sújtott le a meghódított Dél-Tirolra.

Innichen határállomás óta a hosszú ut egész vonala, amerre csak jöttünk, haderővel van megrakva: katonák, katonák, katonák különböző uniformisokban, feketeinges alakulatok s csendőrök megszámlálhatatlanul. Szinte roskadoznak alattuk az állomások, a havasi falucskák, a hágók és az ormok. Nem mukkanhat itt senki: minden tőlük feketedik.

Bozen is megváltozott.

A városkának huszonötezer lakosa volt békeidőben s ebből alig kétezer az olasz. Ma a lakosság száma negyvenezerre szökkent, de alig húszezer némmel többé. A Virgl tetején álló kies vendéglő teraszán délután szóbaelegyedtem egy talián proffesszorral, akinek kigyúlt a szeme, mikor a Mussolini nevét ejtettem ki. Az asztalra ütött, úgy mondta:

— Három éven belül százezer lakosa lesz Bozennek! Mind a százezer olasz lesz.

Furcsán nézhettem reá, mert szinte rámkiáltott:

— Mi mindent és mindenkit nacionalizálunk!

És ha körülpillantunk kissé, kénytelen vagyunk elismerni, hogy a tanár úrnak alighanem igaza van.

Soha olyan szörnyű erőfeszítést, mint az olaszoké, hogy a Dolomitok egész világát a maguk képére törjék át!

Nem csupán Bozenben, hanem az egész Olasz-Tirolban oly hihetetlen arányú építkezés indult meg, amilyenre nem láttunk példát sehol. Kaszárnnyák, középületek, bérházak, villák százai emelkednek egyket-

tőre mindenfelé, új utakat vágnak a hegyekbe s havasok világát most villamosítják, föl, egészen a Brennerig. Új pályaudvarok készülnek s maga a bozeni is kolosszális teljesítmény. És a páratlan lendületű vállalkozások nyomában özönlenek, egyre özönlenek észak felé az olasz lakosok. Minden hivatal, minden állás kivétel nélkül az övék, munkát csak olaszok kaphatnak, a fölírás még a legeldugottab hegyi-venedéglőn vagy kocsmán is csak olasz lehet. Iskola nincs más, csak olasz! A hittant eddig anyanyelvükön tanulhatták még a német nebulók: szeptembertől kezdve ezt is olasz nyelven fogják már előadni a vallástanáraik ... Soha sehol olyan öntudatos nemzeti munkát, aminőt az olaszok végeznek itten!

S hogy mit csinálnak a németek?

Dolgoznak és hallgatnak, látszatra beletörődve a megmásíthatatlanba. Békevilágban is alig voltak kétszázötvenezeren a Brennertől a nyelvhatár-Bozenig: ma legfeljebb az ötödrészával apadtak le. A megmaradt kétszázezer azonban tartja magát halálos némaságban. A nyelvüket elvették: egy jajszavuk nincsen. A Ritten-fensik egy faházában láttam azonban együtt a hármass családot: a nagyapáét, az apáét meg az unokákét. Éppen végeztek az ebéddel, amikor beléptünk. Abban a pillanatban a nagyszülők, a szülők meg a gyermekek az asztal fölé borultak le, a két karjukra s mélységes áhítatban, kórusban imádkoztak, dörgő fenhargon. Aztán felállt a nagyapa, megtömte porcelánpipáját s a szomszéd asztalhoz intve két unokáját nagy lelki békében oktatni kezdte őket — a német ábécére.

Iszonyú harc áll a feltört olaszok és a csendbe süllyedt németek között!

A németek egyelőre bírják ijesztő nyugalmukkal és a vagyonkájukkal. Mert ősidők óta ők parancsoltak itten s konok szorgalmukkal és takarékosággal megszedték magukat mint kereskedők, szálló birtokosok, gyümölcsstermelők és vendéglősök. S mindehhez vegyük még hozzá a jó öreg német erkölcsöket.

Egyelőre hallgatnak s összetartanak.

II.

Bozen, 1928 június 22.

Bármerre fordulok, nem tudok menekülni emlékeimtől, amelyek szinte fojtogatnak. Ahogy állok a Talfer partján, a vadrózsáligetekbe fúló Wassermauer-Promenadon, a túlsó sétány mögött, közel a hidhoz, az egykori kaszárnya látszik, ahol tizenöt évvel ezelőtt az önkéntesiskola szállásolt. Piroscserepes a teteje most is, mint volt akkor: ezek a régi cserepek még. A kaszárnya déli sarkában látni a kantin ablakait, amelyek mögött ifjúságunk ama kísértő napjaiban, fárasztó beseftigung után nyolcan-tizen be-beültünk egy sörre s mivel mindnyájunkat mart a honvágy, Ráczy Gyula pajtásunk az első félpohár után sodort egyet a vastag fekete bajuszán, baritonját meg kieresztette:

*Ha kiállók a kaszárnya elibe,
Feltekintek a csillagos egetre...*

Zareczky pajtás nyomban tenorba csapott fel, mi alatt Barvitzius Ferdinánd kontrával igyekezett aláfesteni a vezérszólamot. Barvitziusra ugyan állandó volt a gyanú, hogy falsul viszi a kontrát, ő azonban hadonászva tiltakozott minden ilyenmű komisz föltevés ellen.

Állok a Wassermauer-Promenadon, lelkesedve a bércéken, melyek koszorúban szegik körül a várost. Jobbról a Ritten, amelyre éppen most mászik föl a fogaskerekű kocsis, mint egy pöttömnyi katicabogár, előttünk a Guntschna, balról messzebb a Mendel s hátunkban, völgykatlanba szorítva, a Rosengarten áll. Áll így százezer esztendő óta és állni fog százezer esztendő múlva is, amikor már sem németek, sem olaszok nem lesznek többet a földön. Dolomit-csúcsai párafelhők mögött gomolyognak, mintha álomban látná a messziről érkezett vándor... Egészen elől, a városka délkeleti sarkában a Virgl rohan föl merészen, annak oldalában egy kis kápolna romla-

dozik az enyészetben. A kis kápolna alatt hirtelen fordul a Trientnek nyúló országút. Ott, a kanyarodónál, adta föl a kérdést a parancsnok egyik magyar pajtásunknak egész váratlanul, mert gyakorlati vizsga volt éppen:

—Maga a századjával gyanútlanul halad az országúton, amikor egyszerre ellenség bukkan föl a szemközti szőlőkben s megnyitja századja ellen a tüzet. Mit csinál ebben az esetben?

—Bajonett auf! Sturm! — kiáltott lázasan a pajtásunk.

A parancsnok is kiáltott:

— Genug! Genug! Marhaság!

S egyebekben igen rokonszenves pajtásunk már el is vágódott a vizsgán. Hogy azonban miért volt marhaság a felelet, a parancsnok úr nem magyarázta meg akkor. Ezután pedig már nem fogja többet, mert attól számítva egy esztendőre a Walhallába költözött ő is...

*

Áll még a Batzenhäusl, a nevezetes tiroli vendéglő, ahol császári hercegek, híres írók, művészek, politikusok, világhírók fordultak meg egykor s emléküek él még itten arcképeik, följegyzett soraik alakjában. De az emlékeken kívül alig jár ide valaki: két órán át kettesben üldögélünk feleségemmel a faburkolatú szobában. A Torgglhausban már inkább megfordulnak a turisták, a Rathauskeller pedig tömve minden estén. Németek egytől-egyig, akik itt adnak családi találkozót egymásnak. És megvan még a Laubengasse, melynek fedett boltivü gyalogjárói alatt fiatal szerelmesek korzóznak most is minden alkonyaton, kétfelől pedig zsúfolt és tiszta boltok, amelyeket német szorgalom s német akarat teremtett meg századok távolában. S őrhelyeiket összeszorított fogakkal védelmezik most is. Az utolsó lehelletig.

Bármerre fordulunk is, örökös zúgás kíséri mindenfelé!

A Brennertől idáig s innét az Etschig az Eisack harsog őrzöngve, a Sarntal a Talfertől zúg, az Eggen-

tal pedig föl, föl, a százméteres meredek falak tetejéig zeng és mennydörög, amint néhány lépésnyi szakadékan végigszáguld a Karneid-patak. Ez a zúgás fülünkben zakatol még álmainkban is.

Néha felkapjuk a hátizsákot s nekivágunk a hegyutaknak. Két-három házacská egy-egy magasabb legelőn s közülök karcsún szökik ki és szúr fölfelé egy karcsú templom toronyhegye. Akár egy megfara-gott ceruza. Hegyikocsmá hegyikocsmát ér, ami ki-védhetetlen ürügy rá, hogy az ember — testi és lelki végelgyengülés címén — letelepedjen gesztenye-fáik hűvösében s rendeljen egy korsó sert. Minden kocsmában egyet,

Bár Tirol előzékeny népée s tájainak leírhatatlan részleteié minden rokonszenvem, egy észrevételt nem hagyhatni zokszó nélkül: mirevalók azok a hajme-resztőn kapaszkodó hegyivasutak, hogy a drótköte-len lengő villamoskocsikról ne is szóljak?! Nem volt normális agyvelő, aki kitalálta őket. Feleségem ma-kacs rábeszélésére beültem a Rittenre felszuszogó fogaskerekű egyik kocsijába, de bár ne tettem volna! Ismét konstatálni voltam kénytelen, hogy komoly ember csak gyalog jár: így a legbiztosabb és a leg-egészségesebb. Mert a Ritten fogaskerekűjére vissza-gondolni is: elkergeti az álmainkat. Balfelől lépten-nyomon hatvanméteres simára csiszolt falak, jobbról — alig két araszra a kocsikerekeitől — nyolcvan-méteres meredélyek, hogy ájulás környékezi az em-bert ...

A táj azonban, amely lépten-nyomon új fordulóival lep meg, elmondhatatlanul szép. Szinte másvi-lági. És míg köhögve kapaszkodik a fogaskerekű, alattunk egyre merül alá Bozen és környéke, ám a háttérből ugyanakkor köröskörül havasok tolnak föl. Később gyalogszerrel haladunk el a földpiramisok fölött s mire a Rittnerhorn alatt állunk meg, egész Dél-Tirol a mélyből rohan föl és ágaskodik ezer csúcsával. Oldalt a Rosengarten és a Schlern, lejjebb a Latemar üvegszerű ormai szinte átolvadva a fel-hőtlen mennyboltba, mögöttük a Cimone della Pala

hanyatlik el szarvalakban, lent a Mendel és az Adammello-Gruppe, északról az innsbrucki havasok csilognak idáig, nyugati irányból pedig fel-felbukkan az Ortler s újból felhőkbe dől el. Csak a legteteje áll-áll az égbe fűrődva, mialatt felhők úsznak az oldalán ...

Lélegzethalva remegünk össze a fensikon, ahol sokat jártam valamikor. 1913-ban például, egy hófuvásos februári éjfélt után, riadót fújtak váratlanul s háromnapos hegyigyakorlat következett a riadóra, mely alatt megállás nélkül puskáztunk a brixeni és meráni zászlóaljok ellen.. Ám a fegyvercsattogásból és ágyúzásból nem hallottunk semmit, mert a viharbaveszett három éjszakán orkánban dörögtek a havasok. Amire negyednap estére hosszú-hosszú oszlopban vánszorogtunk volna el Bozenig, véres volt a lábunk. A Walter-Platzon azonban — mégegyszer és utoljára! — Dankl generális szeretett volna elgyönyörködni bennünk keveset, amire olyan díszmenet következett, hogy hegymászó bakancsaink alatt szikrák pattogtak a tér kövezetéből. Az egyik lengyel önkéntes azonban negyedpillanatra el találta véteni a taktust, meglátta ezt a kapitány úr s háromnapos egyest sózott a nyakába lengyel bajtársunknak. A priccsen aztán tűnődhetett, hogy kell vágni a lépést, amikor díszmenet van!

*

A mai napon, késő estén, kissé jókedvűen bandukoltam szállóbeli lakásom felé, a bozeni Torgglhausból. Régi katonatársaim emlékére néhány pohár bort ürítettem- előzően. Ismétlem: Bozen roskadozik bersaglierek, csendőrök és fasiszták tömegeitől, mindazáltal — magányos bandukolásomban — egy császárhű katonadalt dúdolgattam magam elé. S bersaglierek, csendőrök és fasiszták egy ujjal nem mernek hozzámnyúlni a lázadó melódiára. Ám lehet, hogy nem is hallották.

Még valamit!

Hiába adják leszállított árban a vendéglői szo-

bákat, a turisták száma, akik azelőtt elárasztották a Dolomitokat, érezhetően megcsappant. Ma is akad azért igen sok külföldi látogató, a turisták azonban ezúttal is németek túlnyomórészt. Legalább hetven százalékban. Jönnek-jönnek vicsorgófogú bakancsaikban Észak-Tirolból, Karinthiából, Bécsből, de leginkább Németországból. S ezek a germán hegymászók nem csupán a havasok heroikus szépségeiben merülnek el, hanem — négyszemközt — szóbaelegyednek az itteni németekkel is. S úgy véletlenül, de minden esetben, odavetik nekik:

— Ja, ja. Mi többen vagyunk nyolcvan milliónál!

Csak német szállóba szállnak s ha már olasz hegyitájakra kalandoznak el, képesek háromheti eleséget cipelni a hátizsákban s ráadásul sátorlapot is.

Őrajtuk ne keressen senki idegen!

Élet-haláltusa ez bizony s nem kell hozzá különösebb képesség, hogy megjósolhassuk: vér fog folyni még a végleges Brennerért. De a régi császárvadászok ezt már nem fogják megérni... Mert bennük nincs többé — utánpótlás.

III.

Innsbruck, 1928 június 24.

Hát bizony a »nagy regiment«-et, a tiroli császárvadászok négy ezredét, szétverte a háború Európa összes szegleteiben, később pedig világgá fújta őket ez az elmebúsító utolsó tíz esztendő. Akiket azonban megtartott közülök az Isten, azok itt, a szabad Észak-Tirolban össze-összejönnek minden héten, hogy megújítván a régi esküt, ápolják a katonai tradíciókat s megőrizték mindhalálig riasztó hősi emlékeiket. Mert az utolsó császárvadászok ők ebben a földi létben!

Tegnap keltünk át a Brenneren, amely feketedik az olasz hatalom haderejétől: bersaglierikkel, csendőrökkel, fasisztákkal van megrakva ez a főséges

hágó. Rég elmerült a hátunkban a Dolomitok mesebeli világa: tébolyító alakulatú, várszerű, álomban sütkérező bércek és ormok, melyeket csak a felhők súrolnak néha, később azonban lankadtan hullnak le ők is ebből a szédült magasságból. S fehérben izzanak tovább a Dolomitok... És mialatt a Brennerre pöfögött velünk a három mozdony, messziről, nagyon messziről, valahonnét északi irányból égigérő havas nézett vissza felénk, mialatt csúcsai szikráztak a napban. De olyan távolról, hogy elcsügged a gondolat, mire odáig vánszorog. Majd forduló következett s a Stubai-Alpesek oromlottak fel balról. Köröskörül hóban villogott minden, a felhők járásánál is rémítőbb magasságban.

Ma vasárnap van, ülök az Iselbergen, ahol vérengző csatáját vívta egykoron ama nevezetes Hofer András Napóleon katonái ellenében s alulról harangszó kondul. Innsbruck valamelyik templomában harangoznak.

Lehajtott fejjel ülök az alacsony tető egyik padján, a nagy tiroli szabadsághős szobránál. Mert tizenöt esztendő óta ma van elsőízben érzékeny találkozásom a négy regiment emlékével, amelyeket féltékenyen őriznek itten a megmaradt ezredtársak. Alig negyedórája, hogy kiléptem a »Császárvasadás-Múzeum«ból, melynek termeiben ágyúfüsttől kormos hadilobogók, géppuskák, ágyuk, fringiák, csatajelenségek, régi vitézek arcképei, világháborús jelenetek regélnék egy vissza nem hozható múltból. A négy véres esztendő rajzai közt ott láttam Irányi Pista barátom pompás akvarelljeit, meghatódva álltam meg egykori szakaszparancsnokom, a szőke és karcsú Steiner hadnagy képe előtt, aki tizennégy esztendő óta galíciai földben hallgatja a hujcei erdő őszi zúgását. És fellelkesültem, mikor a legszembeűnőbb helyen megpillantottam a magyar császárvasadástisztek Máriás-zászlaját... Tisztelegtem előtte!

Az Iselberg tetején apró kápolna, a kápolna há-
tában az elesett császár vadászok monumentális re-
liefje, alul fekvő bronzlap, rajta bánatos költemény.
Ideírom, mert olyan szép:

*Gemngen, wie die Helden,
Verblutet Mann um Mann!
Nur Lieder werden melden,
Was Grosses sie getan.
Und findet man einst Graber
Im Sand, die niemand kennt:
Das waren Kaiserjager
Vom grossen Regiment!*

Hát bizony számtalan az elfelejtett sír a világban,
amely császár vadászok csontjait borítja be. És meny-
nyien-mennyien fekszenek bennük magyar hadna-
gyok, zászlósok és gyerekönkéntesek.

A kis kápolna körül régi katonák kezdenek gyü-
lekezni: néhány perc múlva misét szolgáltatnak a
Custozzánál elesett bajtársak lelkiüdvéért. Egymásután
vonulnak föl zárt sorokban hadastyánok, lövészek,
világháborús császár vadászok, tiroli önkéntesek. Fe-
szesen, katonásan. S mikor a régi hornyisták meg-
fűjják a régi kürtöket, sok kemény harcos szemé-
ben könny csillan meg.

Itt talákoztam régi parancsnokunkkal, Tschan ez-
redessel is. Ott tett-vett, intézkedett most is a kö-
zepén, öregurasan és serényen. Hanem meglátszik
rajta is, hogy vonul az idő a régi parancsnokok
feje fölött. Ahogy bemutatkoztam, megörült, de meny-
nyire !

— Mit üzen a magyar bajtársaknak, ezredes úr?
Megrázta ősz fejét:

— Azt üzenem, hogy tartsanak össze és tartsa-
nak ki! S ne feledkezzenek meg rólunk, mert mi is
szüntelenül gondolunk reájuk. És ne felejtsetek el
soha, hogy mi vagyunk az utolsó császár vadászok...
De azért leszámolunk még mindenkivel!

Lehet, hogy a számadás napja valóban elkövet-
kezik majd valamikor. Csakhogy akkor aligha fognak

vezényelni többet a régi parancsnokok. Talán élni sem fognak már.

Köröskörül havasok szorítják közre a várost. Bármerre fordul az ember, olyan hegyek komorulnak, hogy belelátnak a házak kéményeibe. Mintha minden pillanatban rá akarnának dőlni Innsbruckra. Magasra nyúlnak föl a havasi rétek, ám megszakadnak váratlanul s attól fogva kormos sziklák szöknek tovább nyugán, melyeket csak itt-ott szakít meg vakító villogásban a hó.

Jártunk a szomszédos Hallban, ebben az ódon városkában, melynek kapuján túl egyszerre a tizennegyedik századba bukik bele a messziről érkezett vándor... Déli egy óra volt éppen s az egész városka halottan nyúlt el. Amikor — úgy negyedóra múlva — egy magányos ember vágott keresztbe egyik mellékútcáján, valóságos szenzációt keltett, annyira ritka esemény ez itten... Olykor verni kezdett valamelyik toronyban az óra: nyöszörgő erőlködéssel, tompán, mintha hatszáz esztendő mélységéből kondukt volna föl. S akkor még szörnyűbb hallgatásba süllyedt vissza minden... Innsbruckban megálltunk a Walter von der Vogelweide szobra előtt, akinek lantja — a menekülő Inn szélén, sötétlő fáknak árnyékában — még ma is halhatatlan szerelméről peng...

Századok kísértetei kelnek ki sírjaikból itten és zsongják körül az élőket minden alkonyaton...

A Batzenhäuslban ülünk vacsorához. Nevezetes vendéglő a Batzenhäusl, mert falai közé járt valamikor Goethe, megfordult itten II. József császár és gyakran iddógált benne Hofer András, míg csak Mantovában agyon nem lőtték a franciák.

De nem ezért említem meg a Bätzenhausl-t, hanem a vendégkönyve miatt. Egyetlenegy magyarul bejegyzés található benne mindössze, ámde ezt az egyet ide kell iktatnom. 1927 augusztus 9-én kelt, ceruzával van írva s hangzik a következőképpen:

Magyarok!

Ha sorsotok jómódotokban errefelé vet valaha, gondolatok megrendülten egy bujdosó honfitársatokra, aki leírhatatlan küzdelmei közepette is büszkén, sőt göggel vallotta mindenkor és mindenki előtt, hogy: magyar!

R. Árpád.

Utóirat! Midőn eme sorokat jegyzem, odakint alkonyodik s én utolsó pénzemet eszem el idebent. Hogy holnap mivel fogok táplálkozni, a nagy Ég a megmondhatója. Egy vasam sincs!«

Úgylátszik, más magyar is tévedhetett be rövidesen a Bätzenhausl-ba, kezébe kerülhetett a vendégekönyv, mert — ugyancsak ceruzával — ezt írta a R. Árpád neve alá:

» Zsidók

Úgylátszik azonban, R. Árpád is visszakerülhetett mégegyszer a Batzenhausl-ba s felhördült e bejegyezésen, mely hitfelekezetbeli hovatartozását állította pellengérré, mert a »zsidó« alá ezt írta oda olyan betűkkel, hogy szinte hasítják a papirost:

»Az ángyod térgye!«

Amiből is nyilvánvalónak tetszik, hogy R. Árpád bujdosó honfitárs időközben mégis csak szert tehetett néhány darabra amaz érmékből, amelyek pénzmag gyanánt használatosak a hétköznapi kifejezésben. Különben nem ült volna be másodszor is a Bätzenhausl-ba.

IV.

Salzburg, 1928 június 26.

Az utolsó napon fölkerestem még Innsbruckban Bischof alezredes urat, aki nagyszerűen beszél magyarul is, ezidőszerint állami hivatalban dolgozik s e polgári beosztásban végzett munkája fejében kapja katonai nyugdíját. S elbeszélgetvén a jelenvaló állapotokról, némi rezignációval állapítottuk

meg mind a ketten, hogy jobb volt régen. Nem kellett gondoskodni napi kosztról, mert az erár ingyen táplált minden hitvány porosfűlűt s befél után — kiglancolt gombokkal — ha végigment az ember a bozeni Laubengassén, minden kislány megfordult utánunk és sóhajtott egyet. Gyöngy dolga volt még a kutyamosónak is, pedig az igazán legutolsó teremtménye volt a jóságos Istennek!

Azóta csak álmainkban jár vissza Bozen. Tegnap óta Innsbruck meg Hall is elmaradt a havasok megett s mialatt vonatunk őrjöngve vágatott hegyszirtek mentén, alagutak alatt, viaduktok fölött és kristálytisza tavak partjain, mesebeli tájak suhantak el a fülkeablakok előtt... Most Salzburgban tépelődöm, egy szállodai szobában.

Némi keserűség a tépelődésem.

Sok-sok vidéket bejártunk s elszontyolodva látam, hogy Karinthia, Tirol és Salzburg összes várai, kastélyai, templomai és múzeumai szobrok, képek és műkincsek alatt roskadoznak, amelyek elképzelhetetlen nemzeti gazdagságot jelentenek. Karinthiaiak, tiroliak és salzburgiak bizonyára régen elefejtették már, hogy mindenüket nekünk köszönhetik. Mert mialatt ők zavartalanul gyűjthettek a béke boldog világában (köztük magyar kincseket is teméntelen mennyiségben), mi értük verekedtünk a magyar síkságon és haltunk rakásra egy olyan maszlagért, hogy el kell pusztulnunk. Nem magunkért, hanem Európa kereszténységéért. Ez a keresztény Európa aztán — alig harmadfél századdal reá — sietett megfojtani bennünket. Bizonyára hálából. Ha akkor egy csepp eszünk van s összefogunk a törökkel, ma mi vagyunk az urak a Duna forrásvidékéig s észak felé Dancka városáig. De jön idő még, amikor ránszorulnak egyszer... Akkor is szívesen megyünk verekedni majd, de nem — hitelbe.

*

Tirol, a Brennertől délnek, alig kétszázezer németet veszített lélekszámban, de látni kell azt az irreden-

tát, amelyet ők fejtenek ki végső lehelletükig, hogy visszaszerezhessék elszakított havasaikat.

Nem úgy dolgoznak, mint mi: ők meg tudnak rendíteni! Csak egy példát a sok közül!

Itt vannak irredenta-képeslapjaik, melyekkel a félvilágot árasztják el. Nem lehet nézni őket mélységes megindultság nélkül. Igaz másfelől, hogy náluk a legnagyobb festők és írók fogtak össze egyakarattal, hogy segítségére siessenek vérző hazájuknak.

Az első levelezőlapon az egész család menekülve húzódik észak felé a havasokon át: az anya minden ágyneműt a hátán cipel, a pöttöm-apróságok batyuban mentik játékszereiket, a családfő pedig roskadozva viszi vállán a Krisztust s a feszületről leszedett Megváltó az ég felé tárja fonnyadt két karját, mintha ő is segítségért sikoltana fel... Egy másik levelezőlapon kiüldözött tiroli vándorlegény borul le egy magaslati sziklán a két térdére, mialatt a messzeségben a Rosengarten ég alkonyati-pírban. Távol hazája képe mereng feléje egy hosszú életen át... Egy harmadikon az egész család asztalra, székre könyökölve néz-néz maga elé üveges szemmel, megsemmisülten... Egy negyediken három nebuló áll a hegyfokon, kezükben a német ábécé, állnak édesapjuk térdeihez simulva, aki jobbkezevel ölbeli fiacskáját szorítja magához, balöklével pedig az égre fenyeget föl...

Van egy képük még, amelyet nem lehet látni anélkül, hogy éjszakákra el ne vegye az álmainkat. Két tiroli leány ül a hegyen: az egyik tenyerére borulva sir elveszett hazája után, a másik felkarjával a sziklára hajlik s néz a messzeség felé... Csak néz... csak néz... A messzeségben, ködök és felhők felett, az Ortler csúcsai sejlenek s a fiatal leány nem tudja levenni a szemét ezekről a havas csúcsokról. Nézése több, mint tébolyult.

Ezt csinálják Tirolban!

És nálunk?

Minálunk eddig néhány nyomorult giccs készült legfeljebb. Dilettánsok ecsetje alól. A nagyok, akik megrendíthetnék a világot — magyarul beszélve —,

oda se köpnek! Vagy mert lenézik ezt a »témát«, vagy mert érzik, hogy semmi közük hozzá.

Hetek óta csavargunk már ketten a havasok világában. Itt Salzburgban is elcsatangoltunk sokáig, ahol ama csapszéknek kell lennie, melynek belseje egy fölötté nevezetes költemény megírására készítette Szabolcska Mihályt. Hát abban az egyben tökéletes igaza van Miska bátyánknak, hogy egy magyar legény, ha pajtásai annak az »egyetlen« leánynak nevét mernék kiejteni előtte, nem veszekednék vénasszony módjára, hanem odaütne. De oda! Nem találtam sehol a régi csapszékét, ám lehetséges, hogy a helye sincs meg már. Közel negyven esztendő szállt el azóta.

Ülök a salzburgi szálló szobájában s váratlanul harangszó üt meg messziről. Haloványan, hogy alig hallom. A harangszóra eszembejut elhagyott hazám, melynek népe világárvaságban küzködik, mióta csak emberek vannak a földön. Mert senki-pártfogónk, megértőnk, testvérünk sehol... S olyan fájdalmas vágyakozás ragad szivén a hazai dombok, vizek és templomtornyok után, hogy nem bírom tovább...

Gyerünk innét!

De előbb Linzben kell még kiszállni. Ott, Linz városában áll a Fabrikkaseme, várszerű, háromszázéves tömbépület, annak falai közt táborozott a császárhadászok önkéntesiskolája 1913 telén. S a télben és ködben, mely szinte fojtogatta a kaszárnyát, olykor-olykor mély bánattal kinyújtott Gewehrheraus! szállt felénk a főkapuból, hol a Stationswache strázsált. Valami generálisnak vagy egyéb nagykutyának kellett közelednie ottan.

Azóta sem hallottam, hogy ilyen különösen elnyújtott Gewehrheraust kiáltottak volna a téli ködben, a kaszárnyát ellenben látni fogom ismét tizenöt esztendő riasztó messzesége után. Ott, Linz vidékén, végleg eltűnnek majd előlem a havasok, de álmképeik sokáig vissza fognak járni hozzám az emlékeimen át.

Mert mi lenne belőlünk az emlékeink nélkül?

TÖRLESZTÉS - HÚSZ ÉV UTÁN..

I.

Budapest, 1929 április 28.

A napokban felszólítást kaptam Lászlófi Henrik sátoraljaújhelyi szabásmestertől, hogy az Istenért, egyenlítssem ki már az árát annak a báliruhának, amelyet még 1909 november havában rendeltem meg nála. Azazhogy nem az öltöny teljes áráról volt szó, hanem tizenhárom aranykoronáról csupán, amelynek mai értékét tizenöt ezüstpengőben állapította meg a derék szabász. A huszévi kamatoktól végleg eltekintett Lászlófi Henrik, ami jólesett és meghatott.

Sajátkezűleg írta a levelet a jeles újhelyi szabóművész, közbevetve teljes tisztelettel, hogy amennyiben nem lennék hajlandó lefizetni ezeket a tizenöt pengőket, ő — minden jóindulata ellenére — kénytelen lenne ügyvédnek adni át ezt a neki is kényes ügyet. S levele végén szenvedélyes hangon kiáltott föl:

»Csakhogy végre ráakadtam önre, uram!«

Mivel tudom, hogy Lászlófi Henrik dzsentlemén volt mindig, akinél képtelenség lenne bárminemű suskusnak a puszta föltevése is, újhelyi rokonaimnak megírtam, egyenlítsék ki azt az ösztövért tartozást. Miután ez megtörtént, Lászlófi úr a legnagyobb előzékenységgel küldte meg részemre az egykori »Rendelő-lap «-ot.

Ahogy ránéztem arra a közel húszesztendő s Rendelő-lapra, igen elfogódtam s keveset szégyenkezni kezdtem.

A Rendelő-lap tanúsága szerint ugyanis, mint sárospataki főgimnáziumi nyolcadosztályos tanuló s az

Erdélyi-Önképzőkör nagytekintélyű ifjúsági-elnöke köteleztem magamat 1909 november havában, hogy a Lászlófi Henrik szabázmester által remekbeszabandó báli-öltöny árát, hatvanhat koronát, két egyenlő részletben post festa, azaz a karácsonyi és húsvéti ünnepek után fogom megfizetni. Az akadémisták és a felsőgimnazisták köztudomás szerint ilyenkor özönlöttek visszafelé Patakra dagadt pénztárcákkal a légációból. Hát fizettem is a törleszteni-valókat, de az ötvenharmadik korona után — örökre földérintetlen okok folytán — meg talált akadni a további ráták folyósítása, különben nem tartoztam volna oly tetemes ideig azokkal a tizenhárom békebeli koronákkal. Mindenképpen bosszantó ez a huzamos feledékenységem s resteltem is némileg, hogy ennyire próbára tudtam tenni a Lászlófi szabász csodálatos türelmét.

Ámde meg is hatódtam, mikor Lászlófi úr megküldte címemre a Rendelő-lapot. Mert eszembejutott végleg elsüllyedt ifjúságom, amikor — alig tizenkilencéves korunkban — meg voltunk győződve, hogy jelentős költőknek számítunk a hazai literatúrában s ez ókból kazalnagyságra hagytuk nőni a hajunkat. Ennek viszont az lett a következménye, hogy számtan- és fizikaprofesszorunkat ájulás környékezte, valahányszor rámpillantott. Ki nem állhatta a versírókat... Emlékszem, hogy sokat táncoltunk abban az évben a pataki bálókra beözönlött bodroγκözi és tiszaháti kislányokkal. Ma már az ő kislányaikat táncoltatják a mostani nyolcadgimnazisták.

Még egy kérdés várna tisztázásra ezekután: módon jöhetett rá a címemre Lászlófi Henrik úr?

Oly örjítő véletlen folytán, aminőre nincs példa az utolsó száz év históriájában.

Vonaton utazott nemrég a kiváló újhelyi szabász s a másodosztályú fülkében, ahová betelepedett, két ismeretlen úr éppen a *Magyarság*-ról és munkatársairól beszélt. Így talált szöbakerülni az én nevem is. Lászlófi Henrik extatikusan kiáltott föl a nevemre:

— Nem tudnák az urak, mi lehet a közelebbi címe?

A többit könnyű kitalálni. Az ismeretlen két úr válasza úgy hangzott, hogy közelebbi címem — minden föltevés szerint — egy lehet a *Magyarság* szerkesztőségével. Lászlófi mester megköszönte a kapott felvilágosítást s három napon belül már lecsapott reám. Így írják legalább is újhelyi barátaim, kiket az idevonatkozó nyomozás lefolytatásával bíztam meg.

Még valamit!

Az előnyösen ismert sátoraljaújhelyi szabász a legmélyebb tisztelet hangján fogalmazta meg levelét, ez tagadhatatlan. Másfelől elejtette azonban a sorok között, hogy amennyiben húzni-halasztani próbálnám a végleges kiegyenlítés időpontját, ügyvédhez fordul s akkor lássam majd, mi végem lesz! Ugyanakkor azt a baráti kérdést vetette föl előttem, nem tudnám-e véletlenül, e világ mely táján tartózkodhatik ezidő-szerint K—ss Kálmán úr és B—th Ernő úr? Nem mondta meg ugyan, de anélkül is sejtem, hogy ez a két barátom, aki egy-két esztendővel járhatott fölöttem, szintén érdekelve lehet nála némi keszeg öszszeggel.

Ennél a pontnál komolyan megakadtam.

Sikerült megtudnom ugyanis, hogy miután ma fölötte hervadtán megy a hazai szabászoknak, Lászlófi Henrik úr abból él a jelenvaló esztendőben, hogy régi adósa után nyomoz az egykori pataki diákok tömkelegéből. (Valami négyszázhatvanan vannak ilyenek). Mit válaszoljak neki? Ha azt írom, hogy K—ss Kálmán lósportrovat-szerkesztő Budapesten s B—th Ernő tiszteletreméltó állást tölt be Nyíregyházán, Lászlófi Henrik úr megkapná a pénzét, de pillanatnyi zavarba ejthetném esetleg két jóbarátomat. Másfelől: ha azzal ejteném törbe a törekvő szabászt, hogy K—ss Kálmán barátom hősi halált halt Ravaruszkánál. B—th Ernő barátom viszont évekkal előbb Amerikába hajózott át, nem írnék igazat s ráadásul tetemes bevételtől fosztanám meg Lászlófi urat... Mit kellene tenni itten?

Nem tudom... Nem tudom...

II.

Budapest, 1929 május 12.

A *Magyarság* olvasói között bizonyára akadni fognak egyesek, akik visszaemlékeznek egy kis eszmefuttatásomra, amelyet két héttel ezelőtt vetettem papírra és amelyben nem minden megindultság nélkül emeltem kalapot azelőtt a dzsentlemén-mivolt előtt, amely Lászlófi Henrik sátoraljaújhelyi szabászmesterben lakozik. Lászlófi Henrik urnái ugyanis tizenkilenc esztendőnek előtte egy báli-öltönyt rendeltem azzal az írásban lefektetett becsületbeli kötelezettséggel, hogy az öltöny árát — Ferenc József-korabeli hatvanhat ezüstkoronát — két egyenlő részletben fogom letörleszteni 1909 karácsonya és 1910 húsvétja után. Fatális elnézés folytán azonban tizenhárom koronáról megtaláltam feledkezni és Lászlófi Henrik szabász volt annyira úr, hogy tizenkilenc esztendeig nem zaklatott, ám bár igaz másfelől, hogy nem is tudta, merre élem világomat. Mikor aztán rájött jelenlegi tartózkodási helyemre, nyomban ujjongó levélben üdvözölt s kérte a tizenhárom koronát, illetve a vele egyenértékű tizenöt pengőt, a közbeeső kamatoktól végleg eltekintvén. Hát ez a diszkrét figyelme volt az Lászlófi Henrik urnák, ami — egy-két röpké pillanatra — komolyan meghatott akkor.

Az esetet, mint a csonka-hazai szabászművészet terén magábanálló epizódot, úgy két héttel ezelőtt szóvátettem a *Magyarság* hasábjain. Erre a karcolatomra kimerítő levélben válaszol most az elismert újhelyi szabász s levelében oly fölényt és annyi tapintatot árul el, hogy meg kell vallanom: Lászlófi Henrik úr lefőzött!

Azzal kezd, hogy Sátoraljaújhely városában már az első napon temérdek kuncsaftja, ismerőse, jóbarátja és egyéb tisztelője hívta föl figyelmét szerény karcolatomra, amelyet ő tüstént el is olvasott. Azzal az érzéssel pedig, hogy noha nem mai gyerek már, szívesebben lenne aktív hőse egy szerelmi-történetnek, mint

passzív alakja egy olyan karcolatnak, melyben a könyörtelen adósságbehajtó hitelező szerepében tüntetem őt fel, hozzáfűzvé, hogy erről ő valóban nem tehet, tehetnének ellenben azok az egykori pataki diákok: trillák, gödék és prepák, akik mind a mai napig levegőnek nézték őt s eszükágában sem volt törleszteni. Elismerjük készséggel, hogy e bús szemrehányásban száz-százalékos igazság rejtezik. Valóban el lehet mondani: éppen eleget várt a türelmes szabász.

Lászlófi úr azonban nem csupán tetőtől-talpig dzsentlemén, hanem olyan nemes ellenfél is, aki elismeréssel van a kétségbevonhatatlan sikerek iránt. Levelében szóvateszi ugyanis, hogy karcolatom mély hatást idézett elő Ujhelyben. »Nem is csoda, uram, — kiálí föl Lászlófi Henrik, — mert cikke tagadhatatlanul sziporkázó szellemmel van megkomponálva és aláfestve!« Mért ne vallanám meg: jólesett ez a spontán elismerése szerény irodalmi tevékenységemnek.

Van azonban Lászlófi szabász sorai között olyan célzás is, amelyben egy marék finom gúny s némi kötődés is fedezhető föl. Egy helyen így ír ugyanis:

»Itt, szűkebb hazánkban, mint a bomba csapott le az ön karcolata. Mi ketten tudjuk azonban — és ezt valljuk be négy szemközt! — hogy ami a tényeket illeti, azok nem minden tekintetben egyeztek az ön költői fantáziájának csapongásával...«

Sajnos, Lászlófi Henrik ismételten a szög fejére ütött. Úgy van betűszerint, amint ő konstatálja. Minket, az írórenden lévő nemzeti napszamosokat, valóságos átok üldöz, hogy képtelenek vagyunk az igazságnak megfelelően elmondani valamit. Hol elveszünk a valóságból, hol toldunk hozzá az esethez és ha számonkérnek bennünket rendes civil-ismerőseink, miért lódítunk annyit, azzal vágjuk ki magunkat, hogy ez velejár a komponálási móddal... Szép kis kibúvó! — kiálthatna föl Lászlófi úr. — Nem egyéb ez ócska anzárgolásnál!

Elmondhatom s nem minden elérzékenyülés nélkül, hogy Lászlófi úr minden tévelygésemet elnézi hozzáintézett levelében, sőt annyira megy, hogy meginvitál

magához. Ennek a meghívásnak kettős célja lenne: egyfelől bemutatná nekem mindama régi adósainak hálálkodó sorait, akiket időközben sikerült fölvernien rejtekhelyeikből, mely levelek között egészen fantasztikusan hangzó mentegetődzések is vannak, másfelől viszont nagy örömet szereznek neki esetleges betoppanással: megújítanók a régi barátságot. Ámbár valószínűnek tartja Lászlófi Henrik, hogy az első pillanatban alighanem be kellene mutatkoznunk egymásnak, mert csúnyán elszántait rajtunk az idő. Én nem vagyok már az egykori karcsú gimnazista s Lászlófi úr ősz emberré vált... Az idő hogy eljár! Cserebogár.

Mielőtt pontot tennék, elismerem készséggel, hogy a jeles újhelyi szabázmester — minden kötődésemmel szemben — úgy tónusban, mint fölényben és diszkrét mivoltban toronymagasan lefőzött. Levele végét ide kell iktatnom:

»Ha ki akar engesztelni, okvetlenül kérem, hogyha erre vetődik alkalomadtán, ne resteljen meglátogatni. Egy kis hegyaljaival meginnók a békepoharat.«

Nem bánom. Ha szűkebb hazámba kerülök el legközelebb, első utam Lászlófi mesterhez fog vezetni... Ezt megígérem ezennel. Akkor koccintunk a békepohárral s egyben elszívjuk a békepipát.

EGY RÉGI ÖNKÉPZŐKÖR*

Hölgyeim és Uraim!

Nem minden meghiúsítás nélkül jelentem meg ezen a helyen... Hiszen e színpad deszkái ugyanazok még, amelyekről egykor első felolvasásomat tartottam meg, mint ugyanennek a főgimnáziumi Erdélyi-Önképzőkörnek ifjúsági elnöke. Bizony ennek húsz esztendeje lesz már idei novemberben. Csak közbevetve jegyzem meg, hogy akkori humoros felolvasásom frenetikus hatástalansággal hangzott el és ha most mégis meghiúsítást érzek, szól ez a meghiúsításom nem akkori kudarcoknak, hanem ifjúságunk ama napjainak, amelyek soha többé nem fognak visszatérni. Igaz, hogy az akkori irodalmi presztízsemen esett csorbát hamarosan kiköszörültem. Tudniillik még ugyanabban az iskolai évben, 1910 tavaszán kezdődtek meg a Mikszáth Kálmán negyvenesztendős írói-jubileumának szóló országos ünnepek. Nos, április egyik vasárnapjának délutánján mi is rendeztünk egy ilyen Mikszáth-ünnepet a kollégium imatermében. Ritkán látott közönség gyűlt össze erre a jubileumi délutánunkra: ott volt a tekintetes tanári-kar teljes létszámában, a város és a vidék legszebb asszonyai és leányai, a kórus is szerepelt csodaszépen, mialatt a mindenre elszánt mendurok a karzatra szorultak föl s onnét lelkesedtek. Patak férfiai természetesen már akkor is hiányoztak, lévén őrölük köztudomású, hogy semmiféle hangversenyre, felolvasásra, előadói-estre nem mennek el. Ez már tradíció s mivel mi tiszteletben tartjuk a hagyományokat, nem szólhatunk ellene semmit.

* Felolvasás az Erdélyi-Önképzőkör 1929 február 9-iki hangversenyén, Sárospatakon.

Némi szerénytelenséggel azt is mondhatnám, hogy tomboló sikerünk volt azon az irodalmi-délutánon.

Dávid Zoltán professzor úr, akkori tanárelnökünk vezette be a délutánt, Gesztelyi-Nagy László főjegyző, ma a Dunaszaközi Mezőgazdasági-Kamara igazgatója, tanulmányt olvasott fel az ünnepeit Íróról, Szabó Feri osztálytársam, ezidőszerint miskolci rajztanár, pompás humorral adta elő »A kaszát vásárló paraszt«-ot, jómagam pedig karcolatot olvastam föl ezen a címen: »Látogatás Mikszáth Kálmán«-ál. Szerény embernek hiszem magamat, de meg kell állapítanom arról az elfelejtett felolvasásomról, hogy a közönség sokat kacagott a Mikszáth közt és köztem végbement állítólagos beszélgetésen. Mert persze, hogy Mikszáthnál soha én nem jártam, de hát — s ezt karcolatom *végén* be is jelentettem a nagyérdemű hallgatóságunk — »felolvasás kellett«.

Erre robbant ki csak olyan kacagás, hogy szinte megijedtem, mialatt a pódiumról támolyogtam lefelé. Soha nem felejttem el, hogy elsőnek Finkey Feri bátyám sietett elém s nevetve nyújtotta a kezét:

— Barátom, ezúttal nagyon-nagyon felültettél mindnyájunkat!

Abban az időben, az 1909—10-iki esztendő folyamán, nyolcadik osztályba jártunk s mivel jelentős íróknak és költőknek tartottak néhányunkat, ezt a kivételes pozíciónkat mi külsőleg is igyekeztünk érvényrejuttatni. Ennélfogva nyakigcsüngő hajjal jártunk, a lehetőség szerint hanyag öltözékben s minden törekvésünk odairányult, hogy adósságba verjük magunkat. Ez utóbbi erőfeszítésünk sikerült is.

Ámde a dolgokba volt beleszólása másnak is. Mivel szabad óráinkban költészetet üztünk, egyregyakrabban kerültünk ellentétbe szegény Ellend József tanár úrral a matematika- és fizika-órákon. Ellend tanár úr, aki nem állhatott semmi néven nevezendő versírást, mind-többször kiáltott fel szenvedélyes hangon:

— Versírás, mi? Az ördög hordja el magukat,

most csak szekundát kap, de legközelebb nullát írok be magának! Bemehet!

Mert Ellend József nullára is osztályozott. Egy nulla egyenértékű volt négy szekundával.

E nullákkal-elegy szekundáknak a túlhajtott költészet volt az oka, a fokozott versírásra viszont az Erdélyi-Önképzőkör sarkallt bennünket, amelynek mi már hatodikos-korunkban pártolótagjai voltunk. Hetedikben rendes-tagok lehettünk végül, amikor Szánthó Feri volt az elnök (ma mérnök Budapesten) s amikor is az alakuló-ülést introitus, azaz ismerkedési-est követte, módfölött lelkes hangulatban. Hogy mi szükség volt erre az ismerkedésre, amikor hat-hét esztendő alatt ép eléggé megismerhettük egymást, ma sem értem.

Az egyletekben nagy élet folyt akkor! Az Erdélyi-Önképzőkörbe például mindjárt szeptemberben oly soha nem tapasztalt tömegekben futottak be a hazafias és szerelmi költemények, hogy Fekete Gyula barátunk, aki ma Bocs község érdemes főjegyzője, nem győzte iktatni őket. Tudni kell ugyanis, hogy a tagok túlnyomó része már a nagyvakáció alatt készült a szellemi tornára s a tarsolyában mindegyikük egy halom verssel tért meg Patakra szeptember első napjaiban. És megindult a küzdelem!

Mert soha sehohol nem dúltak még oly keserű elviharcok, mint az Erdélyi-Önképzőkörben!

Hölgyeim és uraim!

Ezeket a rég-tombolt szócsatákat és elvi jelentőségű fejtegetéseket lehetne hasonlítani némileg a parlamenti vitákhoz. De a hasonlat mégsem találó. Mert az országos politikában csupa lepaktálás minden komoly akciónak a vége. Az Erdélyi-Önképzőkörben azonban nem voltak engedmények és hátrálások. Itt is volt egy nagytöbbségű kormányzópárt, amely élvezte és ki is használta a hatalom minden előnyét s volt egy keserű ellenzék, mely a »purifikáció«-t írta fel zászlajára, mint jelszót. Ha aztán az aulikus többség valamely költőtagja nyújtotta be például a versét szakszerű meg-

bíráltatás végeit, nyomban felállt Eröss Jancsi, az elenyészően törpe minoritás vezére (ma keresett ügyvéd Nyíregyházán) s úgy széttörte a szóbanforgó költeményt, hogy öt percen belül roncsokban hevert a porondon. Kimutatta, hogy rímei suták, hogy léptenyomon hamis a sormetszet, bebizonyította éles logikával, hogy Kölcsey hatása oly szembeszökő az egész versezeten, miszerint nyugodt lélekkel komisz plágiumnak vehető s végül ajánlotta, hogy vettessék vissza a ballada, úgyis, mint fércmű... Felállt erre az elnöki-párt valamelyik korifeusa s örömeinek adott kifejezést, hogy annyi erőten próbálkozás után végül egy komoly verssel gazdagodhatik a hazai literatúra. *Megdicsértetett!* Az ellenzék pedig a fogát csikorgatta tehetetlenségében, mialatt a szerző lehajtott fejjel lapított valamelyik padban.

Hiszen igaz, hogy — alapszabály szerint — nem volt szabad ismerni előre a szerző nevét, mert abszolút titoktartás kötelezte a titkárt. De mi mégis pontosan sejtettünk előre mindent és sejtelmeink szinte minden esetben valóknak bizonyultak utólag. Egyszer esett meg csak, hogy Szabó Jóska, ezidőszerint bírósági-titkár a fővárosban, szerelmi költeményt nyújtott be a titkári-hivaialhoz »Minapában« címen. Szabó Jóska a legintranzigensebb ellenzékhez számított, amirek külső dokumentálása gyanánt közvetlenül a vezér, Eröss Jancsi háta mögött helyezkedett el valamennyi ülésen. Nos, a titkár felolvasta a »Minapában«-t s szokás szerint Eröss Jancsi jelentkezett ezúttal is első hozzászólónak... De nem nyújtom a szót, mert szívfacsaró visszagondolni is arra a bírálatra! Eröss Jancsi pozdorjává törte a verset...

Ahogy vége lett volna az ülésnek, Szabó Jóska feldúlt lélekkel és szétvert hajjal támoalgott el Eröss Jánoshoz. Alig tudta kinyögni:

— Jánoskám, azt a költeményt én írtam...

(Tudniillik ha csupán »tudomásulvettek« egy verset, szerzője nevét nem olvasta föl a titkár.)

Eröss Jancsi megtudván, hogy legkitartóbb alve-

zérét csépelte meg, magából-kikelten mordult rá a hű barátára:

— Ember! Ember! Hát mért nem szóltál idejében?

Régen volt... Régen volt...

Abban az időben, amikor szerény-magam voltam az ifjúsági elnök, egyes gimnáziumi költők még románcokat is írtak, a ballada pedig annyira kultivált műfajnak számított, hogy minden esztendőben pályadíjat tűztek ki a legjobb balladára. Az 1909—10-iki esztendő folyamán egy regény is befutott a szépprózai pályatételre »Tiszavidéki hangok« címen. Tizenkét korona volt a pályadíj, ebből azonban mindössze hat korona esett a regényre, mert a másik hat koronát »A vasúti kikiáltó« című humoreszk vitte el. Mindkettőnek szerzője ugyanegy személy volt, a szerző azonban nem hajlandó megnevezni magát. Szerénységéből.

Hölgyeim és uraim!

Ma táncmulatsággal kapcsolatos hangverseny van itten: ezt a hangversenyt és táncmulatságot mi rendeztük meg első ízben 1908 őszén, Szánthó Ferenc ifjúsági elnök vezérletével s a rákövetkező év novemberében megismételtük. Az anyagi és erkölcsi siker tökéletes volt, főként azonban az erkölcsi. Ugyanabban az iskolai esztendőben, 1910 április 17-én rendeztük meg még nagyobb sikerrel a Mikszáth-ünnepélyt, amikor mi, nyolcadikosok búcsúzni kezdtünk már az Alma Matertől. Azon a táncmulatsággal kapcsolatos hangversenyen, amikor e sorok írója volt az ifjúsági-elnök s komoly költőnek tekintette önmagát, a többi közt ezek a számok szerepeltek a műsoron:

Bevezetőül népdalegyveleget adott elő a főgimnáziumi vegyeskar, amelyet Bathó János vezényelt mindent elsöprő hatással. Ma már a kiváló egykori dirigenst is hiába keresnők Patakon... Utána én olvastam föl »Az első színdarab« című humoreszkemet, langyos tetszés mellett. Majd magyar dalok következtek, amelyeknek szerzője Bathó volt természet-szerűen. Valamennyit Szabó Feri adta elő szólóban s Pásztor Béla kísérté zongorán. Ma már ő is ha-

lott régen... Negyedik pont gyanánt hatásos monológot szavalt el Rác Ilonka úrleány. Azután Novák Ernő hegedűművész játszott, akit Árokháty Béla kísért. Nóvák Ernő a bátyjánál, Sándornál tartózkodott akkortájt s amikor fölkerültük, a legnagyobb készséggel vállalkozott a szereplésre. Ideges, szép művészfejét ma is látom még tizenkilenc esztendő távolából... Amikor felsírt a hegedűje, könnyeborult valamennyi szem... Nóvák Ernő barátunkat sem halljuk többé e földi létben: katona lett ő is és mélyen-mélyen orosz földön, valahol Odessza körül hajtotta le utolszor fáradt fejét... Itt dalolt akkor a pódiumon ifj. Nóvák Lajos nagytiszteletű úr is. Úgy tudom, Amerikában hunyt el, sok keserűség közt.

Mennyi a halott, könyörülő Isten!

Hangverseny után tánc következett világos-virradáig. Zempléni, abauji, borsodi, gömöri, szabolcsi, ungi és beregi kisasszonyok járták itt akkor pajzánkodva a táncosaikkal. De hol vannak azóta a régi kisleányok? Egynek a nevét bevéstem akkor az egyik iskolakerti fába... Három esztendővel ezelőtt megálltam mégegyszer azelőtt a fa előtt s a régi bevést kerestem rajta. Megtaláltam, de magasan, igen magasan, mert nagyot nőttek azóta a fák. Mintha az Ég felé igyekezett volna az a név. A hajdani kislányok is megnőttek azóta vagy meghaltak talán s az Égbe szálltak föl kitárt karjaikkal. Mint az angyalok.

Az Erdélyi-Önképzőkör esztendejét azzal fejeztük be akkoriban, hogy megválasztván a következőévi ifjúsági elnököt, valamennyien gyalog mentünk ki a temetőbe s ott a távozó ifjúsági elnök beszédet mondott az Erdélyi János porai fölött, ugyanakkor pedig koszorút tett a sírjára. Nem tudom, megőrizték-e a mai fiatalok azt a kegyeletes szokást?

Még valamit!

1910 júniusának egy alkonyodó délutánján in tettem búcsút végleg az Alma Maternek. Ahogy megálltam volna mégegyszer az iskolakert kapujában, szemközt a kollégiummal, Gutmán úr, a mozgó-

zálogházas került elém legutoljára. Gutman urat hiszen ki ne ismerné Patakon? Használt kájzertől nyúl-bőrig dolgozik ő mindenben s körzete egészen Tiszakarádig terjed. Gutmán úr — búcsúzóul — kivette szájából a hosszúszerű pipát s végignézett tetőtől-talpig:

— Komáromi úr, nincs valami eladó?

Tíz iszonyú esztendő múlt el aztán s ezalatt a tíz esztendő alatt én legfeljebb ha álmaimban jártam el Patakra. Hanem az érettségi vizsga után tíz esztendőre, 1920 márciusának egy alkonyodó délutánján idetoppantam. Megálltam az iskolakert kapujában, szemközt a kollégiummal, kitárt karral, mintha menekülő ifjúságomat akartam volna mégegyszer a szivemre ölelni.

Természetesen Gutman úr botlott elém elsőnek. Megállt öt lépésre tőlem, kivette szájából a hosszúszerű pipát, végignézett tetőtől-talpig és mintha tegnap látott volna utoljára, fölvetette a legégetőbb problémát:

— Komáromi úr, nincs valami eladó?

Mert minden alá van vetve a mulandóságnak, csupán két fogalom változhatatlan: az Alma Mater és Gutman úr...

HÁRMASBAN A »KÉKES«-EN

Kékestető, 1929 augusztus 5.

Mielőtt rátérnék, mint másztuk meg nyomorék hazánk alacsony hegyei közül a legkiemelkedőbbet, az ezer és tíz méter magas Kékestetőt, előbb föl kell említenem egy epizódot a Mátra-vasúttal kapcsolatban.

A Mátra-vasút Gyöngyös városát köti össze Mátrafüreddel. E két végpont között hét kilométer a távolság, melynek megtételéhez pontosan harminc percre van szüksége a liliputi-vonatnak. Menetsebessége tehát óránként — maximálisan számítva — tizennégy kilométer. Teljes gözzel! Éppen ezért fantasztikum gyanánt hatott a két kocsiból álló vonat fűtőjének az a határozott állítása, hogyha egyszer nekiereszkezik a mozdony, negyven kilométert is képes beszárgulani egy óra alatt.

A mozdony fűtőjének ez a hetykélkedése a Mátra-vasút gyöngyösi végállomásán ment végbe, a százados Orczy-kastély sarkában. A jelenvolt gyöngyösiiek — már csak a város renoméja miatt is — nagyban erősködtek, hogy a Mátra-vasút egyetlen vonatja ki tud fejteni ekkora menetteljesítményt, mire az egyik pesti úr elviselhetetlen malíciával jegyezte meg:

— A negyven kilométer hihető, de csak — hegyről lefelé..

Erre aztán a többi pesti vendég is mosolyogni kezdett, oly cinizmussal pedig, hogy az már több volt, mint sértő.

Hárman indultunk a Kékestetőre: Engli bácsi, a főturista, Mátray Gyula dr., gyöngyösi ügyvéd (mindketten a Mátra-Egylet tagjai) és e sorok jelentékte-

len írója. Ezer és tíz méter a Kékes, de játszva másztuk meg. Úgy kell érteni ezt, hogy a Kaparóházig, mely a gyöngyös—parádi szerpentin-országút közepét jelenti, Baán Zsigmond, a Hungária-szálló bérlője repített föl pompás Lancia-kocsiján. A Kaparóház tengerszínfölötti magassága viszont hétszáz méter s ennél fogva csak háromszáztíz métert kellett legyűrnünk, ha a Kékes csúcsáról szét akartunk nézni az alant elterülő tájon, föl-föl, egészen a Tátráig. Miután leszálltunk volna s a Kaparóház derék gazdaszonyánál délután három órára megrendeltük volna az ebédét, nekivágtunk a kapaszkodónak. Itt, mindjárt az első szuszogónál, egy olyan esetét beszélte el Engli bácsi, mely a világ összes vadászepizódjai között valóban egyedül áll a maga nemében.

Engli bácsi tudniillik nem csupán főturista, hanem fővadász is egyben s ez utóbbi minőségükben 1913 eszén szarvasvadászatot rendeztek a Mátrában. A vállalkozásra fölvonultak Gyöngyös város legkiválóbb Nimródjai, valami tizenhatan. Ámde olyan bal szerencse üldözte őket, hogy egyetlen szarvas nem került puskavégre. Délután kedvetlenül gyülekeztek össze az erdő egy hatalmas tisztásán, ahol is — pompás uzsonnának utána — az egyik mesterlövő lefényképezte az egész társaságot... A képet másnap előhívták a fotográfusnál, ám ugyanakkor csaknem hanyattvágódtak. Mert elképedve kellett tapasztalniuk, hogy a kép háttérében, pontosan a tisztás túlsó szélén, két gyönyörű szarvas állt és nézett-nézett a fényképezőgépre s a nekik háttal elhelyezkedett társaság felé... 1913 őszén esett meg Gyöngyös leghíresebb vadászain ez a szégyen s azóta is hallgattak róla mélyen. Engli bácsi is csak a legnagyobb titoktartás mellett árulta el az égető fiaskót, mert ha híre menne egyszer, Gyöngyösön még az uccaseprő is a szemükbe nevetne. A kép különben ma is megtekinthető Engli bácsinál, a háttérben a két szarvassal.

Nagyon szép a Máira, de meg is tesz mindent a Mátra-Egylet, hogy minél csalogatóbbá varázsolja a kirándulók és a turisták számára. S rójjuk föl ezt különös érdemül az egyletnek.

A Börzsöny például, amelyet egyidőben Nemzeti Parknak akartak kiszemelni, teljesen elhanyagolt, a Pilis csak-csak, a Vértessel viszont nem törődik senki... Ezzel szemben a Mátra a legnagyobb meglepetés mindenkinek. Nagyszerű serpentin-országútja van, pontos útjelzések mindenfelé, egymásután épülnek menedékházai és turistaszállói s — ellentétben a Bükkalával — minden negyedórán új meg új források és patakok csórónkálnak a turisták üdülésére. A Kaparóháztól például a Kékes csúcsáig a következő forrásoknál pihentünk meg: Gyökeres-forrás. Szent László-forrás, a két Jávoros-forrás és a Kékeslaposi-kút. S ezeket a forrásokat jókarban tartják s kiépítik annyi gonddal és szeretettel, hogy az ember csak hálával gondolhat vissza a Mátra-Egylet lelkes természetimadására. Utacszkái, kapaszkodói, jelzései mintaszerűek minden irányban.

Megyünk, kapaszkodunk a Kékes tetejének. Itt ott bájos tisztások, koronás tölgyek s később bükkfák mindenfelé. És mialatt lent, a városban harminc Celsius-fokra csúszott föl a hőség, itt, a százados fák árnyékosaiban, az imára készítő csöndességben olyan hűvös a levegő, akár a templomban. S a fakoronák rései között erre is, arra is betűz a fény s ez a fény szüntelenül rezeg és űz szemkápráztató játékot a félreesőbb zúgok homályával.

Két óra múlva a tetőn állunk!

Az ezer és tíz méteres Kékes-csúcson apró menedékház, mellette még húszméternyi kilátótorony, amelyet 1888-ban emelt a Mátra-Egylet s azóta is javíttatja szüntelenül. A hozzávaló fát ingyen adta Gyöngyös városa, de még így is belekerült ezer-kétszáz forintba.

Hanem a kilátás a torony tetejéről!

Jobbfelől az Alföld lapja ceruzahegynyi templom-tornyokkal, messzebb a Tisza csillog s még azon is túl az Elérhetetlenbe hal minden... Balról a Nagykriván s a zólyomi hegyek, köröskörül a halhatatlan Észak-Magyarország falvacskái, szalag-keskeny országutai, hegyei, völgyuszorulatai... Északkelet felől a Bükk setétedik... És tul-tul azon is a Fátra és tul-tul a Fátrán a Magas-Tátra üvegszerű ormai homályzanak az éghatár választóvonalán. Néznek felénk, néznek és mi leírhatatlan fájdalommal tekintünk vissza rajok, akárcsak első gyermekéveinkre. S ezt az Észak felé húzó fájdalmas vágyakozást örökségül fogjuk átadni utódainknak, hogy soha ne legyenek nyugodt álmaik...

És látni innét a népjóléti minisztérium készülő új szanatóriumát, egészen közel a Kaparóházhoz. Ideális völgykatlanban fekszik, a Nagysomor-réten, hétszáz méter magasságban. Egyfelől a Hórákó, másfelől a Nagylapát-tető, harmadik oldalról pedig a Tölgyesbérc védi... Arányaiban monumentális! És innen, a Kékes-tetőről látni — a gyöngyös—parádi szerpentin-ut közepetáján — a többemeletes turista-házat, amely most épül minden erővel. Lesz benne száznegyven ágy, étterem terrasszal s több lakással a leendő vendéglős és személyzete számára. Jövő tavaszra várni fogja már a vendégeket, addig is azonban legalább százötvenezer pengőjébe fog kerülni a Mátra-Egyletnek.

Azalatt újabb és újabb turistacsapatok érkeznek föl a Kékes tetejére s mind-mind belemámorosodnak az ujjongó kilátásba. Mindenki jókedvű... Tréfától, kacagástól s fiatalasszonyok és lányok dalaitól hangos az orom.

*

Még valamit!

Előzően a barátok templomában jártunk Gyöngyösön s mély megilletődéssel álltunk meg a templom belső falába illesztett márványtábla előtt, melynek lendületes magyarázó szövegéből megtudjuk, hogy — fárasztó harcai után — e templom alatt pihen

Vak Bottyán, akit könyörülő szíve miatt »Jóltévő János«-nak nevezett kétszázhusz esztendővel ezelőtt a szegénység, aki vezénylőgenerálisa volt Rákóczi ő szent felségének s egyúttal réme a császári lanc-knehteknek. Ugyané márványtábla aranybetűi hirdetik, hogy 1709 őszén, Gyöngyöshöz közel, múlt ki tábori ágyban a vasban-zörgő öreg, aki végelgyengülése miatt haldokolva vezette utolsó csatáját a gyűlölt német ellen... Elhunyt feneketlen gyászba borította a kurucokat és a híre, hogy »János apánk« a másik szemét is bezárta, még a kegyetlen Bercsényi is hangos sírásra fakadt.. •

Még egy följegyzésre érdemes apróság Gyöngyös városából!

Burrián Endre dr. idevaló tiszti-főorvos úr beszélt nekem, hogy három esztendővel ezelőtt a város főterén egy turistaruhás, keszeg és füligporos német állt eléje a következő kérdéssel:

— Uram, merre van itt a Bogdán-ház?

A tiszti-főorvos úr készséggel elkalauzolta a németet, aki Tübingiából érkezett vagy honnan is, egyetemi tanár volt s erre a kérdésre, miért jött éppen Gyöngyösre s miért a Bogdán-házba, így válaszolt:

— Azért, mein Herr, mert a Bogdán-ház kertjében van a világ két legöregebb tiszafája...

A gyöngyösiék csak a német professzor szavára figyeltek föl s értesültek városuk nevezetességéről, amelyről tudvalevő, hogy az összes fák közt a legkeményebb... A Bogdán-ház pusztuló kertjében magunk is láttuk a két tiszafát. Korukat másfélezer évre teszik, amikor tehát csemeték voltak, Attila parancsolt még ezen a tájon...

*A két gyöngyösi tiszafa másfélezer évével kapcsolatban egy fiatalabb tudósunk vehemens cikkben támadott nekem, hogy legfeljebb kétszáz esztendőről beszélhetünk. Én azonban meghagyom a másfélezer évet. Ha nrár leírtam egyszer, hadd maradjon!

KÚSZ ÉV UTÁN..

— 1930 június 21 —

*Pajtásom, pajtásom,
Kedves kamarásom,
Régi emlékedet
A múltból kiásom...
Miskolci Költő.*

Ha az ember húszéves érettségi-találkozóra érkezik meg Patakra, két dolgot talál változatlanok: a kollégiumi ifjúságot, meg azt a szisztémát, amelynek szellemében a nemes tanulóifjúság borotváltatja magát Dobozy István úr borbélyműhelyében.

A matúra óta húsz szörnyű esztendő haladt át rajtunk, de a kollégium előtt ma is épúgy táborozik üres óráiban a diákság, — elől az akadémisták, hátrább a felsőgimnazisták s egyéb fikák, legesleghátul pedig a mindenre-elszánt mendurok, — mint abban az időben is, amikor bicskáinkkal az iskolakert fáiba még mi vésegettük bele egy-egy kisleány nevének kezdőbetűit... Dobozy István úr borbélyműhelyébe is épúgy szállingóznak befelé a teológus urak, akárcsak a mi időnkben, ha ütközni talál a szakálluk. S megborotválnak — post festa, azaz ünnep-utánra, amikor is a légaráéből degesz-pénz tárcákkal térvén meg az Alma Mater ölébe, Dobozy urnái okvetlenül törlesztenek valamit. Nem a teljes összeget persze, mert az utolsó ráták — az elődöktől örökölt hagyományok értelmében — »az életből« szoktak letudódni. Dobozy mester viszont elképpesztő türelemmel várakozik, miután szentséges hittel hiszi, hogy a borotválkozási díjak végösszegének letörlesztésével egyetlen kliense sem marad adós. Ha előbb nem, hát valamelyik parókiáról személyesen hozza be Patakra és fizeti

le az utolsó részletet az egykori teológus-diák, már mint palástos tiszteletes úr.

Valami azért mégis megváltozott!

A kollégium nagykapujában nem álldogál immár Korpa János ősdiák az ócska zrinyiben, hogy méteres-szárú pipájából pöffentvén kettőt, hátborzongató előadást tartson az ijedt konyáknak s egyéb lencséseknek ama száz farkasról, mely egy legációja alkalmával a perkupái erdőben rohanta meg őt, pontosan éjfélkor s mialatt Korpa János mentő-ötleten törte magát, a száz ordasok csattogó foggal cibálgatták hátulról, a légátusi kájzerjánál fogva... Hogy azután mint menekült meg mégis Korpa János, azt talán mellőzzük ezúttal.

Tizenegyen jöttünk össze a húszéves bajtársi találkozóra abból a huszonkilencből, akik 1910 júniusának közepén — harmadfélhéttel a Mikszáth halálára — frenetikus szurkolások közben átsúsztunk a matúrán ... A huszonkilencből négyen nem jöhettek el többé, mert örökre eltávoztak e földi világból. Közülök a kis Végh Zoltán hadifogságban, moszkvai kórházban hunyt el hősi sebeinek miatta... Az élők közül többen megszállt vidéken reménykednek az előbb-utóbb való szabadulásban, azok közül pedig, akiket a még lélegző tenyéryi Magyarországon tartott meg az Isten, mind-mind levélben vagy táviratban mentették ki magukat, hogy — sajnos! — nem tudtak elindulni. Bodnár Ferenc egerlövői nagy tiszteletű úr (alias: Koponya) hivatalos egyházi funkciója miatt nem siethetett Patakra, hogy megölelhesse régi osztálytársait, Béres Benő reálgimnáziumi tanár úr Kisvárdáról viszont azal a komoly természetű ürüggyel állt elő, hogy időközönként vesebántalmak kínozzák... Kár! Mert Béres Benő pajtásunkat külön is fölhívtuk, írjon ünnepi verset a nevezetes találkozó emlékezetére. A vese-irritációt sajnálattal vette tudomásul kiki, ámbár annak lehetősége sincs kizárva, hogy a költemény megkomponálása közben nehezen gördültek elő a klapanciák s e tény annyira búsította Béni barátunkat, hogy nem volt kedve útnak kerekedni.

De eljött közénk Domby László professzor úr, miskolci leánygimnáziumi igazgató, e kis ország egyik legkiválóbb tanügyi-férfia, aki nyolc esztendőn át volt atyai professzorunk s ebből a nyolcból hét évig osztályfőnökünk is egyben... Jaj, hogy megörültünk neki! És ott volt Csonth Józsi bátyánk, éveken át a főgimnázium igazgatója, ma nyugalmazott történelem-tanár, akinél keserűbb szilajsággal senki nem adott még elő históriát s Kossuth szabadságharcának epilógusát csak szakadatlan katedra-csapkodás közt volt képes magyarázni, mialatt könny csillogott a szemében ... S általános lelkesedéstől kísérvé megjelent a közebeden Szilágyi Béni bátyánk is, a görög nyelv és irodalom tanára, aki magával hozta jegyzőkönyvecskéjét is az 1909—10-iki iskolai esztendőről s érthető drukkjaink közben fölolvasta az akkori kalkulákat. Ahogy Salacz Tibor sárospataki községi orvos nevéhez ért volna, kissé meghökkenve csóvált fejet:

— Te, Tibor, valami kapitális gazságot követhetél el abban az esztendőben, mert nálad még a Jegyzet-rovatban is szekundát látok!

Faldörgető harsogás tört ki erre.

Pedig a dolog sokkal komolyabb természetű. Mert abban, hogy valakit magaviseletből kellett meginteni, semmi meglepő nem volt. Azt sem vettük zokon annak idején, ha valamelyikünk neve után két-három szekunda (ügynevezett »bika«) sorakozott egyvégben, de hogy valakinél még a Jegyzet-ben is szekunda forduljon elő, erre igazán aligha akadt példa még az összes nagymagyarországi professzorok noteszeiben... Törte rajta a fejét Béni bátyánk, törtük valamennyien, sőt Tibor barátunk is nemkevésbé, miközben maga elé mosolygót. Ám egyikünk sem tudott visszaemlékezni többé eme sötét suskusra. Húsz iszonyú esztendő sok-mindent temetett maga alá a memóriában...

Összejöttünk hát tizenegyen!

Volt öröm és megindultság... Egyik kedves társunk például, ki a megszállt Ruténiában lelkész s ezért nem szabad említenünk a nevét, mosolygó szemmel mesélte el, hogy a legislegutolsó napon kapta meg

a találkozóra szóló nyomtatott meghívót. Útlevele nem volt, vízuma még-kevésbé, amin azonban nem lehet megütödni. Hiába bizonyíthatja ugyanis a cseh hatóságok előtt, hogy rutén állampolgár, a csehek egyre azt magyaráztatják neki, hogy amerikai illetőségű, mivel nyolc esztendővel ezelőtt az Unió földjére költözött ki az édesapja Csonka-Magyarország területéről. Nos, útlevél és vízum hiányában a mi Jóska barátunk nem töprengett huzamosabban, hanem nadrágzsebébe csúsztatván némi útiköltséget s felrántván a zsakettjét, toronyiránt nekivágott az alig néhány kilométerre húzódó trianoni határnak s átlépett rajta vitézül, miközben az enyhe szellő kacéran játszadozott a zsakett két szárnyával.

Örültünk egymásnak, de meg is illetődtünk az emlékek görnyesztő súlya alatt.

Egyik pajtásunk, Széll Miklós mérnök szintén kimentette magát és pedig Kisázsiából, ahol Kemál basa nemzetét szolgálja. Hej pedig, de jöhetett volna erre a találkozóra, csak ne lenne olyan messzi világban! Mert a keltezésből nem tudtuk kiokoskodni, hogy az ozmán birodalomnak mely zugában törheti magát szegény Széli Miklós pajtásunk, aki közölte velünk egyebekben, hogy nincs nap és nincsen éjszaka, amikor ne távoli hazájára gondolna. Magyarország azonban nem tudott neki kenyeret adni, nem tehetett hát egyebet, minthogy kibujdosott innét... Sőreghy Jancsinak ellenben, a debreceni Déri-Múzeum serény örének már többen fölrották, hogy nem jött el, ámbár előre bejelentette érkezését. Oly tempós hivatal mellett, amilyen az övé, igazán ott *lehetett* volna a találkón. De majd csak kimagyarázkodik utólag Jancsi barátunk...

A húszéves összejövetelen megemlékeztünk halott tanárainkról is: négy koszorút vittünk ki a temetőbe a Zelles Lajos, Ellend József, Harsányi István és Kovácsy Sándor sírhalmára, ahol Szabó Ferenc miskolci tanár, Moskovics Artúr dr. sárospataki fiskális, Póy József és Iván József református lelkészek beszéltek. Az ötödik koszorú Pásztor Béla néhai osztálytársunk hantjának szólt, aki tizennyolc esztendővel ezelőtt ha-

gyott itt bennünket. Az ő fejfájánál Bálint Zoltán dr. szerencsi ügyvéd mondott néhány meghatott szót. Húsz esztendő óta kevés-szavú és bölcs emberré vált Bálint Zoltán pajtás, ami érthető is, ha meggondoljuk, hogy mint a 65-ik volt közös gyalogezred tisztjét hat esztendeig nyomorgatták az oroszok valamelyik kelet-ázsiai fogolytáborban.

S köszöntöttük hivatalosan is az Alma Matert. Itt egyik osztálytársunk, aki ma hódoltsági-területen lelkipásztor, mondott megindító imát hazánk szabadulásáért. Nevét nem írhatjuk ki, mert ha megtudnák a pemákok, bizonyára láncon vinnék el hazulról. Az egykori nyolcadik osztály nevében (híres osztály volt, no!) Kovács Géza dr. kiskunhalasi királyi közjegyző köszöntötte a Kollégiumot, előjáróit s tanári-karát keresetlenül, tehát hatással, amire tudós Mátyás Ernő akadémiai- és közigazgató úr válaszolt igen komolyan. A pazar hangulatú közebédén ugyancsak sok jeles szónoklat hangzott el. A többi között Domby László igazgató úr emlékezett meg rólunk, legkedvesebb osztályáról, Elekes Imre tanár úr, a gimnázium páratlan agilitású igazgatója a megindult főiskolai építkezéseket ismertette s jelentőségüket méltatta. És ugyanekkor történt, hogy Szilágyi Béni bátyánk magával hozta húsz évvel ezelőtti tanári-noteszét s fölolvasta az egykori kalkulusokat. Fölolvasásának konsternációs-szerű hatása volt helyenkint.

És mert Patakról van szó, nem hagyhatjuk ki a névsorból kókai Kun Dániel urat, a város volt főbíráját sem, aki vállain hetvennégy esztendőnek súlyával most is serényen agitál boldogtalan hazája jobbvoltáért. Miután épp elég ráérő-ideje akad, császárokkal, hadvezérekkel, diplomatákkal levelezik. Legutóbb Vilmos császár, a német világhatalom volt Imperátor Rex-e küldte meg neki a fényképét sajátkezü aláírásával, ami nagy újság volt Patakon és fakasztott őszinte irigykedésre nem egy stréber alakot. Dani bátyánk elmondta különben e sorok Írójának, úgy négyszemközt, hogy nemrégiben Masaryknak, Benesnek és Maniunak írt röviden, de katonásan. Felszólí-

totta őket, adják vissza az elorzott Felső-Magyarországot, illetve Erdélyt, mert ez az utolsó alkalom, amikor még tisztességben vonulhatnak vissza s uri gesztusukkal kedvező atmoszférát teremthetnek a magyar nemzeti közhangulatban. Ha mégis késlekedni találnának, nagyon megkeserülhetik, mert akkor már az ágyuk szava fog következni. Dani bátyánk hozzáfűzte még, hogy intő szavaira e pillanatig sem Masaryk, sem Benes, sem Maniu Gyula nem reflektált.

A búcsú este Moskovics Artúr barátunk tágas kertjében ment végbe, gavalléros külsőségek között. A kertben kigyúlt lampionok alatt téri tettek vacsorához, melyen a volt osztálytársakon kívül résztvett néhány takaros pataki menyecske is, természetesen az urával együtt s több jóbarát a régibb világból. Emelkedvén a hangulat, Szabó Feri pajtásunk gitárt szedett elő s meleg hangján énekelt hozzá. Később az egész társaság nótára fakadt s szálltak-szálltak a hazafias és egyéb dalok június 21-ikének éjszakáján. A lelkes hangulatot fölösleges megokolgatni, miután a legjobb hegyaljai borok kerültek az asztalra.

Végül még valamit! Ez azonban már életbevágó jelentőségű ügy...

Volt osztálytársaink egyike arról panaszkodott nekem, hogy szeretne megházasodni, ámde azon a tájon, ahol ő lakik, nem talál kedvére való leányzót. Szóbanforgó pajtásom nevét nem árulhatom el, mert megszállt területi lelkész s ha megtudnák a csehek, hogy hazafias dalok lelkes éneklésében volt részes Patakon, számonkérhetnék esetleg. Úgy szóbeszéd közben ismételten is azzal fordult hozzám:

— Jánoskám, nézz körül keveset Csonka-Magyarországon s keress valami szemrevaló feleséget... Egész életemre leköteleznél!

Ezennel tudtul adom hát, hogy barátom, akinek a legkomolyabb szándékai vannak, ezidőszerint harminckilenc esztendő, jó kiállású férfi, egyik megszállt gömöri falucskában pap s megél tisztességesen. Van szép lakása, parókiális földje, van virágos kertje, (csak a fiatalasszony hiányzik belőle!) s vannak álla-

tai. A többi között sok-sok kecskéje. Aki úgy érzi magában, hogy hozzávaló s hűséges felesége tudna lenni, jelentkezék! Fontos mellékszempont azonban, hogy az illető hajadonleány az Evangéliom szerint reformált Keresztyén Anyaszentegyháznak legyen hívő tagja.

Ajánlatok e sorok Írójához intézendők, aki nyomban továbbítja őket, a legtökéletesebb diszkréciónal. Ezt különben mondani is fölösleges.

-VÉGE.—

TARTALOM

Jászi Aradon	5
Patak.....	18
Menekülés a félvilágon keresztül.....	24
A fölzendült Nyugatmagyarország	29
Szilveszter éjszakáján, Kiskörösöen	43
Tíz év után a régi harctereken	52
Az »új határ«-on.....	91
A bugaci pusztán.....	96
Csatangolás Szentes körül.....	111
Felhők jönnek.....	121
Az álomváros	127
Bolyongás a Bükkben	132
Át a Hortobágyon	145
Csallány Gábor és az ő hunjai.....	152
A tirolí havasok világában	157
Törlesztés — húsz év után	173
Egy régi önképzőkör.....	179
Hármasban a »Kékes«-en.....	186
Húsz év után	191